

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP

Szerkeszti: Barabás András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Olvasószerkesztő: Tóth Tünde.

»egy híres szovjet író fiát kevésbé fenyegette a börtön«

TOMAS VENCLOVA

*»több mint hatezret azonnal
koncentrációs táborba vittünk«*

RÁKOSI MÁTYÁS

»Hova tűntek a nemzedékek?«

SZILÁGYI ÁKOS

Mcmxcviii Január

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA SZÁZNEGYVENKILENC FORINT

AZ EUROPAI DIPLOMATIA.

Milyennek látszik

MCMXCVIII JANUÁR

TIZEDIK ÉVFOLYAM ELSŐ SZÁM

Peter Schwartz–Peter Leyden Nyakunkon az aranykor 3

Szilágyi Ákos Az utolsó nemzedék 14

Beszélgetés Tomas Venclovával 21

Samuel Beckett Watt (Mr. Ernest Louit története) 26

Marsall László Versek 34

Antanas Venclova Tárgyalás Budapesten 36

Tomas Venclova A kvintre a szeptim 37

Gyáni Gábor Miről szól a történelem? 38

Miskolczi Ambrus Gondolatok a könyvtárról 45

Magyarok a Szovjetunióban és itthon 52

Bíró A. Zoltán Erdélyi korteskörutak 61

E számunkat a Borsszem Jankó című folyóirat 1877-es évfolyamának képeivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, TÖRÖK ANDRÁS, LENGYEL LÁSZLÓ.

SZERKESZTŐTÁRSUNK: KÁLMÁN C. GYÖRGY (1996-TÓL 1996-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

LEVÉLCÍM: 1133 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST, SZÉPVÖLGYI

ÚT 35. TELEFON: 436-2000. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A

HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), 1089 BUDAPEST ORCZY TÉR 1. ALATT KÖZVETLENÜL,

POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA.

ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1188 FT, FÉL ÉVRE 594 FT, NEGYED ÉVRE 297 FT.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. TÖRDELÉS ÉS SOKSZOROSÍTÁS: OSIRIS KIADÓ.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, A JÓZSEF ATTILA KULTURÁLIS ÉS SZOCIÁLIS ALAPÍTVÁNY.

Institut für die Wissenschaften vom Menschen
Institute for Human Sciences
Spittelauer Lande 3
A-1090 Wien
Tel. (+431) 313 58-0
Fax (+431) 313 58-30

IWM TRANSLATION PROGRAM 1999

January–June and July–December

The Institute for Human Sciences (Institut für die Wissenschaften vom Menschen or IWM) is an independent, international, and interdisciplinary centre for advanced study. IWM regularly invites academics to translate important works in the humanities or the social sciences from an Eastern into a Western language, or vice versa, or from one Eastern European into another. The purpose of the IWM Translation Program is to help fill the gaps in the relevant literature in these fields, thus promoting an exchange of ideas between the East and the West or within Central and Eastern Europe. Authors translated under the auspices of this program include: Walter Benjamin, István Bibó, Martin Buber, Jacob Burckhardt, Edmund Burke, Elias Canetti, Ernst Robert Curtius, Jacques Derrida, Umberto Eco, Michel Foucault, Sigmund Freud, Hans-Georg Gadamer, Jürgen Habermas, G.W.F. Hegel, Edmund Husserl, Ladislav Klíma, Leszek Kołakowski, Alasdair MacIntyre, Golo Mann, Friedrich Nietzsche, Jan Patočka, Karl Popper, Paul Ricoeur, Richard Rorty, Franz Rosenzweig, Georg Simmel, Max Weber, and Ludwig Wittgenstein.

As a rule, finalists are invited to spend six months – January–June or July–December – at IWM as Visiting Fellows in order to complete their projects. IWM places a stipend of ATS 160,000 at their disposal which covers expenses of their stay in Vienna and provides them with an office, a PC, and access to IWM's in-house as well as other relevant Viennese research facilities.

Applications in English or German should be addressed to the IWM Translation Program, attn. Ms. Rosemarie Winkler. They should include the following materials:

- a curriculum vitae which includes a bibliography of translations and other publications, if applicable,
- the author and work to be translated (from the original language) and an explanation for the choice thereof,
- exact number of pages,
- a contract with a publisher for the publication of the translation or a letter of intent from a publisher, proof that the translator/publisher holds the rights to the translation and its publication (or has an option for them), planned date of publication.

Works which are thematically related to IWM's field of research and ongoing projects will receive preferential treatment:

- *Political Philosophy of the Nineteenth and Twentieth Centuries*
- *Gender Studies in Philosophy*
- *The Philosophy of Jan Patočka*
- *History of Political and Economic Ideas in Central and Eastern Europe*

A jury of experts meets once a year to evaluate applications and select finalists.

Applications for the IWM Translation Program 1999 must be submitted before January 31, 1998. Applicants will be notified on the status of their applications by the end of April 1998.

Nyakunkon az aranykor

VIRÁGZÓ GAZDASÁG, SZABADSÁG ÉS EGÉSZSÉGES KÖRNYEZET –
HUSZONÖT ÉVEN ÁT

PETER SCHWARTZ–PETER LEYDEN

Rossz előjelek

A nyolcvanas években az a rémhír terjedt el az Egyesült Államokban, hogy Amerika és az egész világ hanyatlak, s a gyerekeink sokkal rosszabbul fognak élni. A részleteket már jól ismerjük: megszűnnek a jó állások, a munkások elszegényednek, a legalsó osztály egyre népesebb lesz, elszabadul a bűnözés. A hidegháború utáni világ darabokra hullik, és a Föld minden táján konfliktusok robbannak ki. A környezet belülről falja fel önmagát, addig melegszik az éghajlat és vékonyodik az ózonréteg, amíg mindannyian elpusztulunk rákban, vagy arra kényszerülünk, hogy akváriumban éljük le az életünket. Ami pedig a gyerekeinket illeti, az összeomlóban lévő oktatási rendszer pisztollyal hadonászó gengsztereket, vagy hamburgerfaló idiotákat produkál, akik írni-olvasni sem tudnak.

A kilencvenes évek végére azonban megváltozott a hangulat. Úgy tűnik, a tőzsdén pezseg az élet, a gazdaság pedig nem hajlandó kimúlni, van tehát remény: Amerika, úgy tűnik, kezdi összeszedni magát, a világ végül is nem annyira életveszélyes, és még az is lehet, hogy a gyerekeinknek is elviselhető életük lesz. A mulatságban azonban csak a kiváltságosoknak lehet részük, számuk nem haladja majd meg a társadalom egyötödét. A nagy többségre mind az Egyesült Államokban, mind az egész világon szörnyű jövő, kétségbeesett szegénység vár. És a környezet? Ne is beszéljünk róla.

Mégis van remény

Olyan világméretű gazdasági fellendülés kezdeteinek vagyunk a tanúi, amilyent ember még soha sem látott. Máris elkezdődött az a hosszú távú, tartós növekedés, amely szó, illetve szám szerint több milliárd embert érint. Egy 25 éves periódus kezdeti szakaszában vagyunk, melynek során a gazdaság oly rohamos növekedésnek indul, hogy megszünteti a szegénység látszólag leküzdhetetlen problémáját is, és feloldja az összes létező feszültséget szerzte a világon. Mi több, még a környezetünk sem teszi teljesen tönkre.

Ha mindez igaz, a történések különleges pillanatnak tekintik majd korunkat. Úgy beszélnek majd az 1980 és 2020 közötti negyven évről, mint a nagy horderejű változás kulcsfontosságú időszakáról. A fejlett nyugati országokban az új technikai megoldások segítségével megsokszorozódik a termelés, ami hatalmas gazdasági növekedéshez vezet, sőt a techni-

kai fejlődés végigkíséri majd a 21. század jó néhány évtizedét is. A globalizáció megállíthatatlan folyamata, a nemzeti gazdaságok nyitottá válása, valamint a piaci integráció a növekedést kiterjeszti majd a világ többi részére is. A fel-törekvő Ázsia, az újjáélesztett Amerika és az újraegyesült Európa, beleérve a felgyógyult Oroszországot is, példa nélkül álló szövetséget alkot, és együttes erővel ellenállhatatlan hatást gyakorol a világ szinte minden részére. Ez a két tendencia: az alapvető technikai változások, valamint a nyitottság új szelleme átforgalmazza a világot: globális civilizáció, a civilizációk civilizációja alakul ki és virágzik majd a jövő évszázadban.

Emlékezzünk vissza a második világháborút követő időszakra, az 1940 és 1980 közötti negyven évre, amely közvetlenül megelőzte a kort, amelyben élünk. Egyfelől az Egyesült Államok gazdaságát technikai újítások áradata öntötte el (számitógépek, atomenergia, rakéták, polgári repülés, autó, televízió), amelyeket a háború korábban megakadályozott a kibontakozásban. Másfelől a világ egyik felén, az úgynevezett szabad világban, részben olyan intézmények, mint a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap létrehozásával, integrált piacot alakítottak ki. A negyvenes évek végére már beindult a technikai fejlődés, virágzott a nemzetközi kereskedelem, tehát minden feltétel adott volt ahhoz, hogy az Egyesült Államok az egekbe törjön az ötvenes években, majd a hatvanas években csatlakozzon hozzá az egész világpiac, és ezt a fellendülést csak a hetvenes években fékezte le a magas infláció, amely részben a túl gyors növekedés jele volt. 1950 és 1973 között a világ gazdasága átlagosan 4,9 százalékkal növekedett. Ezt az arányt azóta sem sikerült elérni – egészen mostanáig. A magasba fvelő, virágzó gazdaságnak megvan a maga szociális, kulturális és politikai hozadéka is. Nem véletlen, hogy a hatvanas éveket forradalmi időszaknak nevezték. A gazdagság növekedésével párhuzamosan a kismizmizett rétegek és más érdekcsoportok egyre hangosabban követelték a társadalmi reformokat, és nem egy helyen nyílt politikai forradalmat is megpróbáltak kirobbantani.

Feltűnően hasonló, sőt tán még jelentősebb erők vannak mozgásban ma is. A katonai késztetés megszűnése a nyolcvanas években (csakúgy, mint a negyvenes években) hihetetlen technikai fejlődést indított el, amelynek talán a legfigyelemreméltóbb eredménye az internet. A hidegháború vége egyúttal az Egyesült Államok hirdette eszmék: a szabadpiaci gazdaság és bizonyos mértékig a liberális demokrácia győzelmét is jelentette. Mindez utat nyitott az igazi globális gazdaság, az igazi integrált piac létrehozása felé, immár nemcsak a világ szabad felén, nem egyetlen gyarmatbirtadalomban. Ma a bolygónkon élő minden ember ugyabban a gazdaság-

Az frás a *Wired* című amerikai folyóirat 1997. júliusi számában jelent meg.

ban él. Ez a történelemben példa nélkül álló helyzet, s a következményei sem lesznek mindennapiak. A kilencvenes években az Egyesült Államokban a gazdasági növekedés hasonló az ötvenes évekbelihez. De nézzünk csak előre: a következő évtized a hatvanas évekkel áll majd párhuzamban. Lehetséges, hogy feltartóztathatatlan gazdasági növekedés, az egész világra kiterjedő aranykor következik, a tartós fellendülés időszaka.

Innen, a kilencvenes évek vége felől jól látszik, hogyan is állhat majd össze a kép. Meg lehet alkotni azt a forgatókönyvet, amely szerint valóban sokkal jobb lesz a világ 2020-ban. Nem jóslásról van szó, hanem egy pozitív kimenetelű és lehetséges forgatókönyvről. A tudományos alapok megvannak ahhoz, hogy fellendüljön a technikai fejlődés, és akár öt hulláma is átsöpörjön rajtunk (személyi számítógépek, távközlés, biotechnika, nano- [mikro-]technika, alternatív energia stb.), és gyors növekedésre sarkallja a gazdaságot anélkül, hogy tönkretenné a környezetet. Ez a forgatókönyv nem egyfajta technikai áttörésen alapszik, mint például a hidegfúzió, hogy energiaszükségleteinket kielégíthessük. Igenis beindultak azok a megállíthatatlan folyamatok, amelyek valószínű kimenetelét nem nehéz megjósolni. Ázsia fölemelkedése például megállíthatatlan. Persze mindez nem jelenti azt, hogy ebben az elméletben nincsenek fontos és nem elhanyagolható bizonytalansági tényezők, mint például az, vajon az Egyesült Államok hogyan játssza majd szerepét a világ vezető államaként.

Hogy miért pozitív ez a forgatókönyv? A hidegháborús elzárkózás idején az emberek ragaszkodtak a vegytiszta kommunizmus és kapitalizmus ideológiai felfogásához. A pozitív forgatókönyv leginkább csak a nukleáris háború túlélését célozta meg. Ma a régi képzetek nélkül is eléggé egyszerű elgondolni, hogyan zuhan teljes káoszba a világ. Sokkal nehezebb viszont felvázolni azt, hogyan állhat össze valami jobb, mint a régi. Mivel az embereknek nincs elég rálátásuk a jövőre, gyakran előfordul, hogy rövidlátó és rosszindulatú módon csakis a saját érdekeiket veszik figyelembe. A pozitív forgatókönyv azonban átsegít azokon a fájdalmas periódusokon, amelyeken mindenképp túl kell jutnunk.

Félre hát a kétségekkel. Legyünk nyitottak minden lehetőség iránt. Próbáljunk meg a jövő történéseinek eszével gondolkodni, akik elámulnak azokon a változásokon, amelyek a millennium körüli negyven évben mentek végbe. Dőljünk hátra, és olvassunk bele a világ jövőjének történetébe.

A nagy bumm

Történelmi szempontból a fejlődés kiindulópontját az 1980 körüli évekre kell tennünk, mivel ez az időszak mélyreható következményekkel járt először az amerikai, másodsorban a nyugati, végül pedig az egész világ gazdaságára. Az egyik tényező a személyi számítógép elterjedése, a másik a hagyományos telefonrendszer összeomlása. Ez a két esemény a technikai fejlődés olyan hullámain indítja el, amelyek a hosszú távú növekedés táptalaját szolgáltatják majd.

Alig egy-két évtized és már látható lesz az eredmény. Az első tíz évben az üzleti vállalkozások teljesen átállnak a személyi számítógépek használatára. 1990-re a számítógép már bekerül az otthonokba, sőt már mikroprocesszort szerelnek nemegy

szerszámra vagy használati cikkbe is, például a gépkocsiba. A század végére, mivel a chipok kapacitása továbbra is másfél évente megkétszereződik, mindenben lesz egy picinyke szilíciumagy. Az olyan feladat, mint a kézírás felismerése, már nem okoz semmiféle nehézséget. 2010-re az Intel előállít majd egy olyan chip-et, amelyen egymilliárd tranzistor található és amely százszor olyan bonyolult, mint a kilencvenes évek végén tervezett legmodernebb integrált áramkör. 2015-re a megbízható gépi szimulánfordítás problémáját is sikerül megoldani, ami azonnali következményekkel jár a soknyelvű világban.

A telekommunikációs rakéta röppályája hasonló ívet követ majd. A hagyományos telefonrendszer 1989-ben elindult felbomlása vállalkozók hadát hozza lázba, és az újonnan alakuló vállalatok, az MCI, vagy a Sprint üvegszálak kábelekké alakulnak be Amerikát. A kilencvenes évek elejére ezek a cégek már áttértek a hangtovábbításról az adattovábbításra, és szinte a semmiből bukkant elő az internet nevű vadonatúj jelenség. A számítógépek és a kommunikációs eszközök szétválaszthatatlanul összekapcsolódnak, egymás döbbenetes növekedését szolgálva. A kilencvenes évek végére a távközlés drót nélkülivé válik. A mobiltelefon-rendszerek és mindenféle személyes kommunikációs igényeket kielégítő szolgáltatások kezdetben kiterjedt antennahálózatot hoznak létre a földön. Nem sokkal később a nagy műholdas rendszerek veszik át a vezető szerepet. 1998-ra elkészül az Iridium elnevezésű globális telefonhálózat, és 2002-re a Teledisc globális hálózata is működésbe lép. Ezek és hasonló programok teszik lehetővé, hogy az új évezred elején a föld bármely pontjáról könnyedén és zökkenőmentesen rá lehessen kapcsolódni az információs infrastruktúrára. Körülbelül 2005-re videót is sugározni képes hűlámokon folyik majd a kommunikáció, és nemsokára a videotelefon is helyet kér magának.

A technika szektorai közötti szimbiózis körülbelül 1995-ben nagyszabású gazdasági töréshöz vezet, amelyet leginkább az internetnek tulajdonítanak. Ez a hosszútávú fellendülési periódus Nagy Bummja, melyet azonnal hagyományos gazdasági növekedés követ, vagyis álláshelyek keletkeznek. A hardware-rel és az infrastruktúrával foglalkozó vállalatok kezdenek exponenciálisan növekedni, mivel az ezredfordulóra az új információs hálózat kiépítése válik a legnagyobb, globális méretű üzleti vállalkozássá.

Az új médiaipar is berobban a színre, hogy kihasználja a hálózat egyedülálló lehetőségeit, az interaktivitást és az egyéni igények szerinti szolgáltatásokat. Az újonnan alakult vállalatok mellett néhány régi mediacég is baktat ezen az úton. A kilencvenes évek végére a médiaipar nagymoguljai egymással versenyeznek hihetetlen nagyságú tétek mellett a kialakulóban lévő médium irányításáért. Azok, akik viszonylag újjak ezen a területen, mint a Disney vagy a Microsoft, kiszorítják a régi típusú televíziós hálózatokat a digitális TV-ért folytatott hatalmas küzdelemben. Néhány buktató és zökkenő után végül is a Net, a Hálózat válik a 21. század legfőbb médiumává.

A számítógépes kereskedelem ott liheg az új média sarkában. Először azok a vállalkozók lépnek színre, akik rájönnek, hogyan lehet kódolni az üzeneteket, hogy lehet biztonságos üzleti tranzakciókat lebonyolítani a kibernetika segítségével, és hogy lehet egyénre szabottan reklámozni. Az elektronikus készpénzfizetés, amely egyébként kulcs-

fontosságú mérföldkő, 1998 körül válik általánosan elfogadottá. Ezután ismerik el a mindennapi árucikkeket áruló vállalatokat. Először csúcstechnikával készülő termékeket, például számítógépes programokat árusítanak, ezeket követik a valódi információs termékek, mint például az értékpapírok. Nemsokára minden áru számítógépen keresztül cserél gazdát. 2000-re a számítógépes kereskedelem forgalma eléri a 10 milliárd dollárt, amely még nem túl magas az általános kiskereskedelmi forgalomhoz képest. 2005 körülre azonban már az amerikaiak 20%-a számítógépen keresztül vásárol élelmiszert a közértből.

Amikor a hagyományos kiskereskedelem megjelenik a kibernetikai térben, teljesen újfajta munkakörök keletkeznek. Sokan úgy vélték, a számítógépes hálózatok kiépülése szükség-telenné teszi majd a közvetítőket a kereskedelemben. De ez csak a régi típusú közvetítőkre igaz, akiknek a helyére új típusúak lépnek, hogy összekapcsolják a vevőt a forgalmazóval. S mivel így módon megszűnik a szakadás az elosztási rendszerben, az így megtakarított összeget új vállalkozásokba lehet fektetni, és ezzel új állásokat lehet teremteni.

A „hálózatszerű” gazdaság

A technikai újításoknak valójában sokkal nagyobb hatása lesz, mint ami a számítógépeken ténylegesen lemérhető. Kissé leegyszerűsítve azt mondhatnánk, létrejön a „hálózatszerű” gazdaság. Az 1990–1991 évi recesszió után az amerikai üzleti élet meglehetősen fájdalmas átrendeződésen – karcsúsításon – megy keresztül, és létrejön a virtuális vállalat. Lényegében az történik, hogy az új információs technikák kihasználásával kisebb, ám sokoldalúbb gazdasági egységeket hoznak létre.

Az üzleti vállalkozások, csakúgy, mint más, az üzleti életen kívüli szervezetek, hierarchikus felépítésüket hálózatosra váltják fel. Akik ezeken a területeken, vagyis az oktatásban, a közgazdászokban, vagy a művészeti életben dolgoznak, egyre inkább használják a hálózatba kapcsolt számítógépeket. A kapcsolattrendszerek új formája emberi tevékenységek szinte minden színterét átalakítja. Ez az átszerveződés pedig a hatékonyság és termelékenység ugrásszerű növekedéséhez vezet.

Pedig hogy, hogy nem, épp a termelékenység nyomoztja a közgazdászokat az 1990-el kezdődő évtizedben. Annak ellenére, hogy milliárdokat fektetnek be az új technikába, a hagyományos állami statisztikák azt mutatják, hogy ennek kicsi a termelékenységre és a növekedésre gyakorolt hatása. És ez nem csupán elmélet – pontosan ez az új gazdaság lényege! Az üzleti vállalkozások új technológiákba ruháznak be, hogy megnöveljék munkásaik termelékenységét, mivel a megnövelt termelékenység termeli az értéket, ez a hosszú távon fenntartható gazdasági növekedés kulcsa.

Paul Romer, a Stanfordi Egyetem közgazdásza és kollégái kimutatták, hogy az alapvetően új technikai megoldások általában csak a bevezetésük utáni nemzedék idején válnak produktívá, ennyi idő kell arra, hogy az emberek megtanulják, hogyan is kell bánni velük. Tehát a személyi számítógép munkahelyi bevezetése után egy nemzedéknyi idő elteltével alakulnak a munkafolyamatok olyanra, hogy ki tudják használni a gép teljes kapacitását. Nem sokkal később a közgazdászok arra is rájönnek majd, hogyan kell a termelékenység növekedése által szerzett hasznot kiszámítani – a mennyiségi növekedés mellett figyelembe véve a nehezen meghatározható minőségi javulást is.

2000-re az amerikai kormány már egészen új, az információs korszakhoz illő módon méri majd a gazdasági növekedését. Az sem meglepő, hogy a növekedési arány magasabb, mint

amennyit az ipari korszak produkált. Az amerikai gazdaság ugyanis hosszú távon kb. 4%-kal növekszik, amely számra a hatvanas évek óta nem fordult elő.

A századforduló még egy gyökeres változást hoz a kormányzati politikában, tudnillik az új gazdaság viselkedésének láttán végre felhagynak az infláció csökönnyösen maradi elemzésével. Míg a vietnami háború, az olajválságok és a viszonylag zárt nemzeti munkaerőpiacok igazi zűrzavart keltve valódi inflációs nyomást gyakoroltak a gazdaságra a hetvenes években, a nyolcvanas évek szigorú pénzügypolitikája hamar megfékezte az inflációt, és a következő évtizedben már lényegében sem ár-, sem béremelkedés nem volt. A kilencvenes évekre a globalizáció és a nemzetközi verseny még fokozza az inflációt lecsökkentő nyomást. Kétezerre a pénzügypolitikusok végre rájönnek, hogy a gazdaság képes a gyorsabb tempójú növekedésre oly módon, hogy közben elkerülje az inflációs spirált. Az ezredfordulón a központi jegybankban szimbolikus őrségváltás történik: Alan Greenspan nyugdíjba vonul, a bank végre leveszi a lábát a fékpedálról, és az amerikai gazdaság száguldozva emelkedni kezd.

Folytatódik a technikai fejlődés

Körülbelül a századfordulón beindul a technikai fejlődés harmadik hulláma. A nyolcvanas és kilencvenes évek látszólagos fellendülése után a biotechnika végre elkezd teljesen átalakítani az orvostudományt. Az egyik mérföldkő 2001-re tehető, ekkorra fejezik be ugyanis az emberi génállomány teljes feltérképezését. Ha pedig megismerjük a genetikai felépítésünket, nyitva áll az út, hogy a genetikai úton terjedő betegségeket is megfékezzük. 2012 körül tökéletesítik a rák genetikai úton történő gyógyításának módszerét. Öt évvel később már a négyezer ismert genetikai rendellenesség majdnem egyharmadát kezelni lehet génmánipulációval. Az új század első felében a genetika, a humánbiológia és a szerveskémia fejlődése a hatékony gyógyszerelés és kezelés hihetetlenül széles skáláját produkálja majd. Az ipar már javában virágzik, amikor a biotechnikai újítások beindulnak az új század első évtizedében, és még lendületesebben fejlődnek 2011 után, amikor az ötvenes években születettek népes csoportja nyugdíjba megy. Az ipar hosszú évekre munkalehetőséget biztosít mindenkinek.

A biotechnikai forradalom a gazdaság még egy szektorára van igazán erős hatással – ez pedig a mezőgazdaság. A genetika jobb megismerése sokkal fejlettebb növénynevelést eredményez. Kb. 2007-re a legtöbb amerikai terményt genetikai úton, az új technológia alkalmazásával állítják majd elő. Ugyanez történik az állatállományjal is. 1997-ben az első klónozott birka előállítására Angliában megdöbent a világot, de egyúttal hihetetlen aktivitást indít be ezen a területen. A századfordulóra legalább annyit állatot tenyésztenek genetikai trükkökkel, mint hagyományosan. 2005-re az állatokban olyan szerveket állítanak elő, amelyek emberekre is átültethetők. A szupertermékeny állatok és a minden nehézséget jól tűrő, óriási termőképességű növények valószínűleg a zöld forradalmat robbantják ki az akkor is nagy népességű országokban.

Ezután jön a negyedik fejlődési hullám, a nanotechnika. Ez a mikroszkopikus méretű konstrukciós módszer, amely nemrég még a fantasztikum birodalmába tar-

tozott, 2015-re valósággá válik. A tudósok és mérnökök megbízható módszereket találnak ki arra, hogyan lehet tárgyakat atomonként felépíteni. A kereskedelmi forgalomban megjelenő első ilyen tárgy valószínűleg az az icipici érzékelő lesz, amely az ember vérkeringésébe juttatva adatokat szolgáltat vérenek összetételéről. 2018-ra ezek a mikroszerkezetek sejtgógyításra is képesek lesznek. A nanotechnika azonban később még nagyobb hatással lesz a hagyományos termelési eljárásokra. Elméletileg a legtöbb terméket sokkal hatékonyabban lehet előállítani nanotechnikai módszerekkel. És bár ez az elmélet még távolról sincs bebizonyítva, 2025-re akár az asztalon is elférő törpegyárak is megszülehetnek, melyek egyszerű terméket állítanak elő.

2015-re a nanotechnikai eljárásokat az atomok szintjén a számítástechnika fejlesztésére is elkezdik használni. Rövid távon a kvantumszámítás látszik a mikroprocesszor helyébe lépni. Az egymilliárd tranzisztoros mikroprocesszor kifejlesztéséhez vezető úton 2010-ig a mérnökök leküzdhetetlennek tűnő technikai akadályokba ütköznek, tudniillik az integrált áramkörök olyan kicsiké válnak, hogy az optikai-litográfiai technikák már nem működnek. Szerencsére épp akkor, amikor a mikroadatfeldolgozás üteme lelassulni látszik, színre lép a kvantumszámítás. A számítástechnika gyakori, lökészerű növekedése szintén zavartalanul folytatódik.

A föld megmentője

A korszak négy technikai hulláma, a számítógép, a távközlés, a biotechnika és a nanotechnika megjelenése a gazdasági tevékenység ugrásszerű felgyorsulását eredményezi. Az ipari korszakban a virágzó gazdasági élet bizony igencsak megterhelő lett volna a környezet számára, hiszen mindent magas hőmérsékleten állítottunk elő, ami rengeteg mellékterméket produkál. A korszak logikája szerint egyre nagyobb és nagyobb gyárakat kellett létrehozni, amelyek egyre nagyobb mértékben szennyezték a környezetet.

A biotechnika azonban sokkal alacsonyabb hőmérsékleten dolgozik, a természeti folyamatokat utánozza, és sokkal kevesebb szennyezőanyagot termel. Az információs technika, amely az információt nem fizikai hanem elektronikus úton továbbítja, szintén kevesebb kárt tesz a világban. A telefax, amely viszonylag egyszerű módja az információ nagy távolságba történő továbbításának, hétszer annyira energiatakarékos, mint a postai szolgáltatás. Mi több, ezek a technológiák egyre gyorsabban fejlődnek és finomodnak, az újabb és újabb generációk egyre takarékosabbak és így egyre kevésbé károsítják a környezetet. Ezzel együtt a növekvő hatékonyság sem elég ahhoz, hogy a virágzó globális gazdaság gyilkos erejét ellensúlyozza.

Szerencsére az új technika ötödik hulláma, az alternatív energia megjelenése épp a századforduló idejére esik, amikor is piacra dobják a hibrid elektromos autót. Az első szakasz a kilencvenes évek végén kezdődik, amikor a Toyota és más autógyárak olyan gépkocsikat kezdenek gyártani, amelyekbe beépítettek egy olyan kis méretű, dízelolajjal vagy benzinnel meghajtott belső égésű motort, amely egy fedélzeti generátort működtet, és ez a generátor hajtja meg a kerekekhez tartozó kicsi motorokat. Az autó tehát alacsony fordulatszámú elektromos árammal megy, nagy sebességnél viszont belső égésű motor hajtja, kiküszöbölve az elektromos autók jellegzetes problémáját, hogy tudniillik száz kilométer megtétele

után elfogy az üzemanyag. Már a kezdeti hibridek is sokkal hatékonyabbak, mint a benzinautók, akár 100 kilométert is megtesznek három liter benzinnel.

Az első szakaszt hamarosan követi a második, amelynek során a repülőgépgyárak, mint például az Allied Signal, a szuperszonikus motorokról szerzett ismereteket felhasználva gázturбина meghajtású hibrideket kezdenek gyártani. 2005-re azok a technikai megoldások, amelyeket eddig csak a repülőgépek elektromos berendezéseinek alkalmaztak, átköltöznek az autók műszerfalára is. Ezekben az autókban földgáz hajtja meg a fedélzeti generátort, amely a kerekekre szerelt elektromos motorokat működteti. Ráadásul ezek az autók szupererős, ultrakönnyű anyagokból készülnek majd, ami szintén hozzájárul az üzemanyag-megtakarításhoz.

Ezután következik a harmadik és egyben utolsó szakasz, amelyben a hibridek már a hidrogént használják üzemanyagként. A legegyszerűbb és a világegyetemben leggyakrabban előforduló atom, a hidrogén generátorokat fog meghajtani, és a mellékterméke egyszerűen a víz lesz. Nincs kipufogógáz, nincs szénmonoxid, csak víz. A hidrogén mint üzemanyag technológiáját már az Apollo-űrprogram idején kidolgozták, de akkoriban még igen drága volt, és ráadásul a gép gyakran föl is robbant. A kilencvenes évek végére a kutató-laboratóriumok, mint a brit-kolumbiai központú Ballard Power Systems folyamatosan és különösebb hírvérés nélkül dolgoznak ennek a technológiának a kifejlesztésén. Tíz éven belül megjelennek az átmeneti hidrogénmeghajtású autómódellek, amelyek a hajtóanyagot a létező benzinkutaknál megvásárolt benzinnel vonják ki. 2010-re a hidrogént finomítószert gyárakban állítják majd elő, és az így meghajtott járművek több ezer kilométert tehetnek meg, vagy hónapokig működhetnek egyetlen tank üzemanyaggal. Ez a technika ugyanakkor sokkal olcsóbb és biztonságosabb, mint a hatvanas évekbeli, és már nem kell soká várunk arra, hogy általánosan elfogadottá váljon.

A robbanásszerű fejlődés az egész autópárt átalakítja a következő évszázad első negyedében. Kezdetben olyan kormányrendeletek hatására, mint Kaliforniában a nulla kibocsátásról szóló utasítás (melynek értelmében 2003-ra az eladott új autók tíz százalékának nulla kibocsátásúnak kell lennie) az ipari mammutvállalatok akkor lendülnek bele igazán, amikor megnyílik a hibridautók piaca. Az emberek nemcsak azért vásárolják majd ezeket az autókat, mert aggodnak a környezetükért, hanem azért is, mert sportosak, gyorsak és jó űket vezetni. Az autógyárak pedig előszeretettel termelik őket, mert jó üzletet látnak bennük.

Ez a 10–15 évig tartó ipari átalakulás az egész világ-gazdaságra hatással lesz. A petrokémiai óriások a hatalmas hálózatokon keresztül a Közel Keletről importált kőolajról új, nem kevésbé hatalmas hálózatok kiépítésére állnak át, amelyeken az elektromos üzemanyag új alkotórészeit szállítják majd. A szénhidrogének ugyan egészen a 21. század közepéig megmaradnak az energia első számú forrásának, de tiszta formában. 2020-ra majdnem minden új autó hibrid, elsősorban hidrogénmeghajtású gépkocsi lesz. Ez a változás önmagában is sokat csökkent a környezetre nehezedő nyomáson és a világ könnyedén elvisel még néhány autóst, többek között csaknem két milliárd kínait.

A felemelkedő Ázsia

A hidegháború megszűnésével elkezdődő technikai fejlődés – melynek hullámai végigsöpörnek az elkövetkező negyvenéves időszakon – a történet még korántsem ér véget. Működésbe lép egy másik, szintén hatalmas erő, a globalizáció is. Az új technika kialakulásával létrejött, s az egész bolygóra kiterjedő kapcsolatrendszer ugyanis egyetlen eszme, a nyitott társadalom eszméje irányítja.

Történelmileg a globalizáció kezdete 1980 körülre tehető. Mihail Gorbacsov egyike volt azoknak, akik a nyitott társadalom elvét a legvilágosabban megfogalmazták. Gorbacsov közreműködésével jött létre a berlini fal ledöntése, a szovjet birodalom összeomlása, a hidegháború vége – a nyitott társadalom néhány látványos jelentkezése. Ő az, akinek a kezdeményezésére hatalmas politikai változások indulnak be, melyeknek keretében demokratizálódik Kelet-Európa és maga Oroszország is. Gorbacsov két kulcsfontosságú elképzeléssel áll a Politikai Bizottság elé 1985-ban, s ezek nem csak a Szovjetuniót rengetik meg, de hatással lesznek az egész világra is. Az egyik a *glasznosztj*, a másik a *peresztrojka*. Nyitottság és szerkezetváltás, ezek a kor jelszavai, a hosszú távú fellendülés legfontosabb összetevői.

Hasonlóképpen fontos államférfi Teng Hsziao-ping. Ő ugyan nem okoz olyan horderejű politikai változásokat, mint Gorbacsov, de vele nagyjából egy időben Teng is politikai változtatásokba kezd, a nyitottság és szerkezetváltás elve alapján. A nyitás, a kereskedelem és a piac felszabadítása szintén hatással van az egész világra. Ez a hatás pedig éppen Ázsiában a legkézzelfoghatóbb.

Japán az első ország, amely felismeri a nagy lehetőséget, még mielőtt beindul a tolongás. Rögtön követi egy csoport más, idejében ébredő ázsiai ország. A nyolcvanas évekre Japán majd hogy nem tökéletesítette is az ipari korszak termelő gazdaságát. 1990-re a világgazdaság szabályai megváltoztak, és a gyorsan alkalmazkodó, újító folyamatokat részesítik előnyben az aprólékos pontossággal dolgozó, módszeres, nagyléptékű nemzetgazdasággal szemben. Japán nemegy olyan jellemzője, amely az ezt megelőző korszakban pozitív tulajdonságnak számított, mint például az élethossziglani foglalkoztatottság vagy a védett hazai piacok, most hirtelen az ország kárára válik. A kilencvenes években Japán lassan elindul lefelé a lejtőn. Látván azonban, hogy az Egyesült Államok rájött a siker nyitójára, és létrehozta a hálózatosított gazdaságot, Japán az évtized végén úgy dönt, hogy átveszi a receptet. 2000-ben radikálisan liberalizálja korábban védett piacait, hatalmas lökést adva ezzel az egész világgazdaságnak.

Japán felemelkedése azonban csak a nyitánya Kínáénak. 1978-ban Teng megteszi az első lépést a kommunista gazdaság liberalizálása felé. A nyolcvanas évek táján Kína lassan erőre kap, míg nemzeti össztermékének éves növekedése huzamosan meg nem haladja a tíz százalékot. 1990-re a kínai gazdaság lázas ütemben fejlődik, a tengerparton pezseg az üzleti élet, s a városok is fejlődésnek indulnak az egész országban. 1997 – ebben az évben hal meg Ten Hsziao Ping és ekkor tér vissza Kínához az oly régóta várt Hongkong – tehát 1997 jelenti Kína ideológiai korszakának végét, és egy valódi gazdasági világhatalom megszületését.

Az új század első évtizede sok belső problémát hoz Kína, de az egész világ számára is. A túlfűtött gazdaság nagy súllyal

nehezedik a kínai társadalomra, kiéleződik az ellentét például az egyre tehetősebbé váló tengerparti városok és az ország belsejében élő 800 millió elszegényedett paraszt között. Az ország viszonylag alacsony technikai fejlettségű, gyárkémiényerdőt füstöltető gazdasága azzal fenyeget, hogy egymaga is képes végleg tönkretenni az egész világ környezetét. Kezdetben a kínaiak nem sokat tesznek azért, hogy csökkentseik szénfüggőségüket. A kilencvenes évek második felében az ország energiaszükségletének háromnegyed részét szénrel fedezik. Csak a világ közös erőfeszítésének köszönhetően kialakuló fejlett közlekedés és ipari technika tudja elhárítani a kínai környezeti katasztrófa veszélyét. Néha drákói szigorúságú intézkedések árán, de Kínának sikerül megúsznia a belső zavargásokat. 2010-re megszűnik a krízishangulat, és az egész világ elismeri, hogy Kína elindult a demokratikusabb politizálás útján, ha nem is követi a nyugati mintát.

Miután visszanyerte gazdasági jelentőségét, Kína, ez a három és fél évezredes civilizáció egyre nagyobb szerepet követel magának a világ sorsának alakításában. A klán alapú kínai kultúra könnyedén képes megfelelni a hálózatosított világgazdaság még nem tökéletesen kialakult követelményeinek. Szingapúr és Hongkong jó példa – a földterülettel és természeti erőforrásokkal szinte egyáltalán nem rendelkező két városállam a nyolcvanas-kilencvenes években vált gazdasági hatalommá, kizárólag az emberi tőke, elsősorban a szellemi kapacitás révén.

Az anyaországot elhagyó kínaiak évek hosszú során át bonyolult pénzügyi hálózatokat építettek ki a nyugati országokban is, de különösen Ázsiában. Több olyan délkelet-ázsiai gazdaság, sőt kormány működik, amelyet teljes egészében a kivándorolt kínaiak uralnak. 2005-re a Kínában élő kínaiak arra az elhatározásra jutnak, hogy kihasználják ezt a helyzetet, mégpedig úgy, hogy hivatalossá teszik a diaszpórát. Bár ez más kormányokkal szemben nem teremt új jogviszonyt, hatalmas a gazdasági jelentősége. Ugyanerre az időre esik Tajvan visszacsatolása Kínához.

2020-ra a kínai gazdaság már a legnagyobb a világon. Igaz ugyan, hogy az amerikai sokkal kifinomultabb technikával működik, az amerikai nép sokkal nagyobb jómódban él, mégis, Kína és az Egyesült Államok egy szinten vannak. Másrészt Kína Ázsia nagy részét is magával húzza gazdasági fejlődés útján, és ennek a bonyolult Ázsiai világnak Hongkong és Sanghaj a kulcsfontosságú pénzügyi központja.

Ázsia teli van olyan országokkal, amelyek önmagukban is gazdasági aranybányák. India kiváló technikai képességre épít, valamint a legfejlettebb technika közös nyelvének, az angolnak a tökéletes ismeretére, amikor versenybe száll nem egy nyugati országgal a számítógépes programfejlesztés területén. Malajzia merész próbálkozását, hogy saját erőből, hatalmas befektetésekkel külön csúcstechnikai ipart alakítson ki, siker koronázza. A volt kommunista országok, mint Vietnam és Kambodzsa alkalmazkodnak a legkönnyebben az új kapitalista viszonyokhoz. Az egész régió, az újraegyesült Koreától Indonézián át a szubkontinensig virágzásnak indul. Mindössze húsz év alatt kétfélmilliárd ember válik a középosztály tagjává, és él polgárnak tekinthető életet. Egyetlen nyolcvanéves időszak alatt szinte egész Ázsia kilép a szegénységből és nagyon gazdag régióvá változik.

Az európai átrendeződés

Eközben a Föld másik oldalán a nyitottság és szerkezetváltás új elvét először a politikában alkalmazzák, és csak

azután a gazdaságban. A Szovjetunió látványos összeomlását követő időszakban a legtöbb energiát a demokrácia népszerűsítésére és a hidegháború maradványainak felszámolására fordítják. Idővel aztán ugyanennyi energiát fektetnek a gazdaságok átszervezésébe is.

Először is Európának újra kell egyesülnie, mind gazdasági, mind politikai értelemben. A kilencvenes évek nagy részét azzal töltik, hogy megpróbálják összehozni Kelet- és Nyugat-Európát. Kezdetben persze minden szem Németországra szegeződik, amely egyszerűen pénzügyi erejénél fogva sikeresen veszi az akadályt. Ezután következnek a fejlettebb kelet-európai országok, vagyis Lengyelország, Magyarország és a Cseh Köztársaság, amelyeket először a NATO-ba vesznek föl hivatalosan 2000-ben, majd az Európai Unióba 2002-ben. A több gondot okozó kelet-európai országok majd csak két évvel később csatlakoznak. A kelet-nyugati integrációval párhuzamosan végbemegy egy kényesebb egységbe tömörülés is a nyugati országok között. Kisé akadozva ugyan, de kialakulóban van egy igazán integrálódott egységes Európa. Az európai valutát, az eurót 1999-ben vezetik be, bár néhány sereghajtó ország, mint Nagy-Britannia, pár évig makacsul ellenáll.

Bár Anglia vonakodik elfogadni az európai valuta bevezetését, általában véve mégis sokkal előbbre tart, mint a többi ország. A kor gazdasági követelménye nemcsak egyszerűen a külső integráció, hanem a belső szerkezetváltás is. 1980 körül Margaret Thatcher és Ronald Reagan elkezdte kidolgozni a formulát, amely végül is elvezet majd az új gazdaság kialakulásához. Akkoriban a dolog elég brutális intézkedésekkel jár: szétverik a szakszervezeteket, kiárusítják az állami tulajdonban lévő ipari létesítményeket, és lebontják a jóléti államot. Visszatekintve azonban mégis megérte a fájdalmas műtét. A kilencvenes évek közepére az Egyesült Államokban a munkanélküliség alig 5 százalék, míg Angliában 6 százalékra zuhant. Ezzel szemben az európai kontinensen a munkanélküliség 11 százalék körül mozog, sőt vannak egyes országok, ahol ennél is magasabb.

Valóban, a kilencvenes évek végéig Európa többi része nem tud megszabadulni a jóléti államok örökségétől, amely politikailag még akkor is vonzóan tűnt, amikor gazdaságilag már teljesen összeomlott. 2000-re a krónikus munkanélküliség és a növekvő állami deficit végül arra kényszeríti a kontinens vezetőit, hogy ne habozzanak tovább. A tömeges tiltakozás ellenére Európa – különösen Franciaország – fájdalmas szerkezetváltási folyamaton megy keresztül, amely nagyon hasonló ahhoz, amely Amerikában ment végbe egy évtizeddel korábban. Ennek a „peresztrojkanak” a részeként az új információs technika felhasználásával átszerveződik az európai gazdaság. Ez a szerkezetváltás – mind a vállalatok, mind a kormányok esetében – lényegében ugyanazzal az eredménnyel jár, mint az amerikai gazdaságban. Az európai gazdasági élet pezsgésnek indul, és rengeteg új munkahely keletkezik. Körülbelül 2005-re Európában, különösen északon (például Németországban) súlyos munkaerőhiány is tapasztalható, mivel az idősebb generáció elkezdett nyugdíjba vonulni.

És ekkor beindul az orosz gazdaság. Oroszország 15 éven át botorkált a kapitalizmushoz vezető átmenet útján,

időről időre halálra rémítve a Nyugatot azzal, hogy mégis visszatér a régi jó militarista politikájához. Csaknem két évtizedes, teljesen nyitott, maffia irányította vadkapitalizmus után Oroszország körülbelül 2005-re éri el, hogy gazdaságának alapjai stabilizálódnak. Elég embert fektettek be az új rendszerbe, és a népesség elég nagy része sajátította el az új munkaerőkölcst, ahhoz, hogy a gazdaság jól működjön, és igazán nem lehet már tartani attól, hogy Oroszország újra fegyverkezni kezd. A dolgok normalizálódása arra sarkallja a külföldi tőkét, hogy segítse Oroszországot hatalmas mennyiségű ásványi kincseinek és a magasan képzett lakosság tehetségének kiaknázásában. Ezek az emberek egyúttal hatalmas piacot is jelentenek Európa, illetve az egész világ számára.

A világra szóló roham

A 20. század végére a fejlettebb nyugati országok rendületlenül törnek előre a technika gerjesztette növekedés útján, a világról Ázsia pedig a fejlődő piacgazdaságok és a szabadkereskedelem jótékony hatásának jeleit mutatja. A világ többi országa számára is nyilvánvaló az irány. Nyitottság és szerkezetváltás, szerkezetváltás és nyitottság. Az országok egyenként kezdték bevezetni a deregulációt, a privatizációt, megnyitották a külföldi tőke előtt és csökkentették az állam deficitjét. Együttesen pedig nemzetközi egyezményeket kötöttek, amelyek felgyorsították a világméretű integrációt, a hosszú távú fellendülés motorját.

Két mérföldkő is esik 1997-re: az információs technológiáról szóló egyezmény, amelyben szinte az összes ország, amely információs technológiával kereskedik, megegyezik abban, hogy 2000-re eltörlik a vámokat, valamint a Globális Távközlési Egyezmény, melynek értelmében a közel hetven vezető állam vállalja, hogy sürgősen deregulálja a hazai telekommunikációs piacát. Ez a két fejlemény nagyban elősegíti a kor két kulcstechnológiája, a számítógép és a távközlés gyors elterjedését.

És mindenki jól jár, különösen az alacsonyban fejlett gazdaságok, amelyek egy ugrással a legújabb, legolcsóbb és legjobb technikát veszik át, nem pedig a divatjamúlt kacatot. Az információs technológiákról szóló egyezmény olyan dinamizmust hoz, amelynek eredményeképpen a technika mindegyik új generációja nagyobb teljesítményű és jobb minőségű, mint a megelőző – sőt az árak is lezuhannak. A drót nélküli távközlés azt is lehetővé teszi, hogy az egyes országoknak ne kelljen hatalmas erőfeszítéssel drága infrastruktúrát kiépíteni zsúfolt városokban és óriási vidéki területeken.

Míndez hasznára válik a világgazdaságnak. A hetvenes évek nagyobbik felében, a nyolcvanas években és a kilencvenes évek elején a világban a bruttó hazai össztermék növekedése átlagosan 3 százalék volt. 1996-ra ez az arány erőteljesen nő, 4 százalékra. 2005-re már eléri az elképesztő 6 százalékot, ami azt jelenti, hogy ha a növekedés ilyen tempóban folytatódik, a világgazdaság alig 12 év alatt megkétszereződik, illetve 25 év alatt kétszer kétszereződik meg! Ez a növekedési ütem túlszárnyalja a legutóbbi – a második világháború befejezését követő – világméretű gazdasági fellendülés arányát is, amely 1950 és 1973 között átlagosan 4,9 százalék volt. És ez a növekedés sokkal szélesebb gazdasági alapról indul ki, ami még növeli a jelentőségét. Szemben a korábbival, ezúttal a Föld minden területe, még a harmadik világ is részese a farsangnak.

Latin-Amerika is nekirugaszkodik. A nyolcvanas évek eladósodásának véskorszaka után ezek az országok min-

dent elkövetnek a kilencvenes években, hogy gazdaságukat talpra állítsák. Chile és Argentína jár elől az újtásban, míg Brazília saját csúcstechnikai iparára támaszkodik. De az igazi fellendülés 2000 után következik be, és Latin-Amerika stratégiai helyzetén alapul, a Csendes-óceán és az Egyesült Államok közelségén. Ez a régió egyre közelebb kerül a szárnyaló amerikai gazdasághoz. 1994-ben a NAFTA hivatalosan is összeköti az Egyesült Államokat Mexikóval és Kanadával. Körülbelül 2002-re azonban kötnek majd egy ószamerikai szabadkereskedelmi egyezményt is, amely az egész féltekét egységes piaccá kapcsolja össze.

Eközben a Közel-Kelet válságba kerül. A régió gondjai két fő okból származnak. Az egyik, hogy a fundamentalista iszlám eszmerendszer különlegesen alkalmatlan az új, digitális korszak követelményeinek kielégítésére. Az új gazdaság a kísérletezésre, az állandó megújulásra és a *status quo* megkérdőjelezésre épül – mindezek olyan vonások, amelyeket megvetéssel utasítanak el a közel-kelet nemegy országában. Sőt, sokan a változás fantasztikus sebességére reagálva még konzervatívabbá válnak. A válság másik oka akaraton kívül létezik. A hidrogén mint üzemanyag megszületése nyilvánvalóan aláássa az olajra épülő gazdaság biztonságát. A közel-keleti válság tetőzik, és a régi királyságok, illetve vallási rendszerek megindognak.

Afrikát azonban egy még nyugtalanítóbb válság sújtja. Míg a kontinens egyes részei, például a tágabb értelemben vett Dél-Afrika, remekül működnek, Közép-Afrikában szörnyű a nyomor, éhínség, járványok és brutális etnikai konfliktusok söpörnek végig a régióban. 2015-ben biológiai fegyvereket is bevetnek az etnikai villongásokba, ami egybeesik egy rémisztő új betegség megjelenésével. A következmény: körülbelül ötmillió ember hal meg mindössze hat hónap leforgása alatt, ami hozzáadódik ahhoz a százmillióhoz, akik az előző két évtizedben haltak meg idő előtt.

Az ilyen méretű pusztulás és a terjedő gazdagság között feszülő ellentét azonban végre együttes cselekvésre készíti a Föld népét. Végre az egész Glóbusz rájön, hogy csak a virágzó Afrika válhat hasznára a többi országnak, az az Afrika, amely betölti azokat a gazdasági hézagokat, ahonnan mások már kivonultak. Ez mind gyakorlati, mind humanitárius szempontból belátható. Afrika regenerációja az egyik legfontosabb pontja lesz a világ akciótervének a század következő negyedében.

Utórezgések a jövőben

A virágzó gazdaság egyéb, nagy horderejű társadalmi és politikai változásokat is eredményez. A technikában bekövetkező és a termelészűköket is érintő alapvető elmozdulások elkerülhetetlenül megváltoztatják a gazdaság működését is. És ha megváltozik a gazdaság, nem telik bele sok idő, és a társadalom is hozzáidomul az új valósághoz. Klasszikus példa a mezőgazdasági társadalom ipari társadalommá alakulása. Az új eszköz, a motor, vezetett el az új társadalmi rendszerhez, a kapitalizmushoz, amely nagy társadalmi felemelkedést hozott, urbanizációt és vagyonos rétegeket, és végül mélyreható politikai változást eredményezett, a liberális demokrácia megszületését. Ez ugyan a komplex történelmi folyamat meglehetősen elnagyolt összefoglalása, mégis nagyjából ugyanolyan dinamiz-

mus jellemzi, mint a mi átmenetünket a digitális technikán alapuló hálózatosított gazdaságba.

Van persze egy hétköznapi magyarázat is. Ha a gazdaság virágzik, a pénz forog a társadalomban, az emberek gyorsan meggazdagodnak, és szinte mindenki lehetőséget lát arra, hogy jobb életet teremtsen magának. Mindeki teli van optimizmussal. Emlékeztünk csak vissza a második világháborút követő időkre. A felfelé ívelő gazdaság merész, optimista világlátással járt együtt, akár embert is küldhetünk a Holdra, felépíthetjük a Nagy Társadalmat, egy faji szempontból integrált világot. A mi korszakunkban is ez lesz várható.

Körülbelül 2000-re az Egyesült Államok gazdasága annyira jó helyzetben lesz, hogy az államkincstár megtelik. Ez nemcsak a deficit problémáját oldja meg, hanem a kormányt is pénzforgást biztosít ahhoz, hogy új kezdeményezésekbe fogjon. A politikai vezetők, mivel többé nem kell azon törniük a fejüket, vajon honnan csípjenek le és vonjanak el pénzt, most új ötletekkel állnak elő az eddig reménytelennek tűnő problémák, például a kábítószerfüggőség megoldására. Senki sem beszél a nagy létszámú kormányzó apparátushoz való visszatérésről, de hatalmas mozgáster áll minden olyan, az egész társadalom fölhalmozott forrásainak kihasználására irányuló új elgondolás rendelkezésére, amely közös hasznot hoz. És a kormány végre tiszta lelkiismerettel belemehet az adócsökkentésbe is.

A nagylelkűség szelleme visszatér. Az amerikaiak nagy többsége, látván hogy gazdagságuk a gazdaság növekedésével párhuzamosan gyarapszik, őszintén együttérez azokkal a kevésbé szerencsésekkel, akik lemaradtak. Ez a jóságosabb, kedvesebb emberi késztetés egyetlen hideg és makacs tényre vezethető vissza: minél nagyobb a Hálózat, annál jobb. Minél több ember kapcsolódik bele, annál jobb lesz mindenkinek. Egy fél várost bekötni félig sem hasznos dolog. De ha a városban mindenkinek van telefonja, akkor igazán élni kezd a rendszer. Minden ember, minden vállalkozás, minden szervezet közvetlenül hasznot húz egy olyan rendszerből, amelyben az ember csak felveszi a telefonkagylót, és bárkit föl hívhat, nem csak X-et meg Y-t. Ugyanez az elv érvényesül a hálózatosított számítástechnika esetében is. Kifizetődik, ha mindenkit bekapcsolunk az információs hálóba. 2000-re az emberek megértik és el is fogadják ezt. Szinte mindenki belátja, hogy már jó darab utat megtettünk a hálózatosított gazdaság, a hálózatosított társadalom felé, és az a legokosabb, ha senkit nem hagyunk lemaradni.

Az 1996. évi szociális reformkezdeményezés a szegényeket is elkezd bevonni gazdaságba. Akkoriban a politikai vezetők nem a hálózatosításról beszéltek, mint inkább a pazarló kormányprogramok megszüntetéséről. Mégis, a szociális rendszer felrázása egybeesett a gazdasági fejlődés beindulásával. A szociális támogatásban részesülők tömegei kapnak állást, és sokan közülük egy idő múlva szakképzésben is részt vesznek. 2002-re, a kezdeti öt éves átmeneti periódus végére a szociális támogatásban részesülők listája már csak fele olyan hosszú, mint volt. De nem csak a szociális támogatás kedvezményezettjei járnak jól az új gazdaságban. A szegény dolgozó rétegek is, akik épp hogy a létminimum fölött lebegtek, most feljebb emelkedhetnek, és végre stabilabb életet teremthetnek maguknak.

Még a legelvetemültebb bűnözői alvilág is az egyre több törvényes munkalehetőség felé vándorol. Ennek idővel, az

évszázad első évtizedében érezhetővé válik néhány mellékhatása is. Az alsó néposztály, amelyről valaha azt gondolták, hogy az amerikai társadalom szerves és állandó része, felszakadozik, nő a társadalmi mobilitás és csökken a bűnesetek száma. Persze nehéz közvetlen összefüggéseket felrajzolni, sokan mégis a munkalehetőségek szaporodásának tulajdonítják a csökkenő bűnözést. Mások a megváltozott kábítószerpolitikát okolják. Az 1996-os kaliforniai marihuánarendelet után több állam kezd kísérletezni azzal, hogy bizonyos kábítószerrel élvezetét legálissá tegye. Ezzel együtt a kábítószer ellen folytatott vesztés háború is abbamarad. Mindkét kezdeményezés része annak az elmozdulásnak, amely a szigorú büntülődés helyett más módon próbálja megközelíteni a bűnözés gyökereinek kiirtását. Mindenekelőtt megszünteti azokat a feltételeket, amelyek a városi kábítószer-kereskedelem felvirágzásához vezetnek. A század második évtizedére a sokszor dicsőített gengszter ugyanúgy történelemmé válik, mint elődje a szeszitalom idejéből.

A bevándorlók is a virágzó gazdaság haszonélvezőivé válnak. A bevándorlás visszaszorítására irányuló kilencvenes évekbeli kísérletek nagyrészt kudarcba fulladtak. A kilencvenes évek végén a bevándorlókat már értékes munkaerőnek tekintik, akik mozgásban tartják a gazdaságot, vagyis még több munkás kezét és agyát jelentenek. A század első évtizedére a kormány politikája aktívan támogatja a szakképzett munkaerő bevándorlását, különösen a számítógépes programgyártásban, ahol súlyos munkaerőhiánnyal küzdenek. A bevándorlók nagy száma, valamint az amerikaiak barátságosabb hozzáállása kellemes meglepetést hoz: a család újraéledését. A család központi szerepe megingathatatlan az ázsiai és latin kultúrákban, márpedig a bevándorlók legnagyobb része e területekről érkezik. Ahogy ezek a szubkultúrák csatlakoznak az amerikai fősdorhoz, lassanként megváltozik a család fontosságáról alkotott felfogás is. Nem a szűkebb értelemben vett család válik fontossá, hanem a kiterjedt, amorf, hálózatos értelemben vett család, amely megfelel az új idők elvárásainak.

Másképp kiművelt emberfők

Az ipari korszak következő intézménye, amelyre teljes felújítás vár: az oktatásügy. A változás 2000-ben meg is kezdődik. Itt a mozgatóerő nem az ifjúság műveltsége felett érzett atyáskodó aggodalom, hanem a gazdasági kényszer. Az információ korszakában semmi sem számít annyit, mint a munkás tudása. A kilencvenes évek végére nyilvánvalóvá válik, hogy a létező, tizenkét évfolyamos iskolarendszer egyszerűen nem tud megbirkózni a fejek kiművelésének feladatával. A régi rendszer az elmúlt évtizedekben megcsontosodott és a vagyonadó korlátozásai is tönkretették. Több reformkísérlet is fellángol, de hamar ki is alszik. Először George Bush majd Clinton elnök is megpróbál belebújni az „oktatásügy bajnokának” köpönyegébe – mindketten sikertelenül. Mindez megváltozik a választások idején 2000-ben, amikor az oktatás teljes megújítása a kampány egyik fő témája. Az emberek belátják, hogy a jó iskolarendszer legalább annyira fontos egy ország számára, mint régen a katonaság volt. Így egy ezt követő igen népszerű rendelkezés nyomán a honvédelemnek címkézett milliárdok közül néhányat átcsoportosítanak az oktatás felélesztésére.

Az oktatás reneszánsza az évszázad első felében nem a Washingtonban székelő kis csapat szellemi nagysága által felállított elvárások eredménye – az ötletek csak úgy áradnak atól a sok ezer embertől, akik országszerte belevetik magukat a probléma megoldásába. A nyolcvanas és kilencvenes évek-

ben a városokban – a rémes állami iskolák helyett – felbukkantak a kicsi, ám újtót kedvű magániskolák. Ezek közül nemegy speciális tanulási filozófiára alapozott új tantrási technikákkal kísérletezik, beéértve az új számítógépes technika felhasználását is. 2001 körül azonban hirtelen mindenütt elterjed ez a típusú iskola, és az oktatásban is olyan vállalkozói piac alakul ki, mint annak idején a Szilícium-völgyben. Az egyetemről kikerülő legragyogóbb ifjú elméket erre a területre vonzzák a kiváló lehetőségek, új iskolákat indítanak, új tanterveket és új tantrási módszereket dolgoznak ki. Az a meggyőződés hajtja őket, hogy ők dolgozzák ki a 21. század tanulási paradigmáit.

A lelkesedés nem áll meg a magániskolák kapuinál, amelyekben 2010-re már az összes tanuló egynegyede tanul. Az állami iskolák vonakodva ugyan, de beszállnak a versenybe, és megpróbálják újra kitalálni önmagukat. Valójában szimbiózisban állnak magán- és az állami iskolák. Ebben a viszonyban mindig a magániskolák állnak elő új módszerekkel, míg az állami iskolák tesznek róla, hogy az új oktatási modellek a társadalom minden gyermekéhez eljussanak.

A felsőoktatás, bár kevésbé van szüksége teljes felújításra, szintén radikális reformokba kezd, elsősorban gazdasági megfontolásokról. A négyéves egyetemi oktatás költségei túlságosan magasak, részben az elavult, előadásokra épülő tantrási módszerek miatt, melyek igen munkaigényesek. A hálózatos technológiák rohamos terjedése azonban a felsőoktatásban tanulók számára talán még több előnyt kínál, mint a középiskolásoknak. 2001-ben a Gutenberg Project teljesíti feladatát, és 10 000 könyvet visz fel számítógépre. A világ nemegy vezető egyeteme kiválaszt magának egy-egy szakterületet, és annak teljes szakirodalmát digitalizálja. 2010 körül az új könyvek már csak elektronikus formában jelennek majd meg, 2015-re pedig már felállnak a viszonylag teljes virtuális könyvtárak is.

Az eddig hangoztatott vélemények ellenére nem az új technika hozza működésbe az oktatást, hanem a tanulás felértékelődése. A szakképzést nem igénylő állások számának drámai csökkenése azt jelzi, hogy a túléléshez műveltség szükséges. És valóban, a társadalom szinte mindegyik szervezete a tanulást helyezi a gyorsan változó világhoz való alkalmazkodási stratégiák középpontjába. Hát így indul el a tanult társadalom körforgása. A virágzó gazdaság nyújtja az anyagi fedezetet az oktatás megújításához, a megújított oktatás által létrehozott termékek pedig a gazdaság résztvevőivé válnak, és fokozzák annak termelékenységét. Vagyis az oktatás aktívan részt vesz a tartós fellendülés nyújtotta előnyök létrehozásában és kiaknázásában is.

A század első évtizedében Washington végre nekilát, hogy Amerika kormányát is újra kitalálja. A módszer nagyon hasonló ahhoz, ahogyan a vállalatokat szervezték át a kilencvenes években. A 20. század hierarchikus bürokráciái az új technikai megoldások széleskörű bevezetésével hálózatosodnak. Néhány hivatal látványosan össze is omlik, de végül megtörténik az átmenet. A szociális és oktatási rendszerek az elsők, amelyek célba érnek. Mivel 2011-ben meggy nyugdíjba az ötvenes évekből születettek népes generációjának egy része, az egészségügyi ellátás és a nyugdíjrendszer a következő. De hamarosan követi őket a többi államigazgatási szektor is.

A század második évtizedében beindul egy még nagyratörőbb, bár kissé alakatlan program, amely a

multikulturális társadalom működtetését tűzi ki célul. Bár az Egyesült Államokban már megvan az integrált társadalom működéséhez szükséges mechanizmus – a jogi keretek –, az amerikaiaknak meg kell tanulniuk elfogadni az integrációt mélyebb szintjét is. A jól megalapozott, virágzó gazdaságban sokkal könnyebb erőfeszítéseket tenni arra, hogy enyhüljön a feszültség a különböző etnikai és érdekcsoportok között, mint korábban, az emberek ugyanis sokkal toleránsabbak egymás iránt, ha a saját megélhetésüket nem fenyegeti veszély. Ugyanakkor azt is belátják, hogy a sokféleség jó táptalaj lehet a kreativitás számára, sőt arra is rájönnek, hogy a siker egyik kulcsa a nyitottság a másság és a különböző eszmerendszerek iránt. Vagyis hogy olyan társadalmat van csak értelme felépíteni, amely minden tagjának minden tehetségét és kreativitását jól hasznosítja.

A nők állnak nem egy olyan változás élén, amely a multikulturális társadalom működésének elősegítését célozza. Ők képviselik a népesség felét, és ők az a kiváltságos helyzetben lévő „kisebbség”, amely segít egyengetni az utat a kevesebb tagot számláló faji és etnikai csoportok számára. A legutóbbi világméretű fellendülés idején, a hatvanas években a nők mozgalmá megerősödött, és sokat tett azért, hogy a nők társadalmi helyzete megváltozzon. A hetvenes és nyolcvanas években a nők már a hagyományos korlátok ledöntésén fáradoznak, és elfoglalják helyüket az üzleti életben, sőt az államigazgatásban is. A kilencvenes évekre a nők a gazdaság és a társadalom minden részében jelen vannak. Szükségeik, vágyaik és értékeik újabb lökést adnak a politika és az üzleti élet pozitív irányba történő elmozdulásához. Az évszázad elejére nyilvánvalóvá válik, hogy pontosan azokra a tulajdonságokra van szükség a társadalom folyamatos és egyenletes működtetéséhez, amelyekkel a nők már régóta rendelkeznek. Évekkel azelőtt, hogy igazán divatba jött volna, a nők már kifejlesztették a maguk finom hálózatait a másokat is bevonó tárgyalásos módszerükkel. Ezek mind életbevágóan fontos eszközök ahhoz, hogy jól megfelelhessünk az új világ új kihívásainak.

A befogadó társadalom kiépítésére irányuló erőfeszítések nemcsak az amerikaiakra lesznek hatással. A századfordulón a Föld államai közül Amerika áll a legközelebb ahhoz, amit működőképes multikulturális társadalomnak nevezhetünk. Ahogy az évszázad halad előre, a legtöbb ember számára nyilvánvalóvá válik, hogy minden kultúrának viszonylagos harmóniában kell egymás mellett élnie a Földön. A világ, úgy tűnik, olyan jövő felé halad, amit megelőlegez az, ami az Egyesült Államokban napjainkban végbermegy.

Minden civilizációk civilizációja

2020-ban az ember a Marsra lép. Különleges horderejű esemény, épp fél évszázaddal azután, hogy az ember eljutott a Holdra. Leszáll a négy űrhajós, és a Földre sugározott képek segítségével 11 milliárd ember figyelheti élőben a pilanatot. Az expedíció olyan közös erőfeszítés végkifejlete, amelyet a Föld lényegében minden országa támogatott; másfél évtizedes, közös cél érdekében kifejtett intenzív munka eredménye. A Marsraszállás igen jelentős technikai vívmány, de még fontosabb az, amit jelképez.

Ahogy a Föld népe saját bolygójának a szomszédos planétáról, vagyis 56 millió kilométerről érkező képére mered, mindenki számára nyilvánvalóvá válik, hogy csak egyetlen világ van. Minden szerves lény, amely itt zsúfolódik össze a Földön, bonyolult függőségi viszonyban van az

összes többivel. A növényeknek, az állatoknak és az embereknek is meg kell találniuk a módot, hogy együtt tudjanak élni ezen az aprócska helyen. 2020-ra a legtöbb ember ennek szellemében cselekszik. A népesség nagyjából stabilizálódott, mivel a terjeszkedő jólét elég sok embert tett középosztálybelivé ahhoz, hogy a magas születési arányszámok maguktól visszaessenek. Vannak persze még sarkai a világnak, ahol a nagy család értéket képvisel, de a legtöbb ember már csak arra törekszik, hogy önmagából egyetlen másodpéldányt hozzon létre. Fontos az is, hogy a világgazdaság eljutott arra a fejlődési fokra, amelyen nagyjából egyensúlyba került a természettel. Igaz, hogy az ökoszisztéma még nem teljesen kiegyensúlyozott. Még mindig több a környezetszennyezés, mint amennyi ideális volna, de az aránya nagyon lecsökkent, és az ennek következtében kialakuló folyamatok ígéretesnek látszanak. A globális környezet újjáéledése már nem csak álom.

A Marsról érkező képek még

egy dolgot megértetnek az emberiséggel: egyetlen globális társadalom vagyunk, egyetlen faj. A saját magunkra saját magunk által ráerőltetett megkülönböztetések megfelelő perspektívából nézve bizony nevetségesnek tűnnek. Az állandó háborúskodásnak, ami az előző századot jellemezte, egyáltalán nincs értelme. Sokkal szerencsésebb dolog a Földön élő emberek törekvéseit egybegyűjteni és együttesen megostromolni a csillagokat. Ahelyett, hogy a technológiákat egymás ellen fordítanánk, sokkal jobb összefogni, hogy mindenki jól járjon. Azok a mestreségek megkülönböztetések, amelyeket fajok és nemek között teszünk, szintén elég furcsák. Minden ember egyenlő – nem ugyanolyan, de egyformán kezelendő, és mindegyiknek egyenlő lehetőséget kell adni ahhoz, hogy tehetségét kamatoztathassa. 2020-ban ezt az elvet, amely nem olyan rég még csak üres közhely volt, szinte mindenki elfogadja az egész világon.

Új civilizációt építünk, globális civilizációt, amely különbözik minden eddigittől. Nem a nyugati civilizáció feltöréséről van szó, nem arról, hogy egy uralkodásra törő kultúra rákényszeríti magát a többire. Nem a föléledt kínai civilizáció készül megvetni a lábát annyi év háttérbe szorítottág után. Az új civilizáció furcsa keveréke a nyugatinak, a kínainak meg sok másiknak. Valami új – valami, ami még meg sem született. 2020-ban az információs technika eljutott már a Föld minden sarkába. A szimultán fordítások megbízhatóak. Az eszmék kölcsönösen megtermékenyítik egymást, és megkezdődött egy állandó, soha véget nem érő, az egész bolygóra kiterjedő párbeszéd. Ebből fog megszületni a legújabb civilizáció.

Sok tekintetben a civilizációk civilizációja lesz, ahogy Samuel Huntington nevezi. Olyan kereteket építünk ki, amelyek között a világ minden civilizációja szépen megfér egymás mellett, és virágozni indul. Mindegyik a legelőnyösebb oldalát mutatja, és a maga sajátos módján hozzátesz valamit az egészhez. A másságot védelmezni kell és élni hagyni. Olyan korszak küszöbén állunk, amelyben a sokféleség igazi értéket jelent: és minél szélesebb a választék, annál jobb. Hiszen így működik igazán jól az ökoszisztémánk. Így működik igazán jól a piacgazdaságunk. Így működik igazán jól a civilizációnk, eszméink rendszere is.

A ezredforduló nemzedéke

2020-ra a világban megváltoznak a hatalmas viszonyok is. A változás nem erőszakkal jön létre, hanem természetes módon – egyik generáció a másik helyébe lép. A nyugdíjas korúak, akik az ötvenes években születtek, vagyis amikor elkezdődött a 20. századi globális gazdasági fellendülés, lassan megszűnnek gazdasági és erkölcsi vezetőik lenni. Egy elszánt technokrata nemzedék lép a helyükbe, a digitális generáció, amely hálózatosítja az egész világot. E két nemzedék azonban csak az alapokat fekteti le az új civilizáció számára.

A milleniumi nemzedék kezd nagykorúvá válni. Ezek a gyerekek a nyolcvanas és kilencvenes években születtek, vagyis a fellendülés kezdetén. Ezek a gyerekek már egész életüket az új technika bővítésében töltik egy hálózatra kapcsolt világban. Hálózatosított iskolákban tanultak, és amikor munkába álltak, a munkaadók természetesnek vették, hogy tudnak bánni a számítógéppel. Mostanra már ők végzik el a társadalom munkájának tetemes részét. Lassan negyvenévesek lesznek, és figyelmüket majd a jövő megoldására váró problémái felé fordítják.

Ezek persze már magasabb szintű megfontolások, olyan bonyolult problémák, mint a szegénység megszüntetése az egész világon, amit a történelem során az emberek mindig lehetetlennek hittek. Ez a generáció azonban tanúja volt annak, micsoda szédítő sebességgel terjedt el a gazdagság az egész világon. Semmilyen eleve adott akadályát nem látják annak, hogy ez a gazdagság mindenki osztályrészévé váljon. Miért ne? Azután ott van még a környezet. Az ezredvégi nemzedék olyan életteret örökölt, amelynek nem sokat romlott az állapota. Most már hozzá lehet fogni a nehezebb feladat, a helyreállítás megoldásához; rögtön el is lehet kezdeni például az esőerdőknel. Aztán jöhet az államigazgatás. Az amerikaiak a 2008. évi elnökválasztás óta elektronikus úton, otthonról szavaznak. De ez még csak a 250 éve létező liberális demokrácia aprócska kiterjesztése. Az interaktív technika a közvetlen demokrácia radikálisan új formáinak bevezetésére ad lehetőséget, soha nem látott méretekben. Sok fiatal mondja majd, hogy az állam kihalása már elérhető közelségbe került.

Ezek a nagyravágyó programok azonban csak elméletek maradnak még legalább egy, kettő vagy éppen három évtizeden át. De ez a nemzedék átéli az egész 21. századot! Az orvostudomány akkori állása szerint a milleniumi generáció száz évig fog élni. Így lesz elég idejük arra, hogy szép nyugodtan kitalálják a megoldhatatlannak látszó problémák megoldását is. Persze arra is főkészültek, hogy nem várt meglepetésekkel nézzenek majd szembe. Szinte biztosra vehető, hogy váratlan áttörések is előfordulnak majd a tudomány és a technika világában. Vajon mi lesz a 21. században a DNS vagy az elektron felfedezéséhez fogható legnagyobb esemény? Milyen különös ötletekkel áll majd elő a több milliárd ember hálózattal összekapcsolt elméjéből fölépülő kollektív agy? Vajon mit szól majd az ezredforduló nemzedéke, amikor először találja szemben magát az önmaga által létrehozott új fajjal, a *Homo superior*tal? S vajon mi történik majd, ha az égbolt módszeres pásztázása során egy napon értelmes életre utaló jelekre bukkannak?

Csináljuk meg!

De hussanjunk csak vissza a Földre. Nincs még itt 2000, a fele sem telt el a vázolt negyvenéves időszaknak. Még csak a globális fellendülés első éveiben járunk. Szinte minden munka előttünk van még. És mennyi minden jöhet közbe!

Ez itt mindössze lehetséges forgatókönyve annak, ami a jövőben történni fog, semmi esetre sem jóslat. Biztosra annyit mondhatunk, hogy a már elkezdődött tendenciák folytatódnak. A hosszú távú fellendülés technikai alapjainak jelentős része már a helyén van, és szinte elkérülhetetlen, hogy a következő negyven évben ki ne fejlődjen. Akát tetszik, akár nem, Ázsia máris a felemelkedés útjára lépett. Hacsak valami elképzelhetetlen katasztrófa nem jön közbe, a világ tovább fog fejlődni. Ugyanakkor persze sok az ismeretlen tényező, sok a bizonytalanság. Vajon lesz-e elég politikai ereje Európának ahhoz, hogy beindítsa az átmenetet az új gazdaság felé? El tudja-e kerülni Oroszország a militarizálódást, és képes-e megteremteni az egészséges piacgazdaságot – a demokráciáról nem is beszélve? Vajon Kína teljesen kapitalistává válik-e és elkerüli-e egy újabb hideg-, vagy éppen forró háború kirobbantását? Vajon a terrorizmus elterjedése arra készteti-e majd az embereket, hogy állandó félelemben, visszahúzódnak éljenek? Nem a technika vagy a gazdaság jelenti a legnagyobb buktatókat a hosszútávú fellendülés útján, hanem a politikai tényezők, amelyek egy erős kezű vezetés függvényei.

Száz évvel ezelőtt a világban igencsak hasonló technikai forradalom és soha nem látott gazdasági integráció következett be, ami globális fellendüléshez vezetett. Új közlekedési és kommunikációs technikák (vasút, távíró, telefon) terjedtek el az egész világon, lehetőséget adva arra, hogy a gazdasági tevékenység koordinációja olyan szintet érjen el, amilyet még soha. Az 1890-es évek bizony sokban hasonlítottak az 1990-es évekhez, akár jó ez nekünk, akár nem. Az új technikákban rejlő lehetőségek határtalannak látszottak. Az ipari forradalom pedig társadalmi és politikai forradalmat robbantott ki. Úgy látszott, nem kell már sokáig várni, és eljön a virágzó, egalitárius társadalom. Hihetetlenül optimista idők voltak!

Az egész persze katasztrófálisan végződött. A világ vezetői egyre inkább a saját, kisszerű nemzeti ügyeikre koncentráltak. A világ országai leszakadtak a növekvő integráció felé vezető menettől, és arcvonalba fejlődtek egymással szemben. A vége az lett, hogy kitört az első világháború, és mindenki arra használta az új technikát, hogy még jobban sarokba szoríthassa az ellenfelet. A konfliktus után a nemzeti ügyek további erősítése nyomán a veszteseket keményen megbüntették, a gyarmatbirodalmakat pedig konszolidálták. A lázas optimizmus igen rövid idő alatt depresszióba ment át.

Az első világháború tanulságai egyáltalán nem egyeznek meg a második világháborúéival. A zárt gazdaság és társadalom felé történő elmozdulás globális szétforgácsolódáshoz vezetett, mivel az országok visszahúzódtak és magukba zártak. A második világháború után inkább a nyitott társadalom és gazdaság felé indult meg a világ – legalábbis az egyik fele –, és ez folytatódólagos integrációhoz vezetett. A világ vezetőiben volt annyi előrelátás, hogy létrehozzanak egy sor nemzetközi intézményt a megszületőben lévő globális gazdaság irányítására. Nagylelkű és bőkezű programok segítségével (Marshall-terv) és kemény munkával talpraállították a két legyőzött ellenséget, Németországot és Japánt. Ez a filozófiai váltás a zárt társadalomból a nyitott társadalom felé, merész vezetői elképzelések eredménye, melyek többsége Amerikából származik. Az első világháború után az amerikai üzleti és politikai élet vezetői az el-

szigeteltség eszméjét szajkózták, ami szomorú következményeket is hozott a világ számára. A második világháború után épp az ellenkezője történt, s persze az eredmény is más lett.

Ma az Egyesült Államoknak újra vezető szerepet kell játszania. Ennek egyszerű gyakorlati oka van: az Egyesült Államok az egyetlen igazán nagyméretű gazdaság a világon, piaca nagy befolyással van az egész világ kereskedelmére. Itt végzik a legkiterjedtebb kutatásokat és tudományos tevékenységet is. A Szovjetunió összeomlása óta egyetlen országban sincs annyi egyetem, kutató- és ipari laboratórium, nonprofit tudományos ötletgyár mint Amerikában. Mivel hatalmas a gazdaság és itt található a tudósok krémje is, Amerikáé a legfejlettebb a hadiipar is. Ez az ország képes új fegyverek kifejlesztésére, és a költségeket is állni fogja. Az elkövetkezendő 15 évben legalábbis Amerika lesz az első számú katonai nagyhatalom a világon. Mindez elég ahhoz, hogy az Egyesült Államok, vezetőinek szándékaitól függetlenül is, erősen befolyásolja a jövő alakulását. De az ország szerepe még ennél is bonyolultabb.

Az Egyesült Államokban tombol az újítási kedv. Ahogy az új technika az ipari forradalom kezdeti időszakában fejlődésnek indult Angliában, most Amerikában kezd el terjedni és rohamosan fejlődni a számítástechnika és a távközlés. Az amerikaiak azok, akik a kezükben tartják az alapvető technikai megoldások kialakítását, és az infrastruktúra megteremtését – melyek a 21. század alapkövei lesznek majd. Részen emiatt is Amerika lesz az első ország, amely elindul az új gazdaság felé vezető úton. Az amerikai vállalatok fogják elsőként alkalmazni az technikai újításokat, ők fognak elsőként hozzáidomulni a megváltozott gazdasági élethez. Az Egyesült Államok épp most próbálja kitalálni, hogyan is kezelje majd az új technikai találmányokkal elindított hatalmas gazdasági növekedést. Az amerikaiak már érzik is az első társadalmi és kulturális változásokat. Elsőként persze a kormány kényszerül rá, hogy elviselje a változások okozta megpróbáltatásokat. Amerika fogja egyengetni az utat a többi magasan fejlett állam, s később a világ összes országa előtt.

Még ennél is fontosabb, hogy Amerika a nyitott társadalom elvének szószólójává váljék. Az országban megtalálható az a két alapvető politikai és gazdasági érték, amely a 20. században született: a szabadpiaci gazdaság és a demokrácia. De a nyitott társadalom fogalma szélesebb ennél. Az amerikaiak hisznek a gondolatok, termékek és emberek szabad áramlásában. Történelmileg ez a szólásszabadság védelmében, a kereskedelem fejlesztésében és a bevándorlók befogadásában nyilvánult meg. A hálózatosított, globális társadalom létrejöttével azonban a nyitottság elve fontosabbá válik, mint valaha. Ez az elv lesz az új világ mozgatórugója.

Összefoglalva tehát, a jövő alapképlete a következő: ami nyitott, az jó. Ami zárt, az rossz. Ezt mindenki tetováltassa rá a homlokára. Alkalmazza technikai alapkérdések, üzleti stratégiák és életfilozófiák kialakításakor. Ez a nyerő gondolat az egyén, az országok és az egész világgazdaság számára. Ha a világ a zártságot választja, ördögi körbe kerül: az országok befelé fordulnak, a világ elszigetelt

blokkokra esik szét, ami megerősíti a hagyománytisztelőket, és a gondolkodás elmerevedéséhez vezet. Ettől a gazdaság stagnálni fog; a nyomor pedig nő. Egyre több a konfliktus, nő az intolerancia, amittől még zártabb lesz a társadalom, és a világ még inkább elemire esik szét. Ha viszont a világ a nyitott modellt választja, akkor egy egészen más, boldog ciklus kezdődik: a nyitott társadalmak kifelé fordulnak, és arra törekszenek, hogy integrálódjanak a világba. A változások és az új elképzelések iránti nyitottság újításokhoz és fejlődéshez vezet, aminek következtében nő a jólét és csökken a nyomor. Növekszik a tolerancia, a másság elismerése is, ami a társadalmat még nyitottabbá, a világot pedig még integráltabbá teszi.

Az Egyesült Államoknak, amely az első az egyenlők között, e szerint az elképzelés szerint kell élnie az elkövetkező néhány évtizedben. Első és legfontosabb feladata az lesz, hogy korábbi kommunista ellenfeleit, Kínát és Oroszországot ugyanúgy integrálja a világközösségbe, mint annak idején Japánt és Németországot. Ez lesz a legnagyobb geopolitikai kihívás a következő tizenkét évben. 2010-re meglátjuk, hogy sikerült-e. Azután Amerikának létre kell hoznia a globális gazdaságot és politikát irányító bonyolult intézményrendszert, amely megfelel a 21. század minden követelményének. Bár ezeknek nem kell olyan bürokratikus módon működniük, mint ahogy a hasonló intézmények működték régen, a globális tevékenységek bizonyos szintű koordinációja azonban még mindig a közzszolgálati szférába tartozik majd. A technika területén olyan közvetítő bizottságot kell létrehozni, amely meghatározza az egész világra érvényes szabványokat, valamint felügyeli a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló javak, például a rádiófrekvenciák elosztását. Különböző jogi megoldásokat kell találnunk arra, hogy a szellemi termékek alkotójának és felhasználójának jogait megvédjük. Ami pedig a környezetet illeti: a világközösségnek megoldást kell találnia mindazon problémákra, amelyek veszélyt hordoznak mindeki számára: a globális klímaváltozás, az ózonréteg elvékonyodása és más, határokon átnyúló jelenségek, mint például a savas eső problémájára. Aztán ott sorakoznak még az úgynevezett biztonsági kérdések is. Hosszú évtizedeket töltöttünk fáradtságos alkudozással arról, hogyan szabjunk határt a nukleáris fegyverek elburjánzásának, illetve hogyan korlátozzuk a fegyverkezést. Az információs háborúk korában másféle biztonsági intézkedésekre van szükség, és bizony nehéz lesz globális megoldásokat találni (ilyen lesz például a titkosításról szóló működőképes egyezmény).

A megoldásra váró problémák serege és a bevezetendő változtatások óriási mérete önmagában elég ahhoz, hogy bármely globális szervezet bedobja a törülközőt, bármely ország visszalépjen, bárki nyüszítve meneküljön egy sötét sarokba. És ez az a pont, ahol az amerikaiakra még egy fontos teendő vár: elterjeszteni a világban az optimizmust, a meg-tudjuk-mi-azt-csinálni hangulatot, amely oly gyakran az örületbe kergeti a külföldieket. Az amerikaiak nem ismerik a mértéket. Határtalanul bíznak abban, hogy bármilyen problémát képesek megoldani. És komolyan azt hiszik, hogy tényleg meg tudják változtatni a világot. A következő negyedszázadban bekövetkező változások nyilvánvalóan rengeteg fájdalommal járnak majd. A világnak nyomasztóan sok gonddal kell majd szembenéznie a hálózatosított gazdaság és a globális társadalom felé vezető úton. A látszólagos előrelépést gyakran követi visszaesés. És az utat végigkíséri majd a támaszkodók kórusa, egyre ismételve, hogy a dolog egyszerűen kivitelezhetetlen. Hát szükség lesz egy jó nagy adag, szép, kövér optimizmusra. Optimistán kell néznünk a jövőbe.

FORDÍTOTTA RÓNA ANNAMÁRIA

Az utolsó nemzedék

ELSŐ RÉSZ: ÁRNYÉK ÉS TÜNEMÉNY

SZILÁGYI ÁKOS

Hová tűntek a nemzedékek?

Hová tűnt az álmodó és dühöngő ifjúság? Hová a Sturm és hová a Drang? Hová „otci” és hová „gyetyi”? Hová ifjúnémetek, ifjúmagyarok, ifjútörökök, ifjúoroszok? Hová a júliusi, márciusi, februári és októberi – ó, jaj, kétszeresen is októberi – ifjak? Hová 1789, 1848, 1917, 1956, 1968 és a többi „Nagy Év” radikális fiataljai: világmegváltó terveikkel és világfelforgató szenvedélyeikkel, forradalmi hitükkel és képzelőerőt hatalomra emelő anarchista álmaikkal, katasztrófista krédójukkal (“minél rosszabb, annál jobb!”), kontesztáló konokosságukkal avagy szelíd alternativitásukkal? Hová a „veszettek” és hová a megvesztegethetetlenek, akiknek egyebük sem volt ifjúságuknál, „hús esztendejük” hatalmánál, amely hol „idealizmusként”, hol „meg-nem-alkuvásként”, hol „dinamizmusként” dicsőült meg, adott jelentést és jelentőséget a vitalitás pompás, ám merőben formális életkori adottságának?

Hová tűntek a nemzedékek, akiknek szívét és eszét a Történelem ette meg, akiket az Ész napvilága vakított el, akiket az Új démona szállt meg és tartott fogva, általában a soron következő nemzedékváltásig? Hová tűntek a régivel, az „ancien régime”-mel, a „fennállóval”, az „establishmenttel”, a mindenkori „létezővel” elégedetlen újak, akik hitük és Történelem-Istennek tett titkos fogadalmuk szerint azért születtek, hogy megforgassák az egész világot (lehetőleg máma még!), hogy „eltiporják a gyalázatot”, hogy végre egy „nagy-nagy tüzet rakjanak” vagy „tabula rasa”-t csináljanak, hogy letaszítsák trónjukról a „bearanyozott hülyéket”, megtörjék a hagyományt, megdöntsék a fennállót, tagadjanak égen és földön mindent, amit addig megszentelt és törvényesített a hagyomány, igazolt a származás, alátámasztott a vagyon hatalma, hogy „sziszegve se szolgáljanak aljas embert nyomorító hatalmakat”, hogy összetörjenek végre minden bálványt, elsőörjenek minden babonát, megszegjenek minden ésszerűtlen normát, megdöntsenek minden ostoba tabut, leromboljanak minden kánont, mindent, amit „készen találtak”, s ami üres formaként, holt múltként meredt rájuk, ami nyomta és fojtogatta őket vagy ami eltorlaszolta az utat az „új világ” – egy ésszerűbb, szabadabb, boldogabb, igazságosabb, egyszóval „emberhez méltóbb” világ – születése előtt?

Hová tűntek a Szabadság, az Igazság, a Boldogság *öldök-lő angyalai*, azok a bizonyos „habzó szájú angyalok”, akikkel az „Ördög” kezdetét veszi, legalábbis Dosztojevszkij szerint, ki ifjabb éveiben, akasztófa alatti megvilágosodása és későbbi kátorgája előtt maga is efféle angyalként tekintett alá a gonosz világra? Hová tűntek a forradalmi akarat

egzaltációjának mártírjai, a forradalmak lírájának melankólikusai, akik nem ismertek lehetetlent (avagy csakis a lehetlent ismerték), akiknek túltengő vitalitása, őrzöngő maximalizmusa, zabolátlan életszomja folytonosan halálvágyba és halálszomjba, gyilkosságba és öngyilkosságba, tanácstalanságba és kétségbeesésbe, aszkézisbe és holdkórosságba csapott át, akik számára saját életük semmiség volt céljaik hatalmasságához képest, feláldozása pedig maga az üdvösség, ha ezt a „halálra ráadásul kapott” életet a megaláztatott és megszorítottak, a kiszákmányoltak és elnyomottak – az istenadta nép, a rabigába döntött nemzet, a leláncolt emberiség – felszabadításáért adhatták oda?

Hová tűntek a Felszabadító Mozgalom „intézményeken át hosszan menetelő” partizánjai és kávéházi aszkétái, akik számára a remény csak a reménytelenek kedvéért adatott meg? Hová tűntek az ilyen-olyan avantgárdok, az alkut nem ismerő és nem kötő hajthatatlanok, elvhő szakadárrok, militáns kisebbségek, ellenkultúrájukkal és földalatti frakcióikkal, utópiáikkal és moralista-terrorista dühkitöréseikkel, akik azért jöttek – minthacsak odaátrol, egy másik világból -, hogy az eljövendő Igazság, Boldogság, Szabadság nevében töröljenek és toroljanak, hogy „Belzebubbal üzzék ki a világból az Ördögöt”, hogy „gyökerénél ragadjanak meg” mindent – a gazdaságot, a politikát, a művészetet, a létezést, az embert -, hogy egy nagy-nagy gondolatjellet húzzanak múlt és jelen közé, s egyetlen mozdulattal odanyújtsák az emberiségnek mindazt, amivel a vallások addig csak hitegették? Hová tűntek a hagyomány-gyalázók, a hullapofozók, a Tagadás apostolai, a vitriolba mártott toll virtuózai, akiknek filozófiáját a meglett Goethe gúnyosan – az „öreg ördögöt”, Mephistót is elképesztő – Baccalaureus szájába adta a *Faustban*: „Ki harmincnél több évet élt meg, / az voltaképpen már halott, / Mindet le kellene bunkózni jókor”?

De eltűntek-e csakugyan? S ha eltűntek, miféle tünemények voltak? Nem nyomultak-e hűlt helyükre máris másfajta lények, más világok – nyelvi univerzumok – teremtményei, más alkotás- és szenvedésmódokkal, más képzeletkinccsel és fogalomtárral, más érzülettel és észjárással, akár nemzedéknek nevezik még magukat, akár nem?

Történelemtünemények

Nemcsak természettünemények vannak. Léteznek történelemtünemények is. A nemzedékek az utóbbiak rendjébe tartoznak. A nemzedékek, mondhatni, a történelem „kockadobásai”. Mert az időfolyamatban való rokon *elhelyezke-*

dés nem minden új évjáratot vagy korcsoportot csirizelt nemzedékké az egy helyen (a felnőtt társadalmon kívül vagy alatt) és egyidejűleg átélt események élményeinek érzelmi és szellemi szálaival, nem minden időben tudatosították és tudatosíthatták magukat *nemzedékként* – „közös vállalkozásként”, a történelem „kollektív auctoraként”, „sorsközösségként” -, vagyis *történelmi és kulturális formációként* a társadalomba lépő rokon évjáratok. A társadalmi térben *rokon elhelyezkedésű évjáratok* eleve csak „ellen-nemzedékként”, a főnálló és megmerevedett „nemzedéki életvilág” megdöntőjeként és felbomlasztójaként válhattak nemzedékké, vagyis *önálló és sajátos társadalmi formációvá*, amely különbözik minden konkrét csoporttól – nem közösség, nem szövetség, nem társadalmi osztályt -, ahogy azt már Mannheim Károly megmutatta mélyreható és máig alapvető nemzedék-tanulmányában. Arra, hogy az új nemzedékek csak a legújabb időben ébredtek „a maguk nemzedékszerű elhelyezkedésének tudatára” és alapozták „egymáshoz kötöttségüket erre a felismerésre” és csak a modernitásban alakult ki „a nemzedéki egység tudatossága” már Mannheim is utal, anélkül, hogy ennek a történelmi-szociológiai problémának a taglalásába „formálszociológiai” nemzedékelemzésében belebocsátkozna.

A „nemzedéki összetartozást” egységként tudatosító és szellemileg vagy erkölcsileg tematizáló nemzedékekről a modernitást megelőzően mindenesetre nem tudunk. S a modernitás lezárulására utaló jelek azt mutatják, hogy ilyen értelemben vett nemzedékek alighanem utána sem lesznek. De még a modernitásban is csak akkor vált markánssá és jelentésselivé a nemzedéki tudat és szerep, ha a fiatal korosztály „történelembe lépésének” időpontja egybeesett a „régis és új rendszer” jellegzetesen modern harcának kiéleződésével, ha az ifjúkor természetes vitalitásának „korszakváltások” vagy „irányzatváltások” és „új problematika” megjelenése adott szellemi irányt, értelmet, célt. Ahhoz, hogy az ifjúság megszűnjön „bolondság/szeleburdiság” (iuventus – ventus!) lenni, ahhoz, hogy az iránytalan, vak, formális vitalitás kiszabaduljon az archaikus és tradícionális társadalmak kulturális zárójeléből és az ifjúság vitalis „kegyelmi adománya” erkölcsi tartalommal szublimálódjon és kulturális alkotással finomuljon, előbb meg kellett nyílnia a ciklikus *természeti* időnek a jövő felé, majd az így kialakuló lineáris *történelmi* időnek kellett elvesztenie transzcendens vonatkozását, üdvtörténelmi irányultságát Isten Országára. A *történelemnek* le kellett válnia az Isteni Gondviselés világtervéről és magába kellett olvasztania mintegy a Teremtő Isten attribútumait, hogy *modern Történelemmé* – az Ész cseles tervévé, Első Mozgatóvá, Szükség-szerűséggé stb. stb. – váljon. A Történelem e modern jelentésébe az új állam öltözött be, kezdetben az „új fejedelem”, a „szuverén”, a központosító abszolút monarcha szekularizált képében és alakjában, utóbb pedig a szintén „abszolút” és „szuverén”, egységsítő és központosító nemzetállamokban.

A Történelem – ahogy a „tudományos alapra helyezett”, az „objektív valóságra” felelködött modern ideológiák kvázi-vallásaiban megjelent – a *modernitás túlvilága* lett. Egyfajta „másik világ”, új transzcendencia, új vonatkoztatási rendszer, amely értelemmel és jelentőséggel ru-

házza fel a véletlent és a „rosszat”, nagysággal és pátozzsal a kisszerűséget és a banalitást, s szükséges árként vagy áldozatként igazolta az erőszakot, a vérontást, a szenvedést, amit ezen a világon a *másik világért* kell hozniuk nemzedékeknek és nemzeteknek, osztályoknak és tömegeknek. Ez a Történelem a *normális világrend* öreként honolt a polgári hétköznapok – mint beteljesült üdvigéret – békéje fölött, vagy haragvó őtestamentumi Istenként tört be az *abnormális* – bűnös, sivár, hazug – hétköznapiság idejébe, úgynevezett Történelmi Eseményekkel, nemzetek, osztályok, nemzedékek közötti harcokkal és háborúkkal zökentve ki „normális kerékvágásából”. E rendkívüli állapotokban kapcsolódott aztán össze a *kis idő* (a prózai „pénz-idő”) a Nagy Idővel (a Történelem Abszolút Idejével), lett a burzsoárból citoyen, a kispolgárból büszke világhódító, a kocsmatöltelékéből népevezér, a seminaristából világorradalmár. A rendkívüli állapotokban a *világtéremető, törvényszabó, igazságosztó* Történelem jelent meg, ama Titokzatos Lény, amely büntet és jutalmaz, amely megleckéztet és benyújtja a számlát, amely osztályokat, nemzeteket, pártokat, nemzedékeket emel fel és söpör el, pontosabban szólva: tüntet el süllyesztőjében. A Történelemnek ugyanis saját süllyesztője van. A Történelem saját *pokla* ez, a feledés kárhozata. Mert a legiszonyúbb gyötrellem, amely történelmi lényeknek kijuthat – az elfeledés. A megátalkodott bűnösöket, akik a történelmi szükségszerűség törvénye ellen vétének a Történelem feledéssel bünteti: *törli őket emlékezetéből*.

T eremtényeinek – nemzeteknek, osztályoknak, pártoknak, nemzedékeknek – soha *nem lehet vele szemben igazuk*. A Történelmet *ész* nem érti, ha csak nem a dialektikus: *ész*, mely ugrásra kész. A Történelemben, még ha tudományosan is, *himni kell*. A modernitás Történelme Isten helyett áll, a vallási világállapot „kidőlt gyémántengelyét” és „elpergő fundamentumát” helyettesíti, mert csak így tartható fenn és alkotható újja a *világ* mítikus elbeszélésének alapsémája: a megváltó eljövetele való várakozás nagy története (mellékes, hogy a Messiás szerepét éppen egy nemzet, egy osztály, netán egy faj, egy állam vagy – gyöngébb változatban – egy nemzedék tölti-e be valamelyik történetben). A Történelem a modernitásban mindinkább a *hit új nyelve* és – ha más-más ideológia dialektusában és hanghordozásában, más-más politikai felekezethez kötődve is – mindenki ezt a nyelvet kell beszélje, különben senki sem érti a szavát, de legalábbis nem hallja meg. A Történelem maga is csak ezen a nyelven szólítható meg, ezen a nyelven fürkészhető ki titkos világterve és ezen a nyelven befolyásolható menete: ritmus, útirány, úticél. Minden, ami a régi vallási világállapotban Istenhez kapcsolódott – üdvigéret, várakozás és remény – a modernitásban a Történelem túlvilágára csúszik át. A Történelem üdvigéretének – a Világszabadságnak! – valóra váltói – a forradalmak, messiásai és prófétái – a népevezérek, forradalmárok, államfők, egyházai – a politikai államok, teremtényei – a nemzetek, osztályok, nemzedékek. A vágy, hogy „bekerüljünk a Történelembe” és az attól való rettegés, hogy „kimaradunk belőle”, a Történelem közelgő „lépteinek”, „vulkanikus morájának” avagy „törvényeinek” meghallása, rejtett „akaratanak” kifürkészése és engedelmis követése, a Történelem „szavának” tolmácsolása,

„logikájának” megfejtése, ellentmondásainak feloldása és „immanens céljának” megvalósítása és mindenekelőtt a Történelem mint „előtörténet” végébe vetett szilárd hit – mindezek a történeti idő jellegzetesen modern (egyebek között nemzedéki) mítoszai, átélésmódjai és érzelmi mintái lettek. A modernnek, hogy újra szemlélhetővé váljon, ami a „láthatatlan Isten”, „a másik világ”, a transzcendencia kilobbanása után szemlélhetetlen lett, káoszba hanyatlott, Történelemként állították helyre a régi mítikus szerkezetet, a Történelmet ruházták fel a teremtés csodás képességével, az időtörténet belső logikájával, a numinuózis jelentésével és atmoszférájával. Márpedig ennek a történelmi világnak hősökre és szüzsékre volt szüksége ahhoz, hogy fennmaradjon, s hogy a modernnek saját világuként vagy legalábbis saját túlviláguként éljék meg. Ezért lett a Történelem a túlzás világa is. Hisz az „isteni színjátékot” csak a túlzás képeiben és szerepeiben, a túlzás hanghordozásával és stilsztikájával – *giccsként* – lehet történelmi színre vinni. A világtörténelemben a titanizmus giccsvilága jött létre, amelyben házmesterek fúvódtak föl héroszokká, kis-*stíflú* bűnözők világtörténelmi egyéniségekké, pojáccák istenné. A vico-i világciklus isteni és hősi szintjei egybeomlottak a modern tömeg (a „nép”) demotikus szintjével. Így lett a totalitárius állami és a demokratikus piaci tömegkultúra esztétikai túlzásai, túlhabzó történetei, istenfitt és sztárolt hősei révén a modern háborúk mézarszékéből „hősi halál”, a tömeggyilkosságból „vértanúság”, a tömegterrorból „történelmi szükségszerűség”, a tömegből új hérosz, a politikai vezérből epozsi hős vagy isten. Bizonyos értelemben Történelem-Isten minden teremtménye túlzás. Túlzás a modern nemzet, amely a Történelem alanyaként „ébred” öntudatra, túlzás a modern *társadalmi osztály*, a „forradalmi haladás motorja”, túlzás a modern *nemzedék*, amelybe mintegy beöltöznek egy kor társadalmi ellentmondásai és túlzás a modern politikai *párt*, a Történelem „cinkosa”, „rejtett tervének” beavatott ismerője, a nép, a nemzet, az osztály – vagyis a „tömegek” – történelmi öntudatának „kikövéselője”, amely „kivezet” és „bevezet” (miként vak vezet világtalant, ugyebár!). És túlzás persze az organikus és/vagy társadalmi kötelekeiről „lemetszett” modern személyiség, a *véletlen egyéniség* is, amely „szabad individuumbként” ébred kritikai öntudatra az ugyancsak „szabadon lebegő” ideológiatermelő modern értelmiségben, hogy a modernitás nagy fordulatát efféle a történelmi kategóriákban, típusokban és antitípusokban képzelje el, s ezen a régi módon adjon mindennek új értelmet és jelentést.

De Történelem-Istenben, a Történelem túlvilágában és az „igazi” Történelem eljövételében csak a modernnek (a tegnapi modernnek!) hittek, csak a modernnek képelték el és költötték meg magukat a Történelem teremtményeiként, s lettek Történelem-Isten elragadtatott hívei, prófétái és messiásai, papjai és misztikusai, törvényalkotói és törvényőrei és ugyanezért ők lettek – a modernitás nyelvzetének kimerülése és kiüresedése arányában – az első „ateisták”, „Történelem-gyilkosok”, „Történelemtagadók”, az Abszurd világgállapot (a „Történelem halott!”) megelőző és meghirdetői, a Történelem helyén terpeszkedő Semmi antiprófétái. Az abszurd tudat is a modernitásban jön létre a Történelem metafizikai

szintjének összeomlása nyomán. Az abszurd költő nem az „emberarcú” Isten, hanem az „emberarcú” Történelem hiányával néz farkasszemtel.

A nemzedékek mint az emberi faj évszakai

Azt mondhatnánk, valamiképpen mindez korábban is volt: voltak nemzedékek, volt társadalmi rétegződés – voltak kasztok és rendek –, voltak felkelések és háborúk, mint ahogy volt pénz és volt piac is, volt állam és volt nemzet. Csak éppen minden ami volt, *nem az volt*, mert nem szakadt ki a vallási világgállapot szellemi egységéből, nem illette meg önálló lét és érvényesség, nem ébredt öntudatra, nem helyezkedett szembe más létmódokkal, létkategóriákkal, szinkretikus egységben maradt a vallási „másik világban” megalapozott természettel és közösséggel. Ha tehát azt mondjuk, hogy mindez korábban is volt, vagy metaforát használunk vagy a későbbiből alkotjuk meg a korábbi fogalmát, a modernitás nyelvhasználatát és létkategóriáit alkalmazzuk a vallási világgállapotra, ahol értelmelenek.

Ar régi ciklikus időben, az élet örök körforgása szerint egymást követő nemzedékek hivatása nem változott. Bennük és általuk újult meg az alapjaiban változatlan és változtathatatlan világgépület, ahogy a természet újul meg minden évben. S ahogy furcsa lenne az újralombosodott fa leveleit, a frissen zsendült fű szálait vagy az állatok új szaporulatát önállósággal, sajátjogú létezéssel, öntudattal felruházni és szembeállítani a „tavalyi” fűvel és fával vagy szaporulattal, éppoly furcsának hatott volna a régiek szemében az, ha az egymást követő generációkat szétválasztották és egymással szembeállították volna. Hiszen minden generáció létezése ugyanaz a lét volt, ugyanannak a közösségi-kozmosz testnek a természet körforgásában újjászülető élete, ugyanazzal a vallási rendeltetéssel, közösségi életfeladattal. A fiatalok és öregek közötti *vitális különbségekből* adódó konfliktusok vagy ellentétek el sem juthattak a szellemi szembenállásig vagy a fennálló világ tagadásáig. Az ifjúsággal kapcsolatos – többnyire tréfás vagy gúnyos – metaforák többsége is a „szilaj”, „zabolátlan”, „nyers”, „megszelídítésre”, „betörésre” váró természet képzetét idézi. A társadalom rendjébe még be nem illeszkedett, felnőttként még el nem ismert, beavatás előtt álló ifjú ember nem is egészen ember: leendő és lehetséges ember csupán. Hogy az ifjúság az „éretlenség”, „bolondságon” kívül valami mást – „új eszméket”, az uralkodó értékekkel, a hagyománnyal ellentétes és éppen ezért igaz és jogosult törekvéseket is – jelenthet, az a modernitás előtti világban képtelenségnek tetszett volna.

A közös tapasztalatban adott és nemzedékről-nemzedékre hagyományozódó világ lényegi egysége és változatlansága, a tradíció uralma, végezetül, de nem utolsósorban az élettartam – következőképpen az egyes életszakaszok – rövidsége is kizárta, hogy az új évfáratok más eszmék és élet-törekvések hordozóiként léphessenek fel és a régivel való szakítást, az ösökkkel való szembefordulást új szellemi elvekkel igazolják, mint majd a modernitásban, ahol az ifjúság tapasztalatlansága és tudatlansága pozitívum: úgy jelenik meg mint a gondolkodást és cselekvést megkötő (azaz a

modern haladást akadályozó) tapasztalatok hiánya, a szellemi megújuláshoz, mindenféle túllépéshez, meghaladáshoz szükséges szabadság vitális előfeltétele.

Történelmi korszakváltás a modernitásban elképzelhetetlen volt nemzedékváltás nélkül. Csak éppen fordított értelemben mint az ókorban, ahol a világciklusok egymást követő „nemzedékei” egyre hitványabbak lettek az *aranykor* „őseredeti”, „erős”, „tisztá” idejétől eltávolodva. A világkorok tulajdonképpen az emberi faj évszakai voltak. A Történelem menetéről mint haladásról szólt modern mítoszban az *aranykort* nem az idő elé vagy a ciklikus idő kezdőpontjába helyezik, hanem az idő végére, ahová az egész történelmi folyamat tart. Ezért az egymást követő történelmi-társadalmi nemzedékek is egyre jobbak, erősebbek, egészségesebbek, tehetségesebbek lesznek. A mindenkori új generáció színrelépése a modernitásban egyszersmind a „jobbat” is jelenti a „régivel” szemben, ami már nem az „eredendő”, a „tisztá”, az „őserejű”, hanem a „kezdetleges”, az „ásatag”, „idejétmúlt”, a „maradi” jelentésében van leghorgonyozva. Az újabb és újabb nemzedékek mintegy újraindítják a Történelem leállni készülő világgépezetét, s így a Haladás Motorjával szolgálnak. A modern nemzedék mindig az új idők – az új korszak vagy a korszellem – nevében lépnek fel, új programok és új eszmék elkötelezettjeiként, azonnali változást sürgetve és siettetve a Történelem mozgását. A *türelmetlenség*, a modernitás e jellegadó vonása – a fiatal évfázatok vitalitásával összhangban – különösképpen az új nemzedék habitusában ütközik ki. A fiatal nemzedék toporzékol a türelmetlenségtől és örökös időhiányban szenved. Legszívesebben egész korokat ugrana át, hogy azonnal a célegyenesben legyen. A *Történelem ideje a türelmetlenség ideje*. A Történelemben tulajdonképpen semmire sincs idő. A versenyfutás ideje ez: az nyer, aki előbb ér a végére. Az *ifjúság nem ér rá* többé bevágni a természet rendjének érvényesülését, nem alkalmazkodhat a természeti ciklus ritmusához: még az apák életében akarja és kell is elfoglalnia az uralkodó nemzedék trónját, ha versenyben akar maradni.

A *történelem* a modernitásban lett *Történelem*, új „túlvilág”, végső metafizikai instancia, melyre a népek, nemzetek, nemzedékek életében és sorsában minden – jó és rossz egyaránt – kifutott. A vallási Isten nézőpontjából, az Abszolútum nézőpontjából (amin e sorok frója egy nyelvhasználati mód egyik aspektusát érti) „nemzedéki kérdés” nem létezett, ahogy nem létezett semmi új a nap alatt. Az isteni világ magában foglalt mindent, ami valaha is volt, van, lesz és lehet még. Minden „új” – merő látszat, megtévesztés vagy illúzió lehetett csupán. Az ember sorsa, az *eredendő*en bűnös teremtményi rendeltetése ezen a földön mitsem változhat az idők végezetéig (bár csakis addig és nem tovább!). A „fiúk” útja tehát csak akkor lehet igaz út és csak akkor nyerheti el méltó jutalmát, ha az *örök utat*, a „kitaposott utat” az „atyák” útját – a bölcsesség útját, Isten útját, a Törvény útját – követi, ha Krisztus útját ismétli meg. Minden eltérés ettől a pokolba vezet: vakvágány, szakadék, zsákutca. A tékozló fiú útja visszavezet az atyai házhoz. Az *eltérés útjának* értéke nem önmagában van, hanem a *megtérésben*. Ez csak a modernitásban változik meg teljesen. Csak a modernitásban lesz minden „kitaposott ös-

vény” a maradiság tévútja, minden ismétlés egyhelyben topos, s viszont: minden eltérés a normától termékeny kiindulópont, világot megújító kísérlet, vakmerő úttörés, élenjáró vállalkozás vagy a fejlődéshez szükséges kitérő, szép kaland.

A modernitás előtt tehát az általunk ismert és használt értelemben nem léteztek nemzedékek. A születés véletlene által összekapcsolt, egyazon társadalmi életvilágban, történelmi korszakban felnőtt, hasonló tapasztalati horizonttal rendelkező évfázatokból a Történelem gyúrt egymáshoz feszülő, egymással versengő és olykor egymással leszámoló nemzedékeket, hogy „tézisnek” és „antitézisnek” (másként fogalmazva: „apáknak” és „fiúknak”) ebben a szüntelen harcában komponálja meg dialektikus menetét. Persze, csak akkor, amikor az Isteni Gondviselés tervéből és tárgyából, *Isten gyüményéből* már maga a Történelem vált Gyűrőistenné és a modern nemzetállamok és az osztályharc a Történelem gyűrődesszákáivá. *A nemzedék jellegzetesen modern gyümény. A nemzedékek ebben az értelemben nem Isten, hanem a Történelem teremtményei. Történelem-Isten – azaz a modern történelem mint nyelvhasználat és beszédmód* – legsajátabb kreatúrái ők (történelemtünetemények, akikről a Történelem meséje szól). Elképzelhetetlenek Történelem nélkül és a Történelmen kívül.

A nemzedéki lét mint szerencsétlenség

Persze, az ifjonti vitalitás múltán a modernitásban is bekövetkezett – legalábbis a nemzedéki tömegek szintjén – a „megjuhászodás”, a „filiszterré válás” időszaka. Mire azonban ez bekövetkezett, a megalkuvókat már egy másik életvilág vette körül, s persze fellépett a következő „lázadó nemzedék”, amely az áruló, rezignált vagy eleve „filiszternek” született apákat szembesítette az „igazi élet” eszméjével, mindazzal, amiért egykoron ők is vagy a náluk dicsebb nemzedékek éltek és haltak. Az új vallást – a Történelem mindenhatóságába és megváltó világtervébe vetett modern hitet – a mindenkori fiatal nemzedék hirdette legtürelmetlenebbül, mígcsak az Eszmény aktuális tartalma illúzióvá nem foszlott, mígcsak a koreszmék tajtékzó hullámai szét nem porladtak a prózai Valóság falán és visszajukra nem fordultak a Gyakorlatban, mígcsak az ifjúság hősiessen költői és költőien hősiessé életformája el nem olvadt az üzleti és a magánélet prózai idejében és terében, az ifjú nemzedék pedig bele nem nőtt („szövődött”, „halt”, „rotthadt”, „meszesedett”) a polgári kor normális hétköznapjaiba, mígcsak a forradalom nem intézményesült, az eszme nem vált pénzzé és államhatalommá, a radikalizmus nem „degenerálódott” reformizmussá, szóval, véget nem ért a szerelem és meg nem kötöttett a házasság prózai kompromisszuma a nevezetes „vagy-vagy” jegyében. Az „eszmétől a valóságig” tartó nemzedéki szerencsétlenségtörténetek végén persze *csalódás* helyett sokan választották a *csalást* is. Minden nagy történelmi nemzedéknek megvannak a maga csalói – egész siserehad kisstílusú szélhámosokból és nagyformátumú világszédelgőkből: akad itt konzervatív státusférfiúvá „higgadt” egykori barrikádéros, magányos terrorista, aki „soha nem adja föl”, a régi eszméből cinikusan üzle-

tet csináló konjunkturalovag, az élet örömeiben elmerülő pénzember és családjának élő derék kispolgár egyaránt. A legrosszabb csalást mégis azok követték el, akik – kétségbeesésükben vagy önzésükben-e, mindegy – a modernitás hitét a sivár, prózai „valóság” ellen fordították. Mert a modern Történelem-hit is képes volt hegyeket emelni, s ezek a hegyek is – akárcsak a vallási világállapot hitből emelt tegnapi és tegnapelőtti hegyei – katasztrófális módon mindannyiszor a hívő nemzedékeket is maguk alá temető hullahegyeknek és államhegyeknek bizonyultak.

A modernitásban a történelem dicsőfénye övez minden szerencsétlenül járt nemzedéket. Sőt, a nemzedék – nemzedékké válni és nemzedék maradni – maga ez a szerencsétlenség. A nemzedék – miként más vonatkozásban a politikai nemzet és a társadalmi osztály – a modernitás általános szerencsétlenségének kollektív megszemélyesülése, sorssá és érzületté válása. A modernitásban nincs szerencsés nemzedék (ahogy minden látszat ellenére, nincs szerencsés nemzet vagy társadalmi osztály és nincsen szerencsés individuum sem): kit Történelem szült – a költővel szólva –, mind családok végül, vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni. Ebből a szempontból egyre megy, hogy a Történelem „dionüszoszi ünnepei” – az időt „normális kerékvágásból” kizökkentő, extatikus ugrások, ki- és áttörések, szakadások és szakadékok -, avagy „appolói hétköznapijai” – a helyreállítás és helytállás, az építés és termelés folyamatosága, az „örzés”, a „fenntartás”, a „stabilizálás”, a „konzolidáció” álmoképei – jutnak-e egy-egy nemzedék osztályrésztül (amiként – ebből a szempontból – az is egyre megy, hogy gazdaságilag, katonailag fönnyen-e avagy lennyen-e éppen egy modern nemzet, ott volt-e a világ utolsó felosztásánál vagy oda sem engedték az asztalhoz, netán egészen mással volt elfoglalva, miként egyre megy, hatalomra jutott-e az államban vagy elvesztette-e képzelte hatalmát az vagy az a társadalmi osztály). Modern teremtmények, tehát szerencsétlenek. A modern filozófia és a modern művészet pátosza épp e világszerencsétlenség átélte és reflektált kínjából táplálkozott, ez tette olykor nagygyá és ez tette – vesztére! – a Történelem (azazhogy megtestesülései: államok, pártok, ideológiák) jegyesévé, bukott filozófiává és bukott művészetté. A modernitást a szerencsétlenség történelmi pátosza lengi be, miután a létezés szerencsétlenségének vallási pátosza már elpárologt a világból. A modernitás minden kreatúrája – individuuum, nemzet, osztály, nemzedék – az extatikus kierkegaard-i „vagy-vagy” csúfófogójában sivalkodik: vagy lemond a megvalósításról és akkor a valóságnélküli lét foglya marad, kísértet, elfogyó szellemalak, és ezt kell megbánni, vagy belebocsátkozik a valóságba, vállalja a megvalósítás prózai kemény munkáját és akkor a bensejében – szívében és elméjében – adott teljességről mond le, beleragad, beleszárad, belesimul az – „Istentől elhagyott”, „varázstalanodott”, „eldologiasult”, „idegenné vált” – valóságba, s akkor ezt kell keservesen megbánnia.

A felesleges nemzedék

A nemzedék a történelmi idő kreatúrája, a nagy ideológikus állatfajok egyike, s mint ilyen kihalóban van, ha ki talán még nem is múlt teljesen. Az Utolsó Nemzedékben – a modern nemzedékiség e történelmi karikatúrájában – még jól felismerhetők a „faj” összes jellegzetes vonásai. Utolsó Nemzedéknek a „hatvanas évek” nemzedékét, a „68-as” vagy „nagy generációt” nevezem a „nemzedék”

szó modernitásban meghonosodott jelentésében. Utolsónak lenni a szerencsétlenek sorában alighanem a legnagyobb szerencsétlenség. Mert az Utolsónak még az a szerencse sem adatik meg, hogy lerúgják nemzedéki trónjáról, minthogy igazából már trónra sem kerül. Maga a trón válik feleslegessé. Az Utolsó Nemzedék – felesleges nemzedék is egyben. Nem abban az értelemben, hogy feleslegesnek nyilvánítják vagy átmeneti történelemszünet következtében a Történelemnek nincs szüksége szolgálataira és ezért ejti, hanem abban a mélyebb értelemben, hogy a modern nemzedékesdi és történelmesdi válik funkciótlanná benne, hogy a nemzedék mint társadalmi szerep válik feleslegessé aztán. Sem idő, sem mód a nemzedéki szerepek megformálására és ideológikus általánosítására. A posztmodern pénzidő nem a történelem tere és nem ismeri a nemzedékek harcát, ahogy egyébként más modern meghasonlásokat és harcokat sem. Nemcsak a nemzedék lett felesleges, hanem a nemzet, az osztály, a politikai párt is. Múzeumi darabok. Ha az Utolsó Nemzedéket megilleti bizonyos költészet és pátosz, akkor az épp feleslegességből, a nemzedéki szerep – a „hősi”, „történelmi” szerep – groteszk levethetlenségéből adódik egy olyan világban, ahol ilyen szerepet már nem osztanak az egymást követő évszázatokra. Az Utolsó Nemzedékben se szeri, se száma az új időből – a pénzidőből – kiesett különcöknek. Ahogy egykoron a rendi ember vált különcé a modern történelem mozgása által strukturált időben, úgy válik különcé ma a modern történelem embere a pénz mozgása által strukturált időben. Az Utolsó Nemzedékben a nemzedéki lét szerencsétlenségéből különcséggé válik, amennyiben tartalmaz egy komolyan már nem vehető és társadalmilag eljátszhatatlan szerephez való rögeszmés ragaszkodás avagy a pusztá inercia határozta meg. A posztmodernitásban senkinek sem kell szerencsétlenné válnia ahhoz, hogy sorsát vagy küldetését beteljesítse. A pénzidő csak szerencséseket és még szerencsésebbeket ismer. A szerencsétlenek kívül rekedtek ezen az időn, tehát nem léteznek. A szegények, éhezők, hajléktalanok, vegetálók milliárdjai – némák és névtelenek. Éppúgy nem léteznek mint az ókor rabszolgái vagy a középkor jobbágysai vagy mint a „prolik” Orwell negatív utópiájában. Nem képesek artikulálni szerencsétlenségüket „közös ügyként”. Artikulálatlan üvöltésük és artikulálatlan lázadásaik pedig legfeljebb zavaró civilizációs háttérzörejek, kellemetlen melléktermékek, természeti csapások. Nem szólnak semmiről, pontosabban: a semmiről szólnak csupán. Az pedig kit érdekel? Reménytelenségükből nem születik többé új remény.

Az Utolsó Nemzedék egyszerre történelmi nemzedék még és történelemutáni is már. Történelmi hivatása, nemzedéki „mi”-tudata kimerül abban, hogy sorsaként élje meg és sorsával demonstrálja a modern Történelem és maga a modernitás ellehetetlenülését, a nemzedéki szerep feleslegessé válását. Az Utolsó Nemzedék végnemzedék és posztzemzedék. Ebből adódik groteszk „ügyymaradsága”, „mementó-jellege” („vigyázatok, mert ti is így járhatok!”) és innen az „új nemzedék”, a „fiatal nemzedék” modern mítoszának kiüresedése és karikatúrisztikus eltűzottsége is az Utolsó Nemzedékben. Az Utolsó Nemzedék a modern/posztmodern váltás vagy áttűnés nemzedéke, amelyben a modern nemzedékiség boldog-boldogtalanul véget ér. Az Utolsó Nemzedék már nem valamilyen „világtörténelmi eszmét” képviselt és hajtott túl szerencsétlen módon a modern „vagy-vagy”-ok logikáját követve, ha-

nem egyesgyedül a nemzedékiséget, a nemzedékiséget mint formát, az ifjúságot mint a felnőtté válás megtagadását, a felnőtt világgal való szembeszégilést, amelyhez bármely „világtörténelmi eszme” jól jött, ha másságával, abnormalitásával, devianciájával, beépíthetlenségével, túlzásával segítette a felnőtté (tehát „véglegessé”, „készsé”) válás elhalasztásában vagy elkerülésében. Az Utolsó Nemzedék történelmi értelemben vett komolytalansága, a felnőtté hagyományos külső és belső jegyeinek szembeöltözött hiánya a nemzedéki habitusban, a modernitás „világtörténelmi eszméinek” önkéntelen és tudatos parodizálása vagy magántérbolyként való nosztalgikus és ironikus újraélése már a modernitás utáni világgállapokra utalnak. Az ifjúság vitalitása azonban ebben a nemzedékben – a posztmodernitás „globális össznemzedékének” örökifjúságtól eltérően – még nem a pénz vitalitásának és vitalizáló hatásának áttétele, közvetítője, felerősítője. Ez abból is kitűnik, hogy az Utolsó Nemzedék nem az öregség, hanem a felnőtté válás – ellen lázadt (az öregség mint a „felnőtt-lét” megszűnése vagy hiánya „68-as” nézőpontból inkább igenelt, semmint megvetett, gyűlölt vagy rettegett állapot volt: az „apák” feje fölött a „fiúk” és „nagyapák” ebben a nemzedékben szinte mindig fraternizáltak) és nem a „földi örökélet” (fittség, egészség, jó szín, jó kondíció, jó közérzet stb.) elnyerésére irányult, hanem a szellemi és érzelmi felszabadulásra minden társadalmi uralom alól, messzemenően beleértve ebbe a pénz uralmát is. Az Utolsó Nemzedék a kamasz szerepében lépett fel és ettől a szereptől mindmáig nem tudott, mert nem is akart megszabadulni. Szertelenségét, noha már nem a történelemtől szolt, történelmi lázadásnak, nagyszabású „közös ügynek” képzelte, s ezen az alapon még egyszer – utoljára! – nemzedéki kultúrát hozhatott létre. Igaz, ez a kultúra elsősorban a nemzedék legendájának megteremtésében merült ki. Az Utolsó Nemzedék teljesítménye nem történelmi, hanem kulturális vagy esztétikai inkább.

Az Utolsó Nemzedék szociális habitusának infantilis vonásai mindenesetre a kamaszkort és nem a gyermekort idézik. A posztmodernitás „globális össznemzedéke” számára ezzel szemben már nemcsak a felnőttkor, a felnőtté válás, hanem a kamaszkor, a kamaszvá válás szerencsétlensége is „passz”. Infantilizmusa a globális tömegkultúra által igenelt és újratermelt „örök gyermekkoré”, annak minden gügyögő örömeivel, szem- és fülkapráztató ketyeréjével, boldog fiziológiai működésével, gondtalanságával és felelőtlenségével, jón-rosszon túli „erkölcsiségével”, munkát fölvaltó kreatív játékoságával, polimorf perverzítésével és nárcisztikus hedonizmusával.

Az Utolsó Nemzedék ifjúságideológiájának (egyetlen „történelmi” eszméjének) pátosza ennyiben még teljesen modern volt. Mindenesetre élesen eltér a posztmodernitás minden nemzedéki különbséget és ellentétet elmosó általános vitalitás-vallásától és ifjúságkultuszától, noha kulturális „eklekticizmusa”, mondanivalójának „formális”, semmire nem kötelező jellege már a posztmodernitás éráját vetítette előre. Dehát, mint ismeretes, utolsókból lesznek az első. Az Utolsó Nemzedék alighanem az első „nem-nemzedék” is. Talán éppen e kettősség, e mintha-jelleg teszi oly rejtélyessé – vonzóvá és megnyerővé – tűnemenyes társadalmi alakját azok előtt, akiknek már nem kell történelmi értelemben nemzedékké válniuk.

Innen nézve az Utolsó Nemzedék a szó szoros értelmében határeset. Memento, sóbálvány, madárijesztő modernitás és posztmodernitás határán, ami akárcsak az Utolsó Nemzedék, van is, meg nincs is. A 68-as nemzedék még hallani vélte a Történelem hasonhangját, amelytől a Fennálló falai egyszeriben leomlanak, ám az akkor hallott titokzatos hang, ama „földalatti szellem” hangja utóbb a globális pénzgazdaság egykedvű zakatolásának bizonyult. Azt hitte, lehetséges „közös ügy”, amely nemzedékké kovácsolja, de végül is egyetlen ilyen ügyet talált: minden valaha is létezett „közös ügy” („nagy narratíva”) visszavonásának és érvénytelenítésének „közös ügyét”. Azt hitte, tagadja a fennállót, holott csak arrébb tolt a kiteljesülésének útját eltorlaszoló utolsó eszmei és politikai akadályokat is. Azt hitte, letaszítja nemzedéki trónjáról az „apák nemzedékét”, miközben neki magának esze ágában sem volt a hagyományos nemzedéki trónt elfoglalni és uralkodni. Utálta, kerülte az uralom összes hagyományos felnőtt szerepét – a politikában éppúgy mint az iskolában vagy a gyermeknevelésben. Ha valami mélyen, úgyszólván organikusan idegen volt és maradt az Utolsó Nemzedéktől, az éppen az uralom habitusa. Az Utolsó Nemzedékben a dekadenciáig kifinomult a Történelem érzéke, a „történetiség” és a vele együttjáró „kriticizmus”, de már nem ideológiai, hanem merőben esztétikai értelemben: mindent magába fogadott, de élvezőleg, a történelmi idő árnyalatainak, szellemi stílusainak, hangszereleisének finom megkülönböztetésével és kiélvezésével. Sem elég erős, sem eléggé korlátolt nem volt már ahhoz, hogy a jót a rosszal, az igazat a hamissal, a jó részt a rossz egészével (avagy megfordítva) szembeállítsa és egyikkel megpróbálja a másikat agyonszüntetni, kiátkozni vagy kirekeszteni a világból. Az Utolsó Nemzedékben kezdődött el a modern „nemzedékszemelelyiségek” történelmi-kulturális testének átváltozása az „örökifjú”, „mindig-fitt”, „semleges-szakmai”, „esztétikai-vitális” posztmodernitás nem-nemzedéki és globális társadalomtestévé.

Árnyéknemzedékek

Az Utolsó Nemzedék az úgy-maradtak, félbe-maradtak (vagy félbehagyottak) nemzedéke: mintha a Történelmet a teremtés munkája közben ragadta volna el a halál. Az Utolsó Nemzedék még-történelmi hivatása kimerül abban, hogy az út végét – heroikus nemzedéki torzóként, a modernitás torzójaként – jelezze: nincs tovább. A Történelem útja céljához ért, ám ez egyben minden út és utazás végét jelenti. A „Történelem” mint a modernitás nyelvhasználati módja – a „haladás”, a „Holnap”, a „Ma”, a „kortársak”, a „korszak”, a „korszellem”, a „nemzedék”, a „nemzet”, az „osztály”, a „párt”, az „út” és „utazás” stb. stb. fogalma és képzete – mostantól csak metaforák és csak a költészet területén van jogosultságuk, ahogy egykoron az antik világ természetisteneinek vagy a Biblia angyalainak. A modern politikai-hatalmi racionalitás és a romantikus ideológiák nyelvére lefordított vallási spiritualitás (miután a lefordítás egyben „kifordítás” is volt: kiüftés és redukció) nem is vezethetett máshoz, mint a világ tényéhez. Az, hogy máshoz vezető útnak hitte magát („Földi Paradicsom”, „Szabadság Birodalma” stb.) rá vall. Ezzel a hittel azonban csak az elrugaskodáshoz és átkeléshez szükséges érzelmi és akarati erőt teremthette meg.

A világ ténye transzcendentálhatatlan, s így új nemzedék sem léphet föl többé. A Történelem állapotába való visszaesések lehetségesek ugyan, de visszatérés ide nem. A rokon elhelyezkedésű évszázadok nem tudatosíthatják magukat nemzedékként, mert nincs többé minék a nevében és nincs kívül szembeszegülőik. Mostantól mindenki fiatal, az is, aki fizikai értelemben nem az, és évszázadtól függetlenül minden ember egyazon „nemzedékhez” tartozik. Akár az archaikus világ ciklikus idejében, azzal a különbséggel, hogy évszázadok és világkorok itt nem váltakoznak: csak az ifjúság örök nyara és a gyermeki lét örök aranykora létezik. Egy nemzedék persze nem-nemzedék. A nemzedékiség történelmi és kulturális értelemben megformálhatatlan. A Történelem ideológikus eszméjének kiüresedését már a 68-as nemzedék azzal tanúsította, hogy a fennállóval nem eszmét, hanem egy formális kategóriát – az ifjúságot – szegezett szembe. Egyrészt mert a világ már akkor is túlságosan kész tény volt ahhoz, hogy széthúzható lett volna, másrészt, de ettől elválaszthatatlanul, a „szétzúzás” és „újrakezdés” forradalmi mítosza is kiürült és hitelét veszítette: az eszmék, utópiák, kulturális habitusok, szokások, viselkedésmódok csak formálisan kerültek be a nemzedék ideológiai és kulturális szótárába, ha úgy tetszik, csak esztétikailag, mint érdekes szerepek, izgató játékok, kihívó, veszélyes utak, mint a felnőni-nem-akarási esztétikai demonstrációi és életforma-kísérletei.

Mi jön hát az Utolsó Nemzedék, a 68-as Végnemzedék után? Semmi és senki. Csak az Utolsó Nemzedék saját árnyéka jön. A Történelem véres katasztrófáit abszurd árnyjáték, az utolsó történelmi nemzedéket pedig árnyék-nemzedékek követik. Ilyen árnyékként vetült például a Történe-

lem azokra a fiatal évszázatokra Kelet- és Közép-Európában, amelyek a „rendszerátalakítás” folyamatában részben optikai csalódásból kifolyólag, részben politikai imázsuk tudatosan használt alkotóelemeként „antitézisként” határozták meg magukat a „fennállóval” szemben, épp akkor, amikor a fennálló – ezúttal maga mutatva be cselet a Történelemnek és húzva keresztül kisded számításait – úgy döntött, hogy nem áll fenn többé, előbb antitézissé görbed, majd pedig – mint azt a néhai „ellenzéki” és „pártállami” elitcsoportok összeépülésének szép kelet-európai képletei mutatják – szintézissé fúvódik fel és röhög a markába. A lezajló változások e furcsasága, Kelet-Európa „furcsa forradalmi” és „furcsa demokráciái” csak láthatóbbá tették a Pénz – e nagy rajzolóművész – könnyed vonalain nyomán modernből posztmodernbe átrajzolódó világállapot általános természetét. A modern eszmékkel fedezett és igazolt Történelem tragikus színjátékai („tézis-antitézis-szintézis”) abszurd árnyjátékként valósultak meg Kelet- és Közép-Európa mediatisált politikai színpadain, a magát „antitézisként” interpretáló vagy szimuláló új nemzedék pedig továtűnő árnyékszerűségének bizonyosságaként a következő „nem-történelmi pillanatban” már azt sem tudta kicsoda: fiú-e vagy lány, nemzedék-e vagy nem nemzedék egyáltalán? S ez Történelem Után így van rendjén. A „posthistoire” nemcsak a nemzedékeket változtatta önnön árnyékukká, hanem a nemzeteket, az osztályokat, a politikai pártokat is. Az Utolsó Nemzedék árnyéka egyre nyúlik-nyúlik, mfgcsak egészen elvékonyulva el nem pattan és a Történelem éjszakájának sötétjébe nem vész. Új Nap pedig nem virrad fel: a világfolyamatot napszakok és évszázadok váltakozása nem metaforizálhatja többé.

J E G Y Z E T

1. Nota bene: az úgynevezett „Ödipusz-komplexum” nem más, mint tudományos-mitológikus ártértelemezése és misztifikálása a modern történelmi nemzedékek harcának, az apák és fiúk szembenállásának, jóllehet éppen azt tünteti el – a modern Történelmet! –, ami ezt a szembenállást létrehozta. Miközben a modern Történelem mintegy beöltözött a társadalom vitális osztottságába (ahogy szociális és etnikai osztottságiba öltözött bele), Freud elmélete az „apák és fiúk” nemzedéki konfliktusát „kivetkötötte” a történelemből és ösztönsorsként ontologizálta. Ugyanezt, persze, a lányok és anyák tekintetében már komplikáltabb volt kivitelezni, tekintettel a modern történelem „férfi” jellegére, közelebbről arra, hogy a modern kategóriák és létformák a patriarchátusra épültek rá. E tekintetben a posztmodern feminizmus hulláma vagy az „Ödipusz-komplexus” interpretációs sémájának ellényegtelenedése – nem tudományos cáfolata, hanem mitológikus használhatatlansága –

sintén a modernitás végét jelzik. A posztmodernitás éppoly kevésbé ismeri a nemzedékek (nemzetek és osztályok) háborújának par excellence történelmi mozgásformáját, ahogyan semmibe veszi, narcisztikus játékba fordítja át a „férfiprincipiumot”. Az új korosztályok mélyeseg tanácstalansága, a tagadható világ – ugyanis a másik, az idős nemzedékben perszonifikálható világ – hiánya, a nemzedéki elnyomás vagy nyomás hiánya vagy megroppanása, amely éppen az utolsó két-három évtizedben húzta ki lábuk alól a Történelem talaját, átmenetileg csalódottságot, tanácstalanságot kelt vagy narcisztikus és örvendező infantilizmusba csap át: mit csináljon az, akinek még egy trónjától megfosztható „apa” sem jutott, senki akinek – szellemileg igazolhatóan – halálát kívánhatná, s akinek senki és semmi nem állhatja többé útját, ha – nem feltétlenül szó szerinti értelemben – anyjával óhajt egyesülni.)

Beszélgetés 2000-ben Tomas Venclovával

M

AJDNEM MINDEN IN-
TERJÚBAN AZ APJÁRÓL KÉRDEZIK, ÉS A KÉR-
DÉS MÓGOTT GYAKRAN HÁTSÓ SZÁNDÉK
ÉRZŐDIK. UGYANAKKOR MINT HARMADIK GE-
NERÁCIÓS ÉRTELMIÉGI EGYEDÜLÁLLÓ A LIT-
VÁN IRODALOMBAN. ÉDESAPJA, ANTANAS,
KÖLTŐ VOLT, NAGYAPJA EGYETEMI TANÁR,
NAGYNÉNJE FESTŐMŰVÉSZ. HOGYAN HATOT-
TAK EZEK A GYÓKEREK ÉS A CSALÁDI KÖRNYE-
ZETE KÖLTŐI LÉTÉNEK KIALAKULÁSÁRA?

Először is pár szót apámról. Nem könnyű róla beszél-
nem, a téma nagy tapintatot igényel. Nemrég láttam egy
televíziós műsort, ahol egy apám születésnapjáról
megemlékező, szovjet időkből származó híradó-részlethez
füztek kommentárt. A műsor nagy port vert fel a sajtóban,
többben azt mondták, hogy el akarom titkolni apám életé-
nek és munkásságának negatívumait, mentegetem őt, stb.
Egy költő cinizmussal vádolt – szerinte Litvánia ötven
éven keresztül el volt temetve, és ebben Antanas
Venclovának is része volt. Az ilyesmivel nem törődöm.
Könnyű volna azt válaszolni, hogy Litvánia talán nem is
volt egészen eltemetve, ha egyszer az említett költő és szá-
mos kortársa, meg a többi hasonló gondolkodású értelmi-
ségi az idő tájt alkotóvá érhettek, egymás után sorra jelen-
tethették meg könyveiket, és honoráriumokat, jutalmakat
kaphattak (talán ez a légkör sem Antanas Venclova rész-
vétele nélkül alakult ki). De ez már egy másik, összetett
kérdés. Ennek a légkörnek a megtéléséről – amely egyéb-
ként számomra nem volt sem kedvező, sem elfogadható –
a történészek még pár száz évig vitatkozni fognak. Én le-
egyszerűsítve azt mondanám: mindig is lesznek olyan em-
berek, akik elítélőleg nyilatkoznak apámról, azonban úgy
gondolom, hogy a fiúnak más a kötelessége. Ezt fogalmazza
meg a negyedik parancsolat, amelyhez, csak úgy, mint a
tízparancsolat egészéhez, igyekeztem tartani magam éle-
tem során. Ha azt követelnénk, hogy a fiú ítélkezzék apja
felett, az olyan lenne, mintha meg akarnánk gyökereztetni
a Pavlik Morozov-i mentalitást.

Egy másik televíziós műsorban beszéltem arról, hogy
apámtól sok mindent tanultam Dantéről, Goethéről,
Baudelaire-ról, a litván klasszikusokról, és sok más olyan
dologról, amelyről azokban az időkben nem beszéltek,
vagy amelyeket kifejezetten tiltottak. Apám akarta azt is,

Az Egyesült Államokban élő költővel hatvanadik születésnapja al-
kalmából készített beszélgetés a *Naujoji Romuva* c. litván irodalmi-
kulturális folyóirat 1997/1-2. számában jelent meg.

hogy litvanista lettem. Gyermeckoromban azonban sok
más hatás is ért. Sokat jelentett számomra nagyapám, és ál-
talanban édesanyám családja – különösen maga édesanyám,
aki ritka belső erővel rendelkezett, és akitől életre szóló
leckét kaptam. Nagyapám, Merkeliš Raėkauskas, a neves
klasszika-filológia-profeszor nem volt híján az irodalmi te-
hetségnek sem, de nem ez a leglényegesebb. Homérosz
vagy Horatius műveit nélküle is elolvastam volna. Nagy-
apám fanyar humorral, szkeptikusan–ironikusan tekintett
mindenféle hatalomra, mindenféle elfogadott értékre.
Szakmája lehetővé tette, hogy minden ideológiától mente-
sen megmaradjon viszonylag függetlennek még a legsöté-
tebb időkben is. Számomra ő jelentette a kapcsolatot a ré-
gi, szovjet kor előtti világgal, de az első világháborút
megelőző világgal, sőt, a felvilágosodás kori és a reneszánsz
hagyományokkal is. Fiatal korában ismerte Povilas
Višinskis¹, és sok más korabeli értelmiségit (inkább az újí-
tó hajlamúakat, mint a konzervatívokat), és az ő gondol-
kodásmódjukat, viselkedési stílusukat őrizte. Emlékszem
vidám (bár kétség kívül megszeéptett) elbeszélésére arról,
hogyan kezdte tanulmányait a pétervári egyetemen. Kém-
iát kezdett hallgatni, amelyet majd hogyanem maga Men-
gyelejev tanított, ám akkora volt a tolongás, hogy alig le-
hetett hallani a professzort, még levegőt is nehezen kapott
az ember. Utána át akart menni fizikára, amit Pavlov
adott elő, de ott még rosszabb volt a helyzet. Végül talált
egy előadót, akinél a tanáron kívül csak két diák ült – ez
megtetszett neki, és egész életét Platónnak, Plautusnak és
Lucretiusnak szentelte. Az ilyen nem túlszűfolt
előadótermekeket hozzá hasonlóan én is szeretem.

Nagyapám fivére, Karolis Vairas-Raėkauskas szintén iro-
dalmár volt, no meg egy kissé kalandor, aki bejárta a fél vi-
lágot, és volt politikai menekült, amerikai litván lap
szerkesztője, diplomata Dél-Afrikában és még ki tudja, mi
minden. Tőle kaptam az első leckéket angolból és földrajz-
ból. Meglehetősen angolmán volt (a testvére, Merkeliš
amolyan Colas Breugnon-féle frankomán.) Bizonyára tőle
örökölttem utazás iránti szenvedélyemet – bár ez apámnál
is megvolt – és a kockázatos dolgok szeretetét.

Festőművész nagynénem – akit nagyon szerettem és se-
retek – segítségével értettem meg először az impresszionis-
tákat és a posztimpresszionistákat, akik mellett a sztálini
időkben is kitartott. A festészetet egyébként az egész csa-
lád szerette és valamennyire ismerte is. Reménykedem,
hogy magam is fejlődtem egy kicsit ezen a téren, legalább
mint befogadó. Festeni sajnos nem tudok, de az Ermitázs
és a Drezdai Képtár egykor Moszkvában kiállított képei
(ez akkor volt, mielőtt visszaadták őket a németeknek) fia-
talkorom meghatározó élményei közé tartoztak. Mostanra

már láttam a festészet és az építészet összes olyan alkotását, amelyet egyáltalán érdemes megnézni; eligazodom az európai művészeti iskolák és korszakok között, és nem is szeretnék e nélkül a tudás nélkül élni.

Nem az én dolgom eldönteni, hogy ez mennyire fontos a költészet szempontjából, de azt hiszem, hogy az, ami hat a jellemre és az ízlésre, az tükröződik a versekben is.

VERSEIBEN NEM A NEMZETHEZ SZÓL, UGYANAKKOR ÚGY TŰNIK, HOGY A POSZTMODERN ETIKAI RELATIVIZMUS SEM ELFOGADHATÓ AZ ŐN SZÁMÁRA. „TÉLI BESZÉLGETÉS” C. KÖTETÉNEK UTÓSZAVÁBAN – CZESLAW MIŁOSZT IDÉZI: „...VERSET ÍRNI CSAK RITKÁN S KELLETLEN SZABAD, / ELBÍRHATATLAN KÉNYSZER ALATT, ABBAN A REMÉNYBEN, / HOGY JÓ ÉS NEM ROSSZ SZELLEMEK ESZKÖZEI VAGYUNK”. AZ IDÉZETBEN MINTHA EGY MORALISTA (NEM ERKÖLCSÖSŐSI) REJTETNE. HOGYAN KÉPZELI VERSEINEK IDEÁLIS VISZONYÁT AZ OLVASÓVAL, MILYEN VISSZAJELZÉSEKET SZERETNE KAPNI AZ OLVASÓTÓL?

Messze nem vagyok az etikai relativizmus híve. A Rosszat és a Jót meg kell különböztetni egymástól, ha ez nem is mindig olyan egyszerűen – erről egyébként nemrég verset is írtam, amelyben azt mondtam, hogy a Rossz kezében van egy remek eszköz, amely segít megkülönböztetni őt a Jótól, ez pedig a fizikai fájdalom. Nem biztos azonban, hogy ez az eszköz másfajta kulturális-szellemi közegben is használható.

Manapság nagyon divatos dolog szidni a nyugati (és a háború előtti litván) értelmiséget, mert engedett a kommunizmus csábításának. Azzal vádolják őket, hogy látták a náciizmusban rejlő veszélyeket, még el is túlozták ezeket, az emberiség jóval veszedelmesebb ellenségének pedig behódoltak és talpnyalói lettek voltak. A kérdés valójában sokkal összetettebb. A náciizmus nem csinált titkot abból, hogy elszakad a humanizmus hagyományaitól. Nyíltan hirdette a nemzetek és a fajok egyenlőtlenségét, jogossá (sőt, kötelezővé tette) a gyengék és a nemzeti kisebbségek megsemmisítését, vagy legalábbis hátrányos megkülönböztetésére, és alkalmazta a férfivá nevelő háborúk, valamint a társadalmi tisztogatás módszereit, és még sorolhatnánk. Kizárólag az állt a náciizmus oldalára, aki egyértelműen, habozás nélkül a Rosszat választotta. Sok ilyen akadt a legkiválóbb értelmiségiek között is – gondoljunk csak Hamsunra, Ezra Poundra vagy Brasillachra; ma már tudjuk, hogy ebbe a hibába beleesett néhány tiszteletreméltó litván gondolkodó is, akik úgy tűnik, később beismerték bűnüket.

Ugyanakkor a kommunizmus humanista utópiából alakult ki, és eléggé sikerrel tetszelgett a Jó szerepében. A társadalmi problémák, az éhség, a háborúk, a nemzetiségi konfliktusok megszüntetésére tett ígéretek csábítóan tűntek. Igaz viszont, hogy a kommunizmus azt az egy dolgot nem titkolta el, hogy elhatárolódik a kereszténységtől, és általában a vallástól; de senkinek nem volt azonnal egyértelmű, hogy ez egyben a humanista hagyományoktól való elhatárolódást is jelenti (különben itt hibáztathatók a kereszténység század elei megnyilvánulási formái is). Keleten az emberek a saját bőrükön tapasztalták, hogy ez hova vezet, de Nyugaton előfordulhatott, hogy valaki nem ismerte fel a helyzetet, és azt hitte, hogy a kommunizmus mellé állva a Jót választja. Csak hosszú idő elteltével lett egyre nehezebb a döntés, és végül tényleg csak a rossz szándékú,

megvesztegetett, vagy nagyon buta emberek maradtak a kommunizmus oldalán Nyugaton. A kommunista befolyás alatt álló kelet-európai országokban az értelmiség, amely korábban a kommunizmus oldalán állt, egy idő után legtöbbször kezdett tisztán látni: aki tehette, kivándorolt, és élete nagy részét a kommunizmus elleni küzdelemnek szentelte (mint például Czesław Miłosz vagy Aleksander Wat), akinek pedig nem sikerült, bent maradt a kelepcebent, és ott próbált – vagy esetleg meg sem próbált – így vagy úgy vigasztalódni. Azok számára, akik az „új társadalomban” nőttek fel, a kommunista zsargon – majdnem kivétel nélkül – csak képmutatás és alkalmazkodás kérdése volt: nem volt szó semmilyen komolyabb értelmiségi megfontolásról vagy döntésről.

Az etikai relativizmus nagyon kényelmes dolog, hiszen az ember születésétől fogva hajlamos az öngazolásra. A nyugati posztmodern divat ezért lel termékeny talajra a mi posztkommunista társadalmunkban. Ez azonban nagyon veszélyes dolog, és történelmi következményekkel járhat, amelyek az ég világon senki számára nem lesznek kellemesek. Ugyanakkor mindig meglep, mikor olyan embernek, mint például Romualdas Ozolas,² „felnyíl a szem”: a „Varpai” hasábjain nemrég megjelent írásában minden baj forrását a relativizmusban látja (nem alaptalanul), ezért viszont Einsteint és Kafkát is hibáztatja. Nekem úgy tűnik, hogy ez tökéletes félreértés, hiszen Einstein relativitáselmélete és az etikai relativizmus teljesen más természetű dolgok. Ami Kafkát illeti, ő épphogy az abszolút értékeket kutatta, nagyon is hagyományos értelemben: szenvedett, amikor nem sikerült rájuk találni, de számára vitathatatlan alapot jelentettek.

Térjünk vissza az Ön kérdéséhez. Származásomnál és életem alakulásánál fogva azon kevés litván közé tartozom, akik egy bizonyos időszakban hittek a kommunizmus ígéreteiben. De már az iskolában, és még inkább az egyetemen – néha a családi viták során – kezdtem megérteni, hogy „valami nem stimmel”. És amikor megértettem, elég gyorsan elhatároztam, hogy „hazugság nélkül fogok élni”. Kétségtelen, hogy nekem könnyebb volt, mint sok másnak, hiszen egy híres szovjet író fiát kevésbé fenyegette a börtön, vagy a napi betevő falat hiánya. De azt azért nem lehet kijelenteni, hogy egyáltalán nem fenyegetett. Sok hozzám hasonló társadalmi helyzetű és sorsú ember került börtönbe, és egyéb kellemetlen helyzetekbe a hrucsovi és a brezsnyevi Szovjetunióban. Másfelől pedig ha egy kicsit kisebb a veszély, annál inkább kell tennünk a magunk dolgát. A karrieremmel nem törődtem – soha nem hittem abban a népszerű elméletben, hogy csak akkor lehetsz hasznos a népednek, ha „rendes” szovjet karriert futsz be. Az idő múlásával magánháborúm a kommunizmussal, amelyet legalább tizenöt éven át vívtam, nyílt társadalmi tevékenységé alakult át, és emigrációval végződött.

Most már egyébként nagyjából osztom Camus véleményét: a pestis, vagyis a Rossz ezen a könnyűtáta vidéken nem irtható ki; különböző formákban képes megnyilvánulni, mindannyian hordozzuk a baktériumait (ezért mindig magunkkal kell kezdeni), és még ha küzdesz is a pestis ellen, magad is egy másik fajtájának a terjesztőjévé válhatsz, anélkül, hogy észrevennéd. A régi mondás szerint ha az agyal tajtékozva küzd a sáttánnal, a szájáról lecsüngő tajtékból új ördögök születnek. Így a kommunizmus bukásával megnövekedett a tolerancia hiányának, az idegengyűlöletnek, a nemzeti álszenteskedésnek, és végül a neonáciizmusnak a veszélye, ez pedig, úgy tűnik, jelenleg nagyobb a kommu-

nizmus veszélyénél (a kommunizmus szagára még mindannyian emlékszünk, a náciizmusét azonban már sokan elfelejtették.)

Csak egyféle gyógyír létezik: lehetőség szerint józan pilantás a világra, és sztoikus, következetes, nem hisztérikus szembeszegülés a pestissel. Ez leginkább az esztétika és a publicisztika területén valósítható meg. De a pestissel a versek, sőt, tudományos munkák segítségével is szembeszegülhetünk (még ezer egyéb módon is, de most csak az íróról beszélek). Csak nem szabad ezeket a dolgokat keverni. Amikor hibrideket állítunk elő, abból legtöbbször semmi jó nem sül ki (a biológusok tudják, hogy még a távoli rokonságban álló fajok hibridjei is terméketlenek). A tudományban fontos a szakmai tisztesség, az ellenállás az ideológiai csábításokkal szemben; a versekben ezen kívül fontos a mértékletesség és az esztétikai önkontroll. Ennek az önkontrollnak a gyengülése, a passzív sodródás a tudatos vagy a tudatalatti áramlásával mindig – vagy majdnem mindig – magában hordozza valamiféle Rossznak a csfráját.

Azt szeretném, ha költészetem nem csökkentené, hanem növelné az olvasó tudatosságát; ha nem lenne sem a közönség kedvenc jeleinek ismételtetése, sem sokkoló tréffalközés, sem siránkozás, sem üres szöcséplés. Ezt nehéz elérni.

BIZTOS EMLÉKSZIK, MILYEN KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT JELENT MEG „A NYELV JELE” CÍMŰ KÖTETE. EMLÉKSZIK, MIFÉLE JÁTÉK FOLYT A CENZORRAL? A KÖTET EGYIK VERSÉBEN VAN EGY HASONLAT: „MINT A ZENE ÉS A JÉG”, AMELY B. PASZTERNAK EGYIK SORÁRA UTAL: „ZENE VOLTUNK A JÉGEN”. AZ ŐN VERSEIBEN KÉSŐBB AZ ILYEN ELLENTÉTES FOGALMAK GYAKRAN EGYMÁS MELLETT FORDULNAK ELŐ. CSOKKA FORMÁBAN PÉLDÁUL A „TÜZBEN” C. VERSÉBEN: „A BIRODALOM HIDEGTŐL, VISSZHANGTÓL TÚLCSORDULÓ KUPOLÁJA ALATT”. MENNYIRE ALKALMAS AZ EMLÍTETT PASZTERNAK-IDÉZET ARRÁ, HOGY ÉRZÉKELTESSE, MILYEN VOLT A KÖZÉRSZETE ÖNNEK ÉS BARÁTJÁNAK AZOKBAN AZ IDŐKBEN?

Első verseskötetemet többször is benyújtottam, ám a kiadó szóba sem állt velem – csak magánúton adta tudtomra, hogy a verseket nem fogják kiadni. Egyik-másik kiadóbeli dolgozó – a legmagasabb beosztásúak – szóban fejezte ki sajnálatát – úgymondó kiadná, de hát, „nem olyan idők járnak”, „maga is tudja” stb. „A nyelv jele”, akárcsak a többi nem teljesen szocialista realista könyv, csak a viszonylagos liberalizáció korában jelenhetett meg. Ekkor Algimantas Baltakis³ pozitív lektori jelentést írt a könyvről, és ez nagyjából elég is volt. Igaz, hogy az akkori főszerkesztő, Kazys Ambrasas négy verset kivett a kötetből – ha jól érttem, saját meggyőződéséből. Próbáltam vitatkozni vele, de elmentmondást nem tűrve kijelentette: „Ne gondolja, hogy olyan naivak vagyunk, hogy nem értjük, mire gondolt”. Különböző nem volt dolgok a cenzorokkal. Ha azt követelték volna, hogy politikai megfontolásból változtassak meg egy szót vagy egy sort, azt mondtam volna: „Akkor húzzák ki az egész verset”, ha pedig azt tanácsolták volna, hogy tegyek be a versbe valamit Leninről vagy Castróról, tudomásukra hoztam volna: „Ott egye meg a fene, akkor ne jelenjen meg a könyv, megleszek nélküle is.” Akkor már titkon arra gondoltam, hogy ha itthon nem adják ki a könyvet, megpróbálom kiküldeni Nyugatra Rimvydas Šilbajorisnak, vagy valaki másnak (ha jól emlékszem, ak-

kor már Nyugaton adta ki verseit Uku Maasing észet költő, nem is beszélve Joszif Brodskijról és még néhány orosz költőről, tehát egy litvának is érdemes lett volna megpróbálnia). Lehetséges, hogy az akkori irodalmi vezetők mindent megéreztek – a könyv így vagy úgy, de végül is megjelent. Egy kis idő múlva a sajtóban támadásokat kezdtek intézni egy csoport nem szocreális költő ellen, de „A nyelv jele”-t senki nem bántotta különösképpen. Tréfásan, vagy nem is egészen tréfásan mondtam: „Úgy látszik, a könyv ellenséges mondanivalója annyira egyértelmű, hogy beszélni sem érdemes róla”. Egy vilniusi orosz fordító akkortájt hozta tudomásomra, hogy titokban felkértetem a kegyvesztett költők listájára, akiket tilos volt fordítani. Azt mondtam magamban: hála istennek, még rosszul fordítanak le a műveimet.

A „mint a zene és a jég” hasonlatról: igen, a sor Paszternak, akit mindig is szerettem, hatására született, de nem csak Paszternak kora társadalmáról, az orosz értelmiségről beszél, az én versemnek pedig inkább metafizikai jelentése van („A nemléteben is van valami, ami feletünk áll, / ami úgy fogad minket, mint a zene és a jég”). Kievezhető itt a dantei rejtett mondanivaló is: a zene magasabb szférája – és a jég Ugolino birodalmában. Minden bizonnyal Paszternak tudatalattijában (vagy tudatában) is megvolt ez a rejtett mondanivaló. Az ilyen szövegközi játékok nagyon gyakoriak a költészetben, és a modern költészet, körülbelül Eliottal és Mandelstammal kezdve már egyenesen a legfontosabb pilléreként kezeli őket (a modernizmus előtti költők toposzok és klisék tömegét használták, a modern és a posztmodern költők pedig bonyolultabb műveleteket alkalmaztak – egymástól idegen szövegek közti átfedéseket, átalakításokat, a rejtett mondanivaló rejtett mondanivalójának a helyreállítását, sokrétű, vagy épp ellenkezőleg, egyáltalán nem rejtett idézeteket). Az én versemben is sok hasonló játékkal lehet találkozni: például nemrég megjelent versem, a „Kettős fénykép” ritmus és más szempontjából is kapcsolatban áll Brodskij „Svéd zene” című versével, de bármilyen furcsa, Brodskij versében egy Maironis⁴ idézet van elrejtve a „Fiatal Litvánia”-ból (innen származik az én versem címe is).

Amikor a „zenéről és a jégről” írtam verset, nem sikerült érzékeltetnem magam és barátaim helyzetét, közérzetét (Paszternáknak sikerült), de ha a mai olvasónak ilyen asszociációi támadnak, annak örülök: ez azt jelenti, hogy egy versnek sok olyan olvasata létezik, amelyre a költő sem gondol, ez pedig rendszerint azt bizonyítja, hogy nem rossz a szöveg.

MI INDÍT EL ÖNNÉL EGY VERSET: EGY BENYOMÁS, EGY GONDOLAT, EGY DALLAM, EGY „ŐSEREDETI ZSIVAJ”?

Régebben a vers soha nem a témával, a gondolattal, hanem a ritmussal kezdődött nálam, az „őseredeti zshivajjal”, amelybe fokozatosan léptek be a szavak. Természetesen előtte kellett, hogy legyen valamilyen lényeges (esetleg még tudatos is vált) személyes élmény, amely ezt a kezdetben ködös szerkezetet meghatározta. Érdekes, hogy mindig előre éreztem a versformát is – mindig előre tudtam, hogy mondjuk lesz három négysoros vagy öt nyolcsoros versszak, és ezeket a sorokat ki kell tölteni, ahogyan a festő is kitölt egy adott formájú és méretű teret. Most már kissé bonyolultabb a helyzet: minden, amit mondtam megmaradt, de mikor hozzáfogok az íráshoz, világosan kigondolom (néha még meg is határozom) a témát és a versszakok szerkezetét.

EGYIK INTERJÚJÁBAN AZT VALLOTTA: „A VERSEIMEN ÁTSZÜRÖDIK VALAMI NOSZTALGIÁFÉLE, AMELYET A HÉTKÖZNAPI ÉLETEM SORÁN NEM ÉRZEK.” A FIGYELMESEBB OLVASÓ MAGA IS ÉSZREVEHETI, HOGY PUBLICISZTIKAI ÍRÁSAIBAN TAGADJA A NOSZTALGIÁT, AMELY AZONBAN VERSEIBŐL KIÉREZHETŐ. LEHET, HOGY NEM CSAK A NOSZTALGIA ESETÉBEN VAN ÍGY? MI ENNEK AZ OKA? LEHET, HOGY A KÖLTÉSZET VALÓBAN „ELÁRULJA” AZT, AMIT A KÖLTŐ MAGÁNAK SEM AKAR BEVALLANI, VAGY ESETLEG A KÖLTÉSZETNEK VALAMIFÉLE BELSŐ TÖRVÉNYSZERŰSÉGEI MŰKÖDNEK, MONDJUK AZ, AMIT A „MŰFAJ EMLÉKEZETÉNEK” NEVEZÜNK?

Kétség kívül működik mindkét jelenség. Lehet, hogy Freudnak nem mindenben és nem mindig volt igaza, de azt nem kell megkérdőjeleznünk, hogy néhány nehéz lelki problémát „cenzúrázunk”, eltávolítjuk a tudat szintjéről, és mindennapi életünk során úgy viselkedünk (esetleg még úgy is érezzük), mintha ezek a problémák nem léteznének; ugyanakkor a verseken, a képeken átszűrődnek. Ez egyébként igen komoly személyes siker, hiszen azokat az embereket, akik nem képesek ezeket az érzéseket művészté alakítani, valószínűleg jobban gyöttrik különféle neurózisok. (Hozzáteszem, hogy Freud és Marx helyzete a mai kultúrában nagyon hasonló: mindketten valami nagyon lényegit fedeztek fel az emberben és a társadalomban, de sokszor tévútra jutottak, és felfedezéseik gyakorlati alkalmazása egyszerűen átváltozott sarlatanizmussá, vagy valami ennél is rosszabb dologgá. Szerencsére a freudisták sehol a világon nem váltak vezető csoportosulássá, mint a marxisták, habár kitértek maguk elé ezt a feladatot. Ha iránítóvá váltak volna, bizonyára semmivel sem követtek volna el kevesebb túlkapást.)

A „műfaj emlékezete” szintén az egyik olyan mechanizmus, amely hat arra, aki ír. Ha például emigrációba kényszerül, akarva-akaratlan számításba kell vennie egy halom már meglévő „emigráns szöveget”, valahogy reagálnod kell rájuk, párbeszédet folytatni velük, egyetérteni, vagy inkább ellenkezni. Természeténél fogva ez – legalábbis részben – a tudatalatti szintjén megy végbe. A nosztalgia nem csak érzés (talán elsősorban nem is érzés), hanem irodalmi toposz. És ez a toposz – mint ahogy az érzélem is – meglehetősen sokrétű: létezik táj iránti nosztalgia, az elmúlt idők, egy letűnt kultúra iránti nosztalgia, a metafizikus (az ősi teljesség, a pleróma iránti nosztalgia) és ezek mind keverednek, átfedik egymást és átszűrődnek egymáson. A litván költészetben Nyka-Niliúnas (leegyszerűsítve, de helyenként sikeresen Nagys⁵ is) fejezte ki legjobban ezeknek a különböző szintű nosztalgiáknak a kapcsolatát.

HOGY HAT A KÖLTŐRE A TUDÓS IRODALMÁR TAPASZTALATA?

Remélem, hogy sehogyan (bár ezt nem tudom). Akárhogy is van, igyekszem élesen elkülöníteni ezt a két tevékenységemet.

KÖLTÉSZETÉBEN ÉRZŐDIK ANNAK A TOTALITÁRIUS TÁRSADALOMBAN ÉLT EMBERNEK A TAPASZTALATA, AKINEK ELSZÁMOLNIVALÓJA VAN A RÉGI RENDSZERREL. ÉRZÉKELI-E, HOGYAN FOGADJA VERSEIT AZ AZ OLVASÓ, AKI NEM RENDELKEZIK EZZEL A TAPASZTALATTAL?

Különféle irodalmi esteken adtam elő verseimet angol ajkú közönségnek az Egyesült Államokban, Kanadában és máshol. Jóval több ember jött el rájuk, mint azokra az estekre, amelyeket litván emigránsoknak szerveztünk. Nem szívesen mondom verset angolul – ez a feladat fordítottmra, Diana Senechalra vagy egy külön az adott alkalomra meghívott színművészre hárul. A közönség általában értően figyeli az előadást, hiszen az, aki eljön egy ilyen előadásra, egyet s mást már tud Közép- és Kelet-Európáról. Amikor az amerikai sajtóban közlöm verseimet, néha ténybeli kommentárokat fűzök hozzájuk; ezek nélkül például „Útmutató” c. versem érthetetlen lenne – egyébként nem csak az amerikaiak, hanem a litvánok többsége számára is (csak a magyarok értik meg egyből). Érdekes, hogy milyen lesz a fogadtatása angol nyelvű kötetemnek, amely 1997 tavaszán jelenik meg. Hozzáteszem, hogy Lengyelországban és Magyarországon egészen otthonra találtak a verseim. 1987 májusában a „Tu teraz” c. lap a „Téli beszélgetés” öt sorát választotta mottójául. Erre büszkébb vagyok, mint bármilyen másra az életemben. De hát a lengyel és a magyar tapasztalat teljesen megegyezik a miénkkel.

HAT A KÖLTÉSZETÉRE VALAMELYIK MÁSIK MŰVÉSZETI ÁG, MONDJUK A ZENE VAGY A KÉPZŐMŰVÉSZET? VERSEIT OLVASVA NÉHA ÚGY TŰNIK, HOGY A KÉPET GYORSAN, NÉHÁNY VONÁSSAL VÁZOLJA FEL, MINT MIKOR A GYAKORLOTT FESTŐ KEZÉBEN PONTOSAN MÓZOG AZ ECSET.

Mint ahogy már mondtam, szeretem a képzőművészetet, és talán valamennyire el is igazodom benne (legalábbis meg tudom különböztetni a jó művészetet a rosszától). Ez valószínűleg néha látszik is a verseimen. A zenében sajnos majdnem teljesen analfabéta vagyok. Szeretek régi zenét hallgatni (beleértve Haydnt és Mozartot). Egyébként egyszer egy orosz zeneszerző azt mondta nekem, talán félig tréfásan, hogy Salierinek semmi oka nem volt arra, hogy megmérgezze Mozartot, hiszen semmivel sem volt rosszabb zeneszerző nála, és ezzel ő is tisztában volt. Szívesen hallgatnék Salierit is, de eddig még nem volt rá módomban: a Puskin, mostanában pedig a Miloš Forman nyomán elterjedt vált legenda valahogy kiszorította műveit a hangversenytermekből. A dodekafónia klasszikusai is nagy hatást gyakorolnak rám, a romantikus zene, a dzsessz és a rock és más hasonló műfajok viszont gyakorlatilag hidegen hagynak.

KÖLTÉSZETÉT ELEMEZVE A KRITIKUSOK TÖBB KULTÚRTÖRTÉNETI RÉTEGRŐL BESZÉLNEK. MIT GONDOL, LEHET MA VALÓDI VERSET ÍRNI ÚGY, HOGY A KÖLTŐ NEM VESZI FIGYELEMBE, AMI AZ ŐT MEGELŐZŐ KOROKBAN TÖRTÉNT? VAGY MA IS VAN LÉTJOGOSULTSÁGUK A „NÉP SORAIBÓL” FELEMELKEDETT KÖLTŐKNEK?

Nekem úgy tűnik, hogy még Homérosz idejében sem lehetett verset írni úgy, hogy a költő úgy tett, mintha semmi nem történt volna az őt megelőző korokban (ott volt a népköltészet). A „nép soraiból felemelkedett”, „egyszerű” művészek mindig utánoznak valamit. (A litván istenszobrok faragói leginkább a barokk szobrokat – és néha nem is a legszínvonalasabbakat – utánozták, Henri Rousseau pedig a különféle egzotikus és akadémikus giccseket. Általában egyébként Rousseau és a faragók is érdekesebbeket alkottak, mint azok, akiket utánoztak.)

OLVASTAM JOSZIF BRODSZKIJ MILYEN SOKRA TARTOTTA AZ ŐN KÖLTÉSZETÉT. BRODSZKIJJAL, ILLETVE CZ. MILOSZ-SAL FOLYTATOTT BARÁTSÁGUK SORÁN ELŐFORDULT HOGY – HA NEM IS NYILVÁNOSAN – KRITIZÁLTÁK EGYMÁST?

Milosz-sal valahogy mindig kerültek az egymás költészetéről szóló vitákat. Persze én nagyon nagyra értékelem őt; egyszer azt mondta, hogy közel áll a szfvéhez a „Hobarti múzeum”, de egyébként nem tud lényegi dolgot mondani a verseimről, mert nem ismeri eléggé a litván költészet hagyományait. A boldogult Brodskij meg köttem volt minden: néha én is megkritizáltam őt (amire eléggé hevesen reagált), ő is engem – például amikor a „Tizenegyedik éneket” elemezte, azt kifogásolta, hogy túl sok benne a motiválatlan, érthetetlen dolog. Egyébként Brodskij talán egy hónappal a halála előtt nem túl nagy lelkesedéssel azt nyilatkozta Aleksander Watról frott monográfiámról, hogy a költészetben a legfontosabb a ritmus, ezt pedig nem érzékeli a műben (próbáltam bizonygatni, hogy ez tudományos, és nem széppróza, de számára nem volt meggyőző az érvelésem).

MELY KÖLTŐKET VÁLOGATNÁ BE A LEGMODERNEBB NYUGATI KÖLTÉSZETI ANTOLOGIÁJÁBA!

Az angol nyelvűek közül Larkint, Heaneyt, Wilburt, Walcottot, Merrilt, Elisabeth Bishopot, aztán Berrymant, Strandot, és persze Audent. Az olaszok közül Montalét. A franciák közül nem is tudom, kit. Úgy tűnik, hogy Saint-John Perse és Ponge voltak az utolsók, akik ha nem is nagy, de legalább érdekes költők voltak. Igazi tragédia, hogy Baudelaire és Verlaine hazájában gyakorlatilag meghalt a költészet (ebben a szürrealisták a vétkesek). Majdnem ugyanez a helyzet a spanyolokkal is. A legújabb német költészetet kevésbé ismerem; azt mondják, jó költők vannak Hollandiában, és egy-kettő akad Skandináviában is. Az általam összeállított költészeti antológiában nem a nyugati, hanem a kelet-európai költők dominálnának (vagy azok, akik mint Milosz és Brodskij kapcsot jelentenek Kelet és Nyugat között). Különösen magas színvonalú verseket írnak mostanában a lengyelek, talán a legjobbakat a világon.

FORDÍTOTTA GALICZA GYÖRGY

J E G Y Z E T E K

1. Povilas Višinskis (1875-1906) irodalomkritikus, döntő szerepe volt a litván könyvek kinyomtatását 1865-től 1904-ig tiltó orosz cenzúra-törvény feloldásában.
2. Jobboldali litván politikus.

3. A. Baltakis (1930-) költő, az egyetlen irodalmi folyóirat szerkesztője.
4. (1862-1932) romantikus litván költő, legfontosabb kötetének a címe: „*Fiatal Litvánia*”.
5. A. Nyka-Nilúnas és H. Nagys emigráns költők.

Megjelent

Vekerdy Tamás
CSALÁDOM TÖRTÉNETEIBŐL

Filum Kiadó, 1997

Watt

MR. ERNEST LOUIT TÖRTÉNETE (RÉSZLET)

SAMUEL BECKETT

De amit el akarok mondani, azt legjobban mégis inkább barátom, Ernest Louit történetével tudnám szemléltetni, aki iskolai és egyetemi pályafutásom legsötétebb óráiban is mellettem maradt, dacára annak, hogy mindkettőnk jóakarói az ellenkezőjét tanácsolták. Louit disszertációjának címe, pontosan emlékszem A Vízikelták Matematikai Intuíciója volt, igen határozott elveket vallott ebben tárgyban, mivel szoros barátság fűzte az Egyetemi Pénztárnokhoz, kapcsolatukat (erről volt ugyanis szó, nem kevesebbről) arra alapozták, hogy ízlésük és szokásaik is nagy mértékben hasonlítottak, értelmiségi körökben amúgy is gyakran előforduló szokásaik közül pedig a pálinka rögtön ébredés után történő fogyasztása volt a legvonzóbb, mely gyakorlatot rendszeresen alkalmaztak egymás társaságában. Louit ezek után az Egyetemi Pénztárnokon keresztül egy ötven fontra rúgó összegért folyamodott, melyet végül meg is kapott, s melynek mint azt gondosan kiszámolta, Clare megyébe tett hathónapos tanulmányi kutatóútja költségeit kellett volna fedeznie. Louit a következőkben részletezte e mosolyfakasztó költségvetést:

Font	Shilling	Penny
Utazás	1	150
Csizma	0	150
Üveggyöngyök	5	00
Jutalmak	0	100
Ellátás	42	00
Mindösszesen:	50	00

Louit nagyvonalúan úgy nyilatkozott, hogy a kutyájának, egy a heves gyomorsavtúltengésbe az évek során úgyszólván beletörődött bullterriernek étkeztetéséhez szükséges összeget saját zsebéből szándékszik előteremteni, majd a tőle megszokott őszinteséggel hozzátette, nagy derűtséget okozva ezzel az Ösztöndíj Bizottság tagjai között, hogy bízik abban, O'Connor képes lesz majd megélni a föld zsírjából. A listán szereplő tételek közül egyetlenegy ellen sem emeltek kifogást, bár az egyéb ilyen esetekben megszokott tételek hiánya, mint például az éjszakai szállásra fordítandó összegé, nem kis meglepetést okozott.

Mikor a Egyetemi Pénztárnokon keresztül arra szólították fel, hogy adja okát ezeknek a hiányosságoknak, Louit az Egyetemi Pénztárnokon keresztül azt válaszolta, hogy lévén testi dolgokban nagyon is finnyás, éjszakáit kutatóútjának egész ideje alatt a helyi csűrökben szándékszik eltölteni, az édes illatú szalmában, illetve az édes illatú szénában vetve magának ágyat, attól függően amit a mindenkori helyzet megkíván. Ez a magyarázat ismét csak igen nagy vidámságot okozott a bizottság tagjai között. Később pedig sokan csodálták azt az őszinteséget mellyel Louit visszatértekor beismerte, hogy egész kutatóútja során mindösszesen három csűrt talált, melyek közül kettő üres üvegeket, egy harmadik pedig egy kecskecsontvázat tartalmazott.

Más körök viszont jóval kevésbé barátságosan fogadták Louit ilyen, és ehhez hasonló állításait. Ernest ugyanis már három héttel a kitűzött határidő előtt visszaérkezett, nagyon sápadt volt, és igen betegnek látszott. Mikor az Egyetemi Pénztárnokon keresztül arra szólították fel, hogy mutassa be a csizmát, melyre az egyetem csekély anyagi forrásaiból tizenöt shillinget utaltak ki, Louit ugyanazon a csatornán keresztül azt válaszolta, hogy a csizmákat november huszonegyedikén, késő délután, Handcross közelében, sajnálatos módon

magába szippantotta egy mocsár, melyet a rossz látási viszonyoknak, és a hosszantartó, folyamatos éhezés miatt kialakult érzékzavarainak köszönhetően őszi hagymaföldnek nézett. Mikor udvariasan az iránt tudakozódtak, hogy vajon O'Connor élvezte-e ezt a röpke kirándulást, Louit a szfvélyes érdeklődést hálásan megköszönve azt válaszolta, hogy ugyanazon alkalommal arra kényszerült, hogy O'Connort fejfelé tartva mindaddig az ingoványba nyomja míg csak annak hűsége szfve meg nem szűnt végre dobogni, majd pedig egy sásából és bogáncsból rakott tűzön ropogásra süsse, szőröstül-bőröstül, mivel ezek eltávolítására nem tudta rászárni magát. Elmondta, hogy ezért nem vár semmilyen elismerést, mivel biztos benne, hogy az ő helyében O'Connor is megtette volna érte ugyanezt. Szeretett ebének csontjai pedig, a velőtől eltekintve hiánytalanul megtalálhatók a szobájában, egy kis zacskóban, és vasárnap kivételével minden nap megtekinthetők, háromnegyed három és negyed négy között. Ezek után az Egyetemi Pénztárnok a Bizottság nevében afelől érdeklődött, hogy vajon nem lenne-e túlságosan alkalmatlan Mr. Louitot arra kérni, ugyan számolna be arról, milyen hatással volt rövid vidéki tartózkodása tanulmányaira. Louit azt válaszolta, hogy erre nagyon is szívesen sort kerítene, ha nem érte volna olyan szörnyű balszerencse, hogy éppen a nyugati országrészből való visszatérésének délelöttjén, valamikor tizenegy és dél között, az Ennis-i vasútállomás férfiak számára fenntartott mellékheklyiségében veszítse el százöt darab, gyorsírással mindkét oldalán sűrűn teleírt különálló lapnyi feljegyzéseit, amelyek az egész kérdéses időszakot felölelték. Ez az iratmennyiség, tette még hozzá, nem kevesebb mint napi öt lapnyi, azaz tíz oldalnyi átlagnak felel meg. Most pedig magát a legvégsőkéig megerőtelve, és félő hogy erejét jóval meghaladó mértékben is azon fáradozik, hogy ezt a kéziratot visszaszerezze, hiszen ez a kézirat, mindenki más számára teljességgel érdektelennek bizonyul majd, kivéve természetesen Louitot magát, és így végsősoron az egész emberiséget.

Csak hogy a vasúti mellékhelyiségekkel, és különösen az ország nyugati vasútvonalinak mellékhelyiségeivel kapcsolatban azt kellett tapasztalnia, hogy névjegykártyákon, postabélyegeken, fogadószelvényeken és kilyukasztott vonatjegyeken kívül minden egyéb, ami akár csak a legcsekélyebb mértékben is papírra emlékeztet, elkerülhetetlenül felszfvódott és elveszett mindörökre. Így hát tulajdonának visszaszerzésére tett fáradozásaival kapcsolatban, melyeket nagyban hátráltatott a fizikai erő és az anyagi források hiánya, inkább számított kudarcra semmint sikerre. Ez a veszesség annál is inkább pótolhatatlan, mivel az útja során tett számtalan megfigyelésre, és az ezekből következő, a nagyon is barátságtalan körülmények dacára sietve papírra vetett elmékedésekre legnagyobb sajnálatára alig vagy egyáltalán nem emlékszik. A fentiekben elbeszélt fájdalmas eseményekhez, vagyis csizmájának, kutyájának, eredményeinek, pénzének, egészségének, s talán még tanárai megbecsülésének elvesztéséhez Louit nem tudott mit hozzátenni, hacsak azt nem, hogy egy alkalmas időpontban öröme szolgálna a bizottság rendelkezésére állni, bizonyítandó, hogy küldetése mégsem volt teljességgel hiábavaló.

Amikor eljött a kitűzött nap és a kitűzött óra, Louit meg is jelent, és egy kiltbe és darócingbe öltözött öregembert vezetett kézenfogva, aki a hideggel dacolva egy pár bakancsot és selyemzoknit viselt, melyeket egy pár igénytelen kivitelű, keskeny, mályvaszfnű zoknitartóval rögzített vöröses színben játszó lábikrájához, a hóna alá csapva pedig egy fekete szfnű puhakalapot tartott. Ez az úriember, mondta Louit, Mr. Thomas Nackybal, Burreni szfülttje. Egész életét ott töltötte el, még rövid időre is vonakodott eljönni onnan, és oda vágyik visszatérni, hogy megölje disznáját, egyetlen kitaró társát. Mr. Nackybal életének hetvenhatodik esztendejében jár, és ez idő alatt sohasem részesült olyan oktatásban mely ne munkája elvégzéséhez nélkülözhetetlen mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozott volna, mint amilyen a téli krumpli, a zsűptető, az hogy hogyan termelje meg minden ember a maga trágyáját, mi a jobb a tőzeg vagy a tüzelés, milyen a dagonyázó disznó, - aminek következtében nem tud és nem is tudott soha sem írni, sem olvasni, és az ujjai és a lábujjai segítség nélkül még a legkisebb egész számokat sem tudta összeadni egymással, kivonni egymásból, megszorozni egymással vagy elosztani egymással. Ennyit Mr. Nackybal elméleti képességeiről. Ami Mr. Nackybal testi...

Álljon csak meg Mr. Louit, mondta az elnök, és felemelte a kezét. Várjon egy pillanatig Mr. Louit. Akár ezerig is ha kívánja, mondta Louit. Öten ültek az emelvényen, balról jobbra haladva Mr. O'Meldon, Mr. Magherson, Mr. Fitzwein, Mr. de Baker és Mr. MacStern. Rövid megbeszélést folytattak. Mr. Louit, mondta Mr. Fitzwein, csak nem azt akarja elhitetni velünk, hogy ennek az embernek a teljes ártatlanság állapotából kiemelkedő szellemi létezése pusztán a túléléshez szükséges ismeretekben merülne ki? Pedig, felelte Louit, éppen ezt bátorodom állítani barátomról, hogy elméjében, az őn által említett ártatlanság halovány visszfénytől, és a szürkeállomány mezőgazdasági beidegződéseket raktározó részlegében tompán pislákoló ismereteken kívül, melyeknek célja, hogy az örökölt félholdnyi moréna-földből a lehető legkevesebb munka befektetésével a saját maga és disznaja ellátásához szükséges lehető legtöbb táplálék kivonását lehetővé tegyék, minden-

hol máshol, és erről szilárdan meg vagyok győződve, tökéletes csend és sötétség kavarog. A bizottság tagjainak tekintete mindeddig Mr. Louitra szegeződött, most viszont Mr. Nackybalra pillantottak, mintha a bőszi né lett volna a társalgás témája.

Ezután a bizottság tagjai elkezdtek összenézni, és igen sok idő beletelt még ezt sikerült végrehajtaniuk. Nem mintha sokáig nézték volna egymást, nem annál több eszük volt. De amikor öt ember összenéz, bár elméletileg ehhez csak húsz nézés szükséges, és mindenkinek elég négyet néznie, gyakorlatilag ilyen kis számú nézés ritkán elégséges, mivel jónéhány nézés célt szokott téveszteni. Mert például, Mr. Fitzwein a tőle jobbra ülő Mr. Maghersonra néz. De Mr. Magherson nem a tőle balra ülő Mr. Fitzweinre néz, hanem a tőle jobbra ülő Mr. O'Meldonra. De Mr. O'Meldon nem a tőle balra ülő Mr. Maghersonra néz, hanem előrehajol és a tőle hárommal balra, az asztal végén ülő Mr. MacSternre néz. De Mr. MacStern nem hajol előre és nem néz a tőle és az asztal végétől hárommal jobbra ülő Mr. O'Meldonra, hanem szálegyenesen ül és a tőle jobbra ülő Mr. de Bakerre néz. De Mr. de Baker nem a tőle balra ülő Mr. MacSternre néz, hanem a tőle jobbra ülő Mr. Fitzweinre. Ekkor Mr. Fitzwein belefárad Mr. Magherson tarkójának nézésébe, előrehajol és a tőle kettővel jobbra, az asztal végén ülő Mr. O'Meldonra néz. De Mr. O'Meldon belefárad az előrehajlásba és a Mr. MacSternre nézésbe, hátrahajol és a tőle kettővel balra ülő Mr. de Bakerre néz. De Mr. de Baker belefárad Mr. Fitzwein tarkójának nézésébe, előrehajol és tőle kettővel jobbra ülő Mr. Maghersonra néz. De Mr. Magherson belefárad Mr. O'Meldon bal fülének nézésébe, előrehajol és a tőle hárommal balra, az asztal végén ülő Mr. MacSternre néz. De Mr. MacStern belefárad Mr. de Baker tarkójának nézésébe, előrehajol és a tőle kettővel jobbra ülő Mr. Fitzweinre néz.

Ekkor Mr. Fitzwein belefárad az előrehajlásba és a Mr. O'Meldonra nézésbe, a másik irányba fordulva hajol előre, és a tőle kettővel balra, az asztal végén ülő Mr. MacSternre néz. De Mr. MacStern belefárad az előrehajlásba és a Mr. Fitzweinre nézésbe, hátrahajol és a tőle hárommal jobbra ülő Mr. Maghersonra néz. De Mr. Magherson belefárad a hátrahajlásba és a Mr. MacSternre nézésbe, előrehajol és a tőle kettővel balra ülő Mr. de Bakerre néz. De Mr. de Baker belefárad az előrehajlásba és a Mr. Maghersonra nézésbe, hátrahajol, és a tőle hárommal jobbra, az asztal végén ülő Mr. O'Meldonra néz. De Mr. O'Meldon, belefárad a hátrahajlásba és a Mr. de Bakerre nézésbe, előrehajol és a tőle kettővel balra ülő Mr. Fitzweinre néz. Ekkor Mr. Fitzwein belefárad az előrehajlásba, és Mr. MacStern bal fülének nézésébe, hátradől és a bizottság egyetlen olyan tagja felé fordul, akivel még nem próbált összenézni, tehát Mr. de Baker felé fordul, és hosszasan elgöngyörködhet annak szőrtelen koponyájában, Mr. de Baker ugyanis belefárad a hátrahajlásba, és Mr. Magherson bal fülének nézésébe, és miután bal oldali szomszédján kívül a bizottság minden egyes tagjával megpróbált már összenézni, előredől, és Mr. MacStern jobb fülének kacskaringós hallójáratába bámul. Mr. MacStern ugyanis halálra unta már Mr. Magherson bal fülét, nem lévén más választása, előrehajol, és Mr. O'Meldon arcának viszolygó és magában is viszolyogató jobb oldalát szemléli. Mr. O'Meldon ugyanis a maga részéről már közvetlen szomszédjától eltekintve, minden másik kollégájával megpróbálkozott, így most hátradől, és a Mr. Magherson nyakán éktelenkedő pattanásokat, furunkulusokat és mitesszereket tanulmányozza. Mr. Magherson ugyanis időközben minden Mr. de Baker bal füle iránt tanúsított érdeklődését elvesztette, és most a délután során nem első alkalommal, a Mr. Fitzwein előtt álló babsaláta, valóban nem mindennapi látványában gyönyörködik. Így tehát az ötször négy, vagyis húsz nézés közül egyetlenegy pár sem talált egymásra, s ez a sok előre- és hátrahajlongás, és jobbra és balra nézegetés mind mind nem vezetett semmilyen eredményre, s az összenézés előrehaladtának szempontjából, a bizottság tagjai akár be is csukhatták volna, vagy az ég felé fordíthatták volna a szemüket. És ez még nem minden. Mr. Fitzwein ugyanis biztosan azt gondolja magában, hogy már nagyon rég óta nem néztem Mr. Maghersonra, lehet, hogy most újra rá kellene néznem, ki tudja, talán ő is éppen énám néz. Mr. Magherson viszont, aki mint emlékszünk éppen az imént nézett Mr. Fitzweinre, már biztosan az ellenkező irányba fordította a fejét, hogy Mr. O'Meldonra nézzen, remélve, hogy Mr. O'Meldon is éppen ő rá néz, hiszen Mr. Magherson már nagyon rég óta nem nézett Mr. O'Meldonra. De még ha Mr. Magherson már nagyon rég óta nem nézett is Mr. O'Meldonra, Mr. O'Meldon nem nagyon rég óta éppen Mr. Maghersonra nézett, hiszen éppen az imént is ő rá nézett, vagy nem? De bizony, s lehet hogy még mindig őt nézné, hiszen a kincstárnokok tekintete rendszerint igencsak fáradhatatlan, és nem gyakori náluk a szemhunyas sem, ha a Mr. Magherson tarkója és gallérja közötti részből, nem kezdene egyre vadabb erővel eldörteni valamiféle, alsóneműjének legrejtettebb zugaiból származó, kezdetben talán csak kellemetlen, de az idő előrehaladtával egyre gusztustalanabbá váló furcsa szag, melyet leginkább a tiszteletreméltó úriember bélgázai részéről, a testének felsőbb régióiban uralkodó zavar leplezésére tett vakmerő, és meg kell adnunk, hatásos kísérlet eredményének tudhatunk be. Így hát amikor Mr. Magherson Mr. O'Meldon felé fordul, nem azt látja, hogy Mr. O'Meldon rá

néz, ahogy pedig remélte (hiszen ha nem azt remélte volna, hogy Mr. O'Meldon éppen rá néz, amikor ő Mr. O'Meldonra néz, akkor biztos nem nézett volna Mr. O'Meldonra, hanem talán inkább előrehajolt vagy hátrahajolt volna, hogy Mr. MacSternre, vagy talán Mr. de Bakerre nézzen, de inkább az előbbire, hiszen rá jóval azelőtt nézett csak rá, hogy az utóbbira ránézett volna), hanem azt, hogy Mr. MacSternre nézz, remélve, hogy az meg éppen őrá néz.

S ez nagyon is természetes, hiszen azóta, hogy Mr. O'Meldon Mr. MacSternre nézett több idő telt el, mint amióta bárki másra nézett, és azt pedig honnan tudná, hogy azóta, hogy Mr. MacSternre őrá nézett kevesebb idő telt el, mint amióta Mr. MacStern bárki másra nézett, hiszen éppen az imént is őt nézete, vagy nem? Így aztán Mr. MacStern nem Mr. O'Meldonra néz, ahogy pedig az remélte, hanem mivel azt reméli, hogy Mr. de Baker éppen őrá néz, Mr. de Bakerre néz. De Mr. de Baker ugyanazokból az okokból kifolyólag amelyek miatt Mr. Magherson nem Mr. Fitzweinre néz hanem Mr. MacSternre, és amelyek miatt Mr. MacStern nem Mr. O'Meldonra néz hanem Mr. de Bakerre, nem Mr. MacSternre néz, ahogy pedig Mr. MacStern remélte (hiszen ha Mr. MacStern nem azt remélte volna, hogy Mr. de Baker éppen rá néz, amikor ő Mr. de Bakerre néz, akkor biztos nem nézett volna Mr. de Bakerre, nem, hanem talán inkább előrehajolt vagy hátrahajolt volna, hogy Mr. Fitzweinre, vagy talán Mr. Maghersonra nézzen, de inkább az előbbire, hiszen rá jóval azelőtt nézett csak rá, hogy az utóbbira ránézett volna), hanem azt hogy Mr. Fitzweinre, aki pedig éppen Mr. Magherson hátról nyújtott látványában gyönyörködik, pontosan oly módon, ahogy egy pillanattal korábban Mr. Magherson gyönyörködött az övében, és Mr. O'Meldon a Mr. Maghersonéban. És így tovább. Így aztán az ötször nyolc, vagyis negyven nézés közül egyetlen egyet sem viszonzottak, s a bizottság, minden izgás és mozgás ellenére, az összenézés előrehaladtának szempontjából egy jótánnyival sem haladt előbbre annál az állapotnál, mint amilyenben abban a már jóvátehetetlen pillanatban volt, amikor belevágtak a dologba. És ez még nem minden. Hiszen még sok-sok nézés hiábavalónak bizonyulhat, és sok-sok értékes idő kárba veszhet, amíg végre minden szempár találkozik minden másikkal, s valamennyi elme megtelik az elkezdett munka folytatáshoz szükséges energiával, nyugalommal, önbizalommal.

Ez pedig a módszer hiányának következménye, ami egy bizottság esetében annál is kevésbé megbocsátható, mivel valamennyi ember alkotta testület közül a vizsgálóbizottságok a esetétől eltekintve, a bizottságok érzik legnagyobb gyakorisággal az összenézés kényszerét. Namármost, talán az egyik legjobb módszer, melynek segítségével egy bizottság sietve összenézhet és valamennyi az összenézést módszer nélkül megkísérlő bizottságok által tapasztalt fáradságot és bosszúságot elkerülheti, a következő: meg kell számozni a bizottság tagjait, hogy egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, és így tovább, annyi számot felhasználva ahány tagja csak van a bizottságnak, úgy, hogy a bizottság minden tagja meg legyen számozva, és ne legyen olyan tagja a bizottságnak, aki ne lenne megszámozva, ezeket a számokat a bizottság tagjainak pedig gondosan eszükbe kell vésniük, míg a bizottság minden egyes tagja nem csak a saját maga számát tudja határozott bizottsággal, hanem a bizottság összes többi tagjainak a számait is, ezeket a számokat pedig rögtön a megalakulás után ki kell osztani a bizottság tagjai között, és nem is szabad változtatni rajtuk míg csak a bizottság fel nem oszlik, mert ha a bizottság minden egyes ülése alakalmából új számozást vezetnének be az (a megváltozott számozás miatt) elmondhatatlan kavarodást és leírhatatlan káoszt eredményezne. Ezután azt fogjuk tapasztalni, hogy a bizottság minden egyes tagjának van egy száma, mitöbb a bizottság minden egyes tagja elégedett a számára kiutalt számmal, és szíves örömet hajlandó kívülről megtanulni azt, s nem csak azt, de az összes többi számot is, míg végül minden számról azonnal eszébe jut egy név, egy arc, egy jellem, egy tisztség, és minden arcról pedig eszébe jut egy szám. Ezután pedig, ha eljön az idő mikor a bizottságnak össze kell néznie, az egyes szám kivételével nézzen mindenki az egyes számra, az egyes szám pedig nézzen össze sorban mindenkivel, s ezek után kedve szerint akár be is csukhatja a szemét, mivel a maga részéről megtette a kötelességét.

Aztán az egyes számon kívüli összes többi tag, akik korábban együttesen az egyes számra néztek, s akikkel az egyes szám egyenként összenézett, a kettes szám kivételével, mindannyian nézzenek a kettes számra, a kettes szám pedig nézzen össze sorban mindenkivel, aztán ha esetleg fájna a szeme, hát akár le is veheti a szemüvegét, már ha visel szemüveget, és megpihentetheti a szemét, mert arra pillanatnyilag nincsen már többé szükség. Aztán a kettes számon és persze az egyes számon kívüli összes többi tag, akik korábban együttesen a kettes számra néztek, s akikkel a kettes szám egyenként összenézett, a hármas szám kivételével, mindannyian nézzenek a hármas számra, a hármas szám pedig a maga részéről nézzen össze sorban mindenkivel, ami után akár fel is állhat és oda is mehet az ablakhoz, ha úgy érzi, hogy jót tenne egy kis változatosság, mert átmenetileg nincs rá több szükség. Aztán a hármas számon és persze kettes és az egyes számon kívüli összes többi tag, akik korábban együttesen a hármas számra néztek, s akikkel a hármas szám egyenként összenézett, a négyes szám kivéte-

lével, mindannyian nézzenek a négyes számra, a négyes szám pedig a maga részéről nézzen össze sorban mindenkivel, egyikkel a másik után, s ha ezzel végzett, akár neki is foghat óvatosan megmasszírozni a szemgolyóit, márha szüksége érzi persze, mert szerepe véget ért. És így tovább, amíg csak a bizottság két legutolsó tagjára nem kerül a sor, ekkor aztán ők is nézzenek össze egymással, aztán pedig akár neki is állhatnak borogatni a szemüket, már ha van náluk borogatás, egy kis ópiumoldat, vagy híg borkőszesz, vagy langyos, gyenge tea, mert bizony már nagyon rá fér a szemükre borogatás. Ekkor látható lesz, hogy a bizottság a lehető legrövidebb idő alatt, a lehető legkevesebb nézés felhasználásával összenézett, vagyis x négyzet mínusz x nézéssel, ha a bizottságnak x tagja van és y négyzet mínusz y nézéssel, ha a bizottság y tagú.

De aztán lassanként egyik szempár a másik után vetette Mr. Nackybalra kíváncsi tekintetét, hogy aztán Mr. Louitra szegeződjenek, aki pedig ezen felbátorodva folytatta, ...Ami pedig Mr. Nackybal testi valóját illeti, az itt látható önök előtt, lábfejei nagyok és lúdtalpasak, s így haladt lassan egyre feljebb, míg csak a fejhez nem ért, amelyről a többi testrészhez hasonlóan sok mindent mondott, szépeket, jókat, nagyon jókat, rosszakat és kiválóakat. De egészségi állapota ugye t-t-tűrhető? szölt ekkor közbe Mr. Fitzwein. Képes lépteit külső segítség nélkül irányítani? Tud egyedül leülni, ülni, felállni, állni, enni, inni, lefeküdni, aludni, felkelni, ellátni feladatait? Ő igen uram, mondta Louit, sőt önkezeivel még analizálni is képes. Nahát, nahát mondta Mr. Fitzwein. És a szexuális élete, ha már így szóba hozta az analizálást? tette még hozzá. Amilyen eseménydús egy elszegényedett, visszataszító küllemű agglegényé csak lehet, s ezzel senkit sem akarok megsérteni, mondta Louit.

Már megbocsásson kérek, mondta Mr. MacStern. Emiatt bandzsa, mondta Louit. Nahát, mondta Mr. Fitzwein, mi mindig örülünk annak, egyfelől én a magam részéről, kétfelől kollegáim a maguk részéről, ha az megismerhetünk egy- egy olyan barmot, aki az élet más területén gürcöl, mint ahol mi gürcölünk, máshol mint ahol én gürcölök és mint ahol ők gürcölnek. És felteszem, hogy ebben a tekintetben hálásak is lehetünk magának Mr. Louit. De nem hiszem, hogy felfognánk, nem hiszem, hogy én magam felfogjam, és roppant mértékben meglepne, ha tudomásomra jutna, hogy munkatársaim felfogják, hogy mi köze is van ennek az úriembernek az ön utóbbi látogatásához, az ön kurta, és ha megengedi, tékozló látogatásához, melyet a nyugati tengerpartra tett.

FORDÍTOTTA DRAGOMÁN GYÖRGY

KÖNYVET A KÖNYVESBOLTBÓL!

Decembertől kapható a Korridor Kutatóközpont új kötete:

ÉS MI LESZ, HA NEM LESZ?

Tanulmányok az államról a 20. század végén

Szerzők: **Bíró A. Zoltán, Ferge Zsuzsa, Hankiss Elemér, Gombár Csaba, Kende Péter, Kende Tamás, Körösenyi András, Lengyel László, Nagy Boldoizsár, Szilágyi Ákos, Várhegyi Éva, Voszka Éva**

A parlamentarismus Lajtántul.

TARTALOMJEGYZÉK 1997

TÁRSADALOM, POLITIKA

- ALMÁSI MIKLÓS Ezredvégi beszélgetés *augusztus 3*
AVINERI, SHLOMO Közép- és Kelet-Európa a mai Izraelben
(ford. Timár Zoltán) *november 9*
BEREZOVSKIJ, BORISZ Beszélgetés 2000-ben (ford. Szilágyi Ákos) *október 3*
BÖHRINGER, HANNES Ezredvégi beszélgetés *május 3*
BOWEN, JOHN R. A globális etnikai viszály mítosza (ford. Litván Péter) *szeptember 18*
CSÁNYI VILMOS Biológia és társadalom *február 7*
DAHRENDORF, RALF A kör négyesögesítése (ford. Nyágyuly Judit) *április 9*
DOBSZAY LÁSZLÓ Ezredvégi beszélgetés *november 3*
DUPCSIK CSABA Az európai régiók és a Közép-Európa-vita a nyolcvanas években *augusztus 8*
ELSDORF, NICK A macesz szigetén *október 25*
FERGE ZSUZA Mennyire új és mennyire jó az esélyteremtő állam gondolata? *április 19*
FISCHER, JOSCHKA Szolidaritás és globalizáció (ford. Varga Tibor) *július 13*
HALMAI GÁBOR Big Deal-e az „új” New Deal, avagy hány a paradigma? *február 15*
HELLER, MIHAIL Beszélgetés 2000-ben *április 3*
HOBSBAWM, E. J. Mi értelme Európának? (ford. Félix Pál) *május 6*
HUNTINGTON, SAMUEL P. A Nyugat nem egyetemes (ford. Félix Pál) *június 17*
JUDT, TONY A szociális kérdés – még mindig s már megint (ford. Barabás András) *december 8*
KAPLAN, ROBERT D. A közélet anarchia (ford. Tatár Sándor) I. rész *július 6*
II. rész *augusztus 20*
KARÁTSZON GÁBOR Októberi álom *december 18*
KENDE PÉTER Paradigmán és közhelyeken túl *március 18*
KENDE TAMÁS-NAGY BOLDIZSÁR Koldökszinór vagy pánya-va? *szeptember 8*
KÜNG, HANS Ezredvégi beszélgetés *február 3*
LADÁNYI JÁNOS-SZELÉNYI IVÁN Még egyszer az esélyteremtő államról *május 17*
LÁSZLÓ ERVIN Ezredvégi beszélgetés *július 3*
LEBEGY, ALEKSZANDR Beszélgetés 2000-ben (ford. Páll Ema) *június 3*
MIHÁLYI PÉTER A kárpótlás *március 8*
NEMESHEGYI PÉTER Beszélgetés *március 3*
OLCHVÁRY, PAUL Igazi amerikai? (ford. Falvay Mihály) *január 2*
PURDY, DAVID Szociális állampolgárság, alap- és bázisjogvedelem meg az állam (ford. Varga Tibor) *november 13*
RAKOVSKY ZSUZA Beszélgetés *január 8*
SÁRKÓZY TAMÁS Az államkapitalizmus veszélyéről *február 18*
SKIDELSKY, ROBERT Megengedhetjük-e magunknak a jóléti államot? (ford. Varga Tibor) *május 11*
SZILÁGYI ÁKOS BORISZ sztár és a sztárevicsek *június 9*
A kelet-európai szökőállam *október 12*
VIRILIO, PAUL Ezredvégi beszélgetés *szeptember 3*
ZULFIKARPAŠIĆ, ADIL Beszélgetés 2000-ben *december 3*

VERSEK

- ARTMANN, H. C. *december 31*
BERTÓK LÁSZLÓ *szeptember 24*
BODOR BÉLA *szeptember 44*
BOGDÁN LÁSZLÓ *március 22*
BOND, EDWARD (ford. Kiss Zsuzsánna) *november 31*
BRATKA LÁSZLÓ *június 42*
BROKÉS ÁGNES *november 33*
CARSON, CIARAN (ford. Mesterházi Mónika) *augusztus 36*
CELAN, PAUL (ford. Halasi Zoltán) *július 22*
CSENGERY KRISTÓF *július 38*
ENZENSBERGER, HANS MAGNUS (ford. Sallay Kornélia) *május 29*
FERENCZ GYÓZÓ *június 26*
GERGELY ÁGNES *október 29*
HALASI ZOLTÁN *április 50*
HÁY JÁNOS *február 38*
augusztus 41
HEANEY, SEAMUS (ford. Kiss Zsuzsánna) *június 33*
G. ISTVÁN LÁSZLÓ *július 36*
KÁNTOR ZSOLT *augusztus 38*
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ *június 25*
KUKORELLY ENDRE *március 21*
november 23
LONDRVILLE, RICHARD (ford. Gábor György) *február 29*
MÁNDY STEFÁNIA *április 44*
MARSALL LÁSZLÓ *január 12, 16*
MESTERHÁZI MÓNIKA *május 44*
MIŁOSZ, CZESLAW (ford. Kerényi Grácia) *március 36*
NÁDASDY ÁDÁM *augusztus 29*
ORBÁN JÁNOS DÉNES *április 46*
PAVLOV, KONSZTANTIN (ford. Szondi György) *október 36*
PAYER IMRE *február 40*
PETŐCZ ANDRÁS *augusztus 44*
RÓZEWICZ, TADEUSZ (ford. Halasi Zoltán) *március 38*
SCHEIN GÁBOR *április 51, december 27*
SIMON BALÁZS *június 40*
SZABÓ T. ANNA *szeptember 42*
TÁBOR ÁDÁM *július 32*
TANDORI DEZSŐ *május 32*
TÉREY JÁNOS *október 38*
TÓTH KRISZTINA *március 34*
szeptember 40
TYUTCSEV, FJODOR IVANOVICS (ford. Galgóczy Árpád) *április 25*
UKRAJINKA, LESZJA (ford. Galgóczy Árpád) *szeptember 36*
VARGA MÁTYÁS *július 34*
WIRPSZA, WITOLD (ford. Kerényi Grácia) *március 37*
ZALÁN TIBOR *február 21*
- ## PRÓZA, SZÍNEMŰ
- BERTÓK LÁSZLÓ Akárhová nyúl, megmozdul minden *április 22*
BÍRÓ PÉTER Hány nap alatt melegszik át egy ház? *október 41*
BOROWSKI, TADEUSZ A felkelő halála (ford. Körner Gábor) *október 30*
BROCH, HERMANN Vergilius hazatér (ford. Báthori Csaba) *május 23*

- KERTÉSZ IMRE Valaki más június 29
 KONTRA FERENC Felhőszakadás február 33
 KÓRÓSI ZOLTÁN Történetek a csodálatos csecsemők életéből március 41
 LÁNYI ANDRÁS Az olvasó július 25
 MANEA, NORMAN Holdas éjszakák (ford. Németi Rudolf) február 42
 MANTÓ, SZÁADAT HASZAN TÓBÁ TÉKSZINGH (ford. Dezső Csaba) augusztus 32
 MURGUÍA, ALEJANDRO A hablány (ford. Gyukics Gábor) november 27
 NAGY ATILLA KRISTÓF Danse macabre december 29
 OLVHÁRY, PAUL Dublór az Ötödik Avenue-n (ford. Barabás András) szeptember 39
 RILKE, RAINER MARIA A sűrűs (ford. Erdélyi Z. János) március 29
 ROSEI, PETER Álmodozás (ford. Hámosi Ágnes) december 24
 SINGER, ISAAC BASHEVIS Az East Broadway-i kabbalista (ford. Dragomán György) június 36
 SPIRÓ GYÖRGY Kvartett január 14
 TANDORI DEZSŐ Másnap. Utó. Nyakig-lábjegyzet május 39
 TREFULKA, JAN A könyvtár halála (ford. V. Detre Zsuzsa) április 29
 VEKERDY TAMÁS Töredékek november 36
 TREITEL, JONATHAN Sztálin, Sztálin és Sztálin (Sztálin a köbön) (ford. Barabás András) december 52
 WALSER, ROBERT Kleist Thunban (ford. Halasi Zoltán) július 41
 WOLFF, TOBIAS Jön! Jön! (ford. Koloszar Péter) január 45
 ZOLTÁN GÁBOR Vásárlók könyve szeptember 26

TANULMÁNY, PUBLICISZTIKA

- BURGER, RUDOLF Spinoza, Nietzsche és Sziizüphosz (ford. Romhányi Török Gábor) szeptember 46
 DOVLATOV, SZERGEJ Disszidensek (ford. Szilágyi Ákos) február 50
 FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ Dosztojevszkij Sibériában Hegelt olvassa, és sírva fakad január 51
 FOUCAULT, MICHEL A szavak és a dolgok (ford. Romhányi Török Gábor) március 56
 HADAS MIKLÓS Filippiniáda augusztus 47
 HELLER ÁGNES Zsidótlantás a magyar zsidó irodalomban szeptember 52
 HORVÁTH IVÁN Bölcseszett a bábeli könyvtárban május 61
 JANÁKY ISTVÁN A jelentőség és a szerep március 62
 KÁLMÁN C. GYÖRGY Floquet február 61
 Para április 61
 Fele szeptember 61
 Írás november 62
 KÁLMÁNCZY GYÖRGY Nevek július 63
 KARÁTSZON GÁBOR Magyar író január 56
 Ufók Gyimesben október 60
 KÖHLER, JOACHIM Freud utóvédharca (ford. Romhányi Török Gábor) február 47
 KOLAKOWSKI, LESZEK A hatalomról (ford. Éles Márta) január 62
 Az erőszakról (ford. Éles Márta) június 63
 A szabadságról (ford. Éles Márta) december 62
 KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT - SZILÁGYI ÁKOS Andrej Tarkovszkij és az orosz filmművészet születése december 33
 KOVÁCS GÁBOR Változatok a történelemre - Bibó István Uchróniája július 47
 Század eleji látomás a történelem végéről október 51

- LACKÓ MIHÁLY Széchenyi elájul május 46
 LANE, SANDRA D.- RUBINSTEIN, ROBERT A. A Másik megtétele (ford. Buk Pál) június 45
 Lassan a testtel! november 48
 LEACH, EDWARD Szűzen szülni (ford. Bojtár Péter) március 46
 MACA, IVAN A proletár gyermekkor ábrázolása az irodalomban (ford. Szilágyi Ákos) szeptember 52
 MARGÓCSY ISTVÁN Magyarok Mózese november 53
 MÁRTON LÁSZLÓ Hohenembs grófnő hátat fordít, avagy búcsú az évszázadtól április 55
 MEZEI BALÁZS Rendszertelen beszélgetés Edmund Husserllel július 53
 MISKOLCZY AMBRUS Gondolatok a könyvtárról december 46
 Moszkva-Petuski-Kreml (A test őrének meséi) (közreadja Szilágyi Ákos) október 52
 ORWELL, GEORGE Elmondom az embereknek, amit nem akarnak hallani (ford. Polyák Béla) augusztus 55
 PATAPIEVICI, HOREA-ROMAN A politikai osztály (ford. Bóró Béla) október 49
 PERNECZKY GÉZA Mennyire lehet matematikus a képzőművész? április 52
 PLESU, ANDREI Intellektuális élet a diktatúrában (ford. Bontond Ágnes) szeptember 51
 RYBACK, TIMOTHY Törvényes jogtiprás (ford. Barabás András) november 58
 SIPULUSZ A hiszékeny Gáspár - Klikkek alkonya március 58
 STADEISKY ÉVA közreadásában
 „A világirodalomban elfoglalt reális helyem” június 58
 ...a helyes meder... május 56
 Emlékek az Írószövetség pártszervezetéből augusztus 58
 Két levél ötvenkettőből július 58
 SZASZ, THOMAS Az újszülöttek rutin körülmétele (ford. Buk Pál) június 55
 SZILÁGYI ÁKOS A működő ember április 56
 TILLMANN J. A. A test denaturálása május 53
 UNGER, LEOPOLD Selyemút a gyapotkanyarban (ford. Körner Gábor) augusztus 60
 VAJDA ZSUZSA Az elveszett gyermekkor november 46
 VOIGT VILMOS A szférák zenéje a világ harmóniája február 53

ILLUSZTRÁCIÓK

- RÁDÓCZY GYARMATI GÁBOR grafikái január
 KEPES JUDIT fotói február
 TAMÁS NOÉMI tarokkártya-grafikái március
 Az I. Karikatúra Művészeti Fesztivál kiállításának anyagából április
 JUDIT SZABÓ fotói május
 SZEMETHY IMRE grafikái június
 BANGA FERENC grafikái július
 BRUNO BOUREL fotói augusztus
 BORI BÁLINT grafikái szeptember
 KOVÁCS PÉTER állapotrajzai október
 BARABÁS MÁRTON ceruzarajzai november
 A múlt század közepén készült francia metszetek december

A 2000 ESTEK VENDÉGEI

- BENCE GYÖRGY január
 PAPP OSZKÁR február
 KENDE PÉTER április
 ALBERT PÁL május
 VIDOVSZKY LÁSZLÓ október
 BABARCZY LÁSZLÓ december

Marsall László

ANGLOMÁN MAGYAR CSATÁR DALOCSKÁJA

Fejem fölül a puffadt Moon
le esik
fűrészlelt finger-emet
keresik

keresik puffantott szarvas
bikában
meglelik egy haudujudús
pinában.

Tréning híján majszolgotok
eLeSDét
rángok rockban rugni bigék
sehegét.
Many money vatrantyuka
fűrész
leharapja my third foot lett
kétrészes.

Börtön-trezor bántja lábam
is not gól
a stádion fűje alá
bútt a ball

FAGOTTOS ORFEUSZ ÉS KUTYA

Ma bizonyára érzelgős vagyok,
nagyapám rideg progressziós volt,
síp helyett este egy kontrafagott
korcs kóbor kutyát megszólaltatott.

A fagott bent, kinn járdán a kutya
– képzett zenészek dialógusa,
kecses-farkas szólamnak válaszol
„You sing for me” ... a szőrös házaló

miért helyettem beszél angolul?
Soha e nyelvre nem járt rá a szám,
s nem kutya, fagott szől pontatlanul,
konzonánsok a Hold túloldalán.

A kutya nem tud angolul de érzi,
trilláz mormog, elmélyül szólama,
fülét lecsapja, dallam simogatja,
s a megbicsakló fagott-hanggal együtt-
érkező Kutya Isten elragadja.

ELVADULT SZÁMÍTÓGÉPES SZONETTJE A XX. SZ. VÉGÉN

Én is belépek –, nem egyigaz pártba;
a Cyberspace¹-be, INTERNET²-es térbe,
hol Anonimous FTP³-be zárva
a lefejt DATE⁵-nek vagyok szerve-része.

Archie⁶-segéllyel File-okat kifosztok,
a World Wide Web⁷-em hálója a Föld,
tudom, mit főz ki New York Vlagyivosztok,
Unpload⁸-juk mit ér még hajnal előtt.

Searchs-engine⁹-omon keresek s találok
két jó partnert a Real-time-chat¹⁰-eken
Multimédiás hülye spekulánsok
hígat izzanak majd véresen!

(Anyókám olvassa s mondja: bazmeg,
és behörpintget kupicányi 6-szeszt.)

I N T E R N E T S Z Ó T Á R A S Z O N E T T H E Z

1. Cyber-space összekapcsolódó számítógépek hálózata, virtuális tere
2. Internet kapcsolatfelvétel bármely Int-es számítógéppel
3. Anonimous FTP bármely – a rendszerrel összefüggő számítógéppel. adatbázisának megszerzése. anélkül, hogy saját gépünk azonosító jelet küldjünk.
4. FTP (File Transfer Protocol) sz. gépek kölcsönös adat-átvitelére szolgáló szabvány.
5. DATE adat, hír, információ.
6. Archie program Anonimous FTP-k megkeresésére File-okon.
7. World Wide Web (www) „világháló” a rendszer segítségével szöveges, képi, hang. stb. Datek vételére-továbbítására.
8. Unpload adatok Date.k továbbítására, sz. gépek „áttöltése”.
9. Searchs engine kereső program a hálózat bármely adatbázisának fellelésére.
10. Real-time-chat két-több személy sz. gépes „beszélgetése”.

Antanas Venclova

TÁRGYALÁS BUDAPESTEN

Nézzétek: Dulles s Tito küldte őt,
vérszomjas, undok banditát.
Terve: a háborúnak pokla, rőt
tűzvész, mely honán nyargal át.
Terve: korbács és fejszeél a népnek.
Nézzétek őt, a véstől álmodót,
ki birtokot szánt érseknek, heréknek,
s a lelkiismeretnek vérpadot.
Nyugodt zsarnokság tervét szövögette
a hatalomra karmokkal csapó:
a nép görnyedjen s légyen úr fölötte
a Wall Street, mint nemrég a Gestapo.

Még nem feledtük a tegnapi kínt,
előttünk még a holttestek soka,
s hogy Hitler Európában éjszaka
hálóját szötte tetszése szerint.
Nemrég anyák és hitvesek zokogtak
iszonyu árkok partjain,
a szénnéégett kedvesekre rogytak.
És ennek itt kevés volt mind e kín:
pisztolyt szorongat és dollárokat
s a népre új bilincseket rakat...

De most reménye végképp messzeszáll,
gonosz képéről lehullott a lárva,
Budapesten, Vasas Házban áll;
ocsmány vétke a nép elébe tárva.
Ez Rajk László. Jegyezzétek meg arcát
s csontos kezét, mely kést emel reátok.
Üssétek ki a gyilkos kést kezéből!
Ne tűnhessen többé elő az éjből
bandája és mely duzzasztotta ajkát:
a kigyóméreg, a főpapi átok.

Mindent tudunk! Togliattira ki lőtt?
 Vietnamra ki hullatta a bombát?
 Ki rakott aknát Pireus előtt,
 hogy elsorvassza a szabadság lombját?
 A vész óráján keljetek föl, népek,
 és védjétek a megszentelt hazát!
 A békeharcban oldalunkon léptek:
 harcoljuk ki a népek igazát!
 1949

FORDÍTOTTA DEVECSERI GÁBOR

Tomas Venclova

A KVINTRE A SZEPTIM...

(Jozsif Brodskij halálára)

A kvintre a szeptim. Akkordok. A tél közepén.
 Ki jegyzi le ezt a morajt, ahogy Isten eloldoz?
 Nem rezdül a membrán. Te: kívül az elme körén.
 A szál szakad el. Megy vissza levél feladóhoz.

A kandalló-kürtön még repdes a látnoki láng.
 Még zárja az öblöt a híd-sor, a majd lehanyatló.
 A lélek azonban a nincsbe merülve: magány.
 Formát kap ezáltal, akárcsak a kő vagy a kagyló.

Így ébredsz, ha jó az Itélet. Elhagy az idő
 sodrása. Szűk országunkból ama tágasabba kíséren
 a félsz meg a vakság, a pulzus, az egyre szűnő,
 a hír, némi bölcsesség - vele, Mnemoszünével.

Halál, furakodva kavics közt, tavaszra tavasz.
 Tobzódik a képi erőszak, és habzik a zsumnál;
 az értelem null foka környez - a kín befalaz.
 Mi hát a művészet? A szív hogy ehhez idomul már.

Lépsz, kétszer, a Léthe vizébe. A szék feketül,
 pihennek az ujjak. De szól a világ jeleiben
 (ó tenger ó fény tovatiúnsz a suttogás is elül) -
 fogódzónak ennyi, egy szál legalább marad itt lenn.

FORDÍTOTTA HALASI ZOLTÁN

Miről szól a történelem?

POSZTMODERN KIHÍVÁS A TÖRTÉNETÍRÁSBAN

GYÁNI GÁBOR

Jean-Francois Lyotard az 1970-es évtized végén írt, majd utóbb híressé vált filozófiai esszéjének már az elején kijelentette: „végsőkéig leegyszerűsítve a 'posztmodern' a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozom meg." Majd így folytatta. „Különböző nyelvjátékok vannak - ez az elemek heterogenitása. Ezek csupán mozaikszerűen hoznak létre intézményeket - ez lokális determinizmus." S mindebből, szövege a tudományt illető következtetése, adódik, hogy „a posztmodern tudás nem egyszerűen a hatalmon levők eszköze. Finomítja a különbségek iránti érzékenységünket, és erősíti az összemérhetetlenség iránti türelem képességét”.¹

A történetírás posztmodern diskurzusa szakítva a történetírás modernista, lényegében historicista diskurzusával Lyotard, a posztstrukturalizmus és a hermeneutika jegyében lemond a történelem fogalmáról, hogy helyébe történeteket állítson. A posztmodern állapot tudatosításával az 1980-as évtizedben bekövetkezett historiográfiai fordulat nyomán nem minden történész ambícionálja továbbra is az igazság megtalálását. Kivált azért, mert elismeri, hogy amit a valóságról állít, a róla mondottak szintű igazolásra szorulnak. Ez a tudás ugyanis híján van a magától értetődőségnek, hiányzik mögüle a feltétlen episztemológiai bizonyosság.

A szakszerű történetírás eme elbizonytalanodása mélyleges szkepszist szül a megismerést tekintve. Ennek a szkepticizmusnak a természetét fogom a következőkben körüljárni oly módon, hogy egyúttal a posztmodern történeti diskurzus és a neki megfelelő történetírások fő jellemvonásait is felvázolom.

Történetírás: tudomány vagy csak diskurzus?

A történetírás posztmodern diskurzusa új meghatározást ad a tudomány tárgyának. A történész, hagyományosan, tehát a felvilágosodás, valamint a történetírás szakszerűsödése, vagyis Ranke óta a történelem fogalmában jelölte meg vizsgálódása tárgyát. Történelmen az emberi világ egészének olyan időbeli, az időben előrehaladó mozgását értette, amely a jelen felé tart, hogy ott, és méginkább a jövőben végül révbe érjen. Ha létezik (márpedig e felfogás szerint igenis létezik) értelme és/vagy célja a történelemnek, akkor az egyedül a célirányos és összehangolt, egyszóval a strukturált történelmi folyamat időbeliségében rejlik

A történetírás tudományosságának az az alapja, hogy a./ a historikus rendelkezik a temporalitás fogalmával, amely

azzal a képességgel ruházta fel, hogy megragadja az időbeli változást, ami maga a történelem; b./ a történetírás kidolgozza a múlt ténybeli megismerésének, módszeres megtagasztalásának azon gyakorlati (empirikus) módszereit, amelyek egyszersmind racionálisak is. A módszertani racionalitást a rankei *forráskritika* testesíti meg: a történész az ebben összefoglalt szabályok helyes alkalmazásával ismeri meg a múltat, így jut el a történelemhez. A módszertani racionalizmus hiánytalanul megfelel a történelem iménti fogalmának, hiszen lehetőséget teremt rá, hogy a fejlődés, a folytonos és időbeli tökéletesülés hegeli és marxi kategóriáját *pozitív* vagyis ténybeli tudással töltsük ki.

A fejlődés ugyanakkor határozott irányt szab az egész emberiség időbeli létének, ami a múltból a jelen felé tartó szakadatlan változások egységes folyamataként alkotja a történelmet. Az ennek megismerése útján szerzett tudás értelme (rendeltetése) viszont éppen csak annyi, hogy okuljon belőle a történész, majd általa a jelen, de mindenképp a politikus, aki a történelem formálásáért elsősorban viseli a felelősséget. A múlt ekként birtokba vett tapasztalata, vagyis a tudományos igazság, a politikusok kezében, általuk kamatoztatva befolyásolja közvetlen módon a jelen és nem utolsósorban a jövőt. Röviden így és ebben összegezhető a tudomány és a tudomány tárgyát képező múlt fogalma, melyet a történetírás posztmodern diskurzusa nem tekint többé érvényesnek.

A posztmodern kételkedés forrása, hogy megrendül a tudományos igazság fogalmába vetett feltétlen hit, ezzel együtt veszni látszik a tudományos tevékenység legitimitása is. Miután a történész a posztmodern diskurzus szerint nem bízhat többé a tudomány pártatlan tárgyességében, abban, hogy jogosult az igazság kimondására, ezzel elvesz a szavahihetőségét szinte egyedül biztosító episztemológiai és intézményes alap. A tudományos pozíció eme látványos feláldozása mögött az az eredetileg Foucault által kifejtett elképzelés áll,² miszerint mindenfajta, tehát a tudományként meghatározott diskurzus is pusztán szellemi konstrukció, melyet a mindenkori jelen feltételei között, a jelen érdekében és a pillanatnyi mentális eszköztár segítségével teremtenek. A historiográfia szintén egyike azoknak a diskurzusoknak, melyek jelenbeli társadalmi érdekeket, mentális elvárásokat és persze akut hatalmi szükségleteket (intézményi legitimá-

ciót) szolgálnak ki; sőt a történetírás mint nemzeti tudomány még a létrejöttét is éppen ilyen tényezők együttes hatásának köszönhetné.³ A modern történetírás által nyújtott tudás érvényessége ezért fölöttébb bizonytalan. A diskurzust szülő külső feltételek módosulásával a történetírás korábban érvényes fogalma is nyomban kérdésessé válik, mert „kiderül” róla, hogy nincs tárgya, hogy holtbiztosnak ítélt megismerési módszerei elégtelenek a „valóság” megragadásához és az igazság kimondásához. Be kell tehát érnie azzal, hogy nem az igazságot csupán egyfajta véleményt megfogalmazására jogosult. S most, állítják, éppen egy ilyen változást élünk át a posztmodern állapot beköszöntevel.

Egyedüli múlt - sokféle történelem

Vajon mi veszti el elsősorban az érvényét a hagyományos (a modernként számon tartott) historiográfia fundamentális kiindulópontjaiból? Keith Jenkins, a posztmodern történetelmélet egyik ismert képviselőjének a gondolatmenete szerint nem igaz, hogy a történelem a történelemről írva magát a történelmet rekonstruálja vagy kelti újra életre. A történelem és a múlt ugyanis két külön dolog.⁴ Miközben múltból csak egy van, ugyanakkor számos eltérő diskurzus szólhat róla, mint ahogy sokféle történelmet írtak már eddig is ugyanarról a múlt-ról. A történelem kétségbeesetten sokféle lehetséges képeként a traumatikus élménye napjaink tudományos információáradata nyomán vált különösen drámaivá, amikor a történész naponta tapasztalja, hogy témájáról sok és egymástól igen eltérő értelmezés lát folyamatosan napvilágot.

A probléma, amelyet Jenkins is megemlíti érvelése során, valóban elgondolkodtató. Nemrégiben jelen voltam egy akadémiai doktori értekezés vitáján, melynek 1848 volt a témája. Az egyébként kitűnő monográfia 1848 historikumát tágabb, osztrák és német összefüggésben mutatva be elsődleges forrásokon végzett kiterjedt kutatások révén. A bírálók mégis joggal vetették az egyébként fölöttébb olvasott szerző szemére, hogy a témáról rendelkezésre álló több ezernyi tételnyi irodalomból mit nem ismer, vagy minek tulajdonít az elvárhatónál kisebb jelentőséget. Személyesen is átéltem ezt az élményt, amikor az 1980-as években először szembesültem az amerikai egyetemi könyvtárak „nyitott raktáraival”. Bevallom: némileg elbizonytalanodtam és egy ideig azt is fontolgattam, hogy érdemes-e vajon egyáltalán belevágni azokba az engem akkoriban foglalkoztató társadalomtörténeti stúdiumokba, melyekről addigra már többméternyi polchoszt írtak össze más országok történészei. S akkor még hol vagyok a primér források tanulmányozásáról? Éppen a mennyiségi túlermelés szülte azokat a kényszermegoldásokat, melyek a referáló tanulmány és vele a referáló folyóirat műfaját életre hívták, mint amilyen a *Trends in History* az Egyesült Államokban és melynek szerényebb hazai megfelelője a KLIÓ.

De nemcsak a tudományos információ immár feltartóztathatatlan mennyiségi áradata, hanem a tudomány túlzott specializálódása, a tárgy ezzel együtt járó atomizálódása is tápot ad az egymástól lényege-

sen eltérő történész ábrázolásoknak.⁵ Ez készteti Ankersmitet arra a majdhogynem nihilista kijelentésre, miszerint: „nincs többé semmilyen szöveg, semmilyen múlt, csak az interpretációjuk”.⁶ Sokak szemében ezért nem is több ma már pusztán illúzió, hogy megrajzolható az egyedül igaz történeti kép. Hiszen a múltnak, ezeknek a tapasztalatoknak a fényében, egynél több olyan *története* van, amely *történelemként* igazolható módon előadható.

Mi és hogyan közvetíti a múltat?

Ha múlt és történelem elválik egymástól, teremthet-e közöttük bármi érdemleges kapcsolatot? A történetírás hagyományosan azt tartja: a forráskritika helyes használata a garancia rá, hogy a történész valóban a múltat jeleníti meg. Ez a meggyőződés élte a történetírás mint tudomány fogalmát. A posztmodern szkepszis nyomán viszont szertefoszlik a forráskritikába vetett feltétlen bizalom, hogy mind távolabb kerüljön egymástól múlt és történelem, és üres retorikaként hasson ez után az „objektív valóság” ábrázolásának magasstos célkitűzése, ahogy ezt eszményként gyakran megfogalmazzák.

A forráskritikán nyugvó módszertani magabiztosság posztmodern bírálata abból indul ki, hogy nem tehető egyenlőségjel a múlt (valósága) és a források között. Két érv szól az elgondolás mellett. Az első, hogy a történész maradéktalanul aligha férhet hozzá a határtalan múlthoz lévén, hogy a róla szóló források többnyire töredékesen maradtak ránk. Jól ismert, kivált a régebbi korok iránt érdeklődő historikusok számára megszokott probléma ez, ám egymagában még nem igazolja a tézist, mely szerint a források nem a múltbeli valóságról adnak számot. Meggyőzőbb és nem egyedül teoretikusan alátámasztott érv szerint a források „valóságértékét” tovább csökkenti, hogy rendszerint partikuláris szempontból világítanak bele a múlt mélyseges kútjába a mélyébe. Gondoljunk például arra, hogy írásos nyomokat (és kevés kivétellel azok képezik a történészek forrásait) a közelmúltig egyedül a hatalom hagyott ránk. E források így főleg a mindenkori elit nézőpontjából láttatják a letűnt világokat és valamikori szereplőiket. A történelmi emlékezetet, mint Duby mondja, megfékeztek, mert „a hatalom szerkezete uralta, hagyta rajta nyomát”.⁷

A forrásoknak mind a „valósághoz mért” szűkössége, mind a bennük rejlő információk tendenciózus jellege attól a pillanattól vált a szaktudomány égető gyakorlati gondjává, hogy az államtörténettel azonos nemzeti történetírás mellett megjelent, majd mind nagyobb teret hódított a társadalomtörténet. Kivált az a társadalomtörténetírás szembesült a múlt reprezentációjaként tekintett forrás problematikus voltával, amely a múlt soha meg nem szólaló szereplőivel, egyéneivel és tömegeivel kívánt foglalkozni (history from below). Ezért is gondolom úgy, hogy a történeti antropológia nem vagy igen korlátozott mértékben adaptálhatja a „sűrű leírás” Clifford Geertz által javasolt módszerét. A *mikroanalitikus sűrű leírás* programjának valóra váltását éppen az gátolja, hogy a történészi munka nem a résztvevő megfigyelés forráskörülményei között folyik.

Hadd idézzek itt valamit saját kutatási problémáim közül. Vajon mennyiben támasztható alá az a történész interpretáció, amely az utcai tüntetéseket a társadalmi tér szimbólikus kisajátítására irányuló kollektív tettként értelmezi, ha az ábrázolt események résztvevői (kitervelői és a

bennük aktívak) maguk erről nem nyilvánítottak véleményyt; legalábbis arról, hogy ők maguk milyen jelentést tulajdonítottak cselekedetüknek, nincs semmilyen írott forrásunk.⁸

Nem a posztmodern történetelmélet szülte tehát a felismerést, hogy forrás és múlt kapcsolatát milyen sok esetleges és tetszőleges körülmény szabályozhatja (ezért is idéztük Dubyt és nem valamelyik teoretikust).⁹ Ám az kétségtelen, hogy a társadalomtörténet-írásban már jó ideje gyakorlati evidenciának számító iménti episztemológiai problémának éppen a történelem posztmodern fogalma kölcsönözött súlyához méltó elvi jelentőséget.

A megismerés bizonytalansága, általános megfogalmazásban, onnan ered, hogy a történész a múltat ábrázolva mások elbeszélései és magyarázatai alapján tájékozódik, mások tapasztalataira és értelmezésére hagyatkozik. Elsőfokon az ún. források jelentik számára a kiindulópontot. Valójában a kortársaknak a múltban történekről szóló híradásai már maguk is interpretációk - forráskritikára van tehát szükség, hogy általuk eljussunk a valódi eseményekhez. Másodfokon a történész legalább annyira ki van szolgáltatva előtte járt kollegáinak, mint primér forrásainak, hiszen az ő műveiken (múltról szóló interpretációikon) szocializálódott kora gyermekkorától fogva, az általuk előadott történetek alapján alkotott magának fogalmat a múltról és, természetesen, hozzájuk képest lesz más saját múltról szóló elbeszélése is. A történetírói ábrázolások tehát nem a múlt, hanem inkább a történelem, pontosabban: a múltról szóló történész beszámolóik fényében támaszthatnak igényt bármilyen érvényességre. Nincs egyetlen alapvetően helyes vagy autentikus „szöveg”, mint ahogy van egyetlen múlt, melynek egyik-másik értelmezése (representációja) így nem több pusztá változatnál. A múlt, e felfogás szerint, maga nem dönt afelől, hogy a róla adott beszámolóik közül melyik a helyes és melyik a hamis. Ennek eldöntése egyedül a történész diskurzusra hárul. Így az válik majd történelmi tudásként érvényessé, amely kiállja a többi, vagy a mérvadó történész beszámolókkal való egybevetés próbáját. A tudomány egész legitimációs mechanizmusa - beleértve a publikálás jogát, a tudományos fokozatok rendszerét, az intézményes pozíciók és a tudományos tekintély elosztását - mind-mind ezt a logikát követi, ennek jegyében fejt ki a működését.

Magyarázat helyett megértés

S ezen a ponton érkezünk el ahhoz, hogy végre tisztázzuk: mi a feladata a történésznek, amikor elbeszéli a múltat. A posztmodern elméletalkotók határozottan vallják, hogy teljesen kicsúszott immár a kezünk közül a nagy narratívába foglalható történelem fogalma. S valóban látszatra ezt támasztja alá a történetírás mint nemzeti paradigma szétesésének a folyamata éppúgy, mint a *totalis történet* Braudel nevével fémjelzett programjának a teljes feladása. Jacques Revel, az *Annales* negyedik nemzedékéhez tartozó jeles kultúrtörténész jelentette ki nemrégiben egy Budapesten tartott előadásán: nem akad ma már egyetlen francia historikus sem, aki a legcsekélyebb illúziót is táplálná magában a globális történet iránt. A teljesség megragadásának a vágya, természetesen, nem egészen halt ki a történészekből és különösen nem a francia historikusokból. Ám ezt a teljesség iránti vágyat újabban a globális perspektívák helyett inkább a mikroszint keretei között próbálják kiélni.¹⁰

Ha nem rendelkezünk többé az egész átfogó magyarázatra alkalmas fogalmakkal, amilyen például a történelem marxista elmélete volt viszonylag hosszú időn át, felesleges azt gondolni, hogy a történelemnek van egy a megismerés racionális eszközeivel csak utólag megfejthető értelme, melynek az üzenete nekünk, egyedül nekünk szól. Így le kell tehát mondani a múlt folytonos magyarázatáról, hogy felváltjuk azt a múlt megértésével. Abban különbözik egymástól a kettő, hogy a magyarázat előfeltételezi: a múlt valójában éppen az, ami előkészíti a jelent és általa a jövőt. A múlt intellektuálisan azért érdekes tehát, mert ráismerünk benne önmagunkra; ami belőle egyáltalán megismerhető, az hozzásegít jelenünk megértéséhez, valamint a jövő számunkra kedvező formálásához. A történelem ezért és egyedül ebben az értelemben az élet tanítómestere. A megértést ugyanakkor az motiválja, hogy ne azért méltányoljuk csupán a múltat, mert valamiképpen megelőlegezi a jelent sőt: a jelentől való távolsága, az a nyilvánvaló idegenség, melyet áraszt magából kelti fel bennünk a megértés iránti vágyat. Ennek a másságnak, vagy idegenségnek a megértése pedig mint hermeneutikai probléma nyer tudományos megfogalmazást.

A kontinentális, lényegében a német („dialektikus”-nak is nevezett) hermeneutika az igazán fontos számunkra.¹¹ Gadamer a hermeneutika fogalmát úgymond ontologizálta olyan jelentést kölcsönözve neki, hogy az már nem pusztán a szent, vagyis szakadatlan értelmezést kívánó kanonizált szövegek helyes értésének a módszertana, hanem olyasvalami, ami az általános tudományfilozófia rangjára emelkedett. Nem kívánunk hosszasan elmélyedni a kérdésben, hiszen az itthoni irodalomtudományban igen elterjedt szemlélettel van dolgunk. Ami mégis indokolja legalább futó tárgyalását, az abból fakad, hogy a történészek, különösen idehaza, kevés figyelemre méltatták eddig a hermeneutikát. A másik, a fontosabb ok, hogy a Gadamer-féle hermeneutika úgy veti fel a múlt megismerésének (megismerhetőségének) a kérdését, hogy az számos ponton érintkezik a posztmodern állásponttal.

Gadamer egyenesen hermeneutikai szituációról beszél, ami feltételezi, hogy mindig adott helyzet foglyai vagyunk, melyből csak megfelelő irányban és meghatározott szögben lehet kitekinteni; így látunk rá másokra és minden másra. Ez az ún. *horizont*, az a látókör, ami a szituációból, vagyis az általunk elfoglalt pontból egyáltalán belátható és áttekinthető. A történeti megértés szempontjából a megismerőtől ez azt követeli, hogy rendelkezék a kellő történeti horizonttal, azzal a látókörrel, melyből a múlt egyáltalán feltáruhat előtte. A múlt, természetesen, nem a maga közvetlenségében, hanem a hagyomány alakjában, tehát a folyton módosuló múlt-horizont körvetítésével kerül be az utókor látókörébe.

Gadamer ugyanakkor el kívánja kerülni még a látszatát is, hogy a jelen horizontját egyszerűen belevetítse a múltba. Ezt a célt szolgálja nála az a gondolat, mely szerint a jelenbeli horizont maga is a múlt horizontjából, másként mondva: a hagyományból fakad, hiszen a múlt mint hagyomány él tovább, ekként hat a jelenben. Összefoglalva: végeredményben létrejön az az átfogó horizont, amely a folyton mozgó saját és az idegen (ebben az esetben a múltbeli) horizontok együtteséből áll. A hermeneutikai megértés gadameri koncepciója a történeti megértést tehát úgy definiálja, mint a hagyományként adott múltbeli és a belőle kinövő jelenbeli horizontok összeolvadását. Ez az ún. *hatástörténet*

(Wirkungsgeschichte) vagy *hatástörténeti tudat*, amely itt azért fontos, mert e szerint a szövegeként megnyilvánuló történeti hagyomány megértése folytonos (esetleg változó) horizontösszeolvadás eredménye. Az, aki a szöveget a megértés szándékával elolvassa, a hatástörténet értelmében maga is benne áll a szövegben, amely éppen azért nyílnak meg éppen ő előtte, mert része (részese) a szövegnek. Természetes dolog tehát, aminek a megértő is egészen a tudatában van, hogy „a következő nemzedékek másképp fogják érteni azt, amit ő a szövegben olvasott”.¹²

A röviden vázolt hermeneutikai gondolatmenethez hasonlóan a posztmodern felfogás is azt vallja: a múlt mint történelem olyan, amilyenek a mából tekintve látszik, amilyenek a történelem számára adott horizontból megmutatja magát. A történelem nem vág tehát feltétlenül egybe azzal, amilyenek a múltat valamikori résztvevői belülről látták, amilyenek ők tudták. A historikus részint többet és kíváltképp más ismer a múltból: azért tudhat többet, mert ő annak ismeretében mérleget az akkor történeteket, hogy mi következett rá utóbb. Úgy rekonstruálja tehát a múltat, ahogy azt a benneélők soha nem ismerték, mivel olyat is megért belőle, melynek a kortársak nem mindig lehettek tudatában. Például azért nem, mert a történelem a források rendszeres áttekintése útján sok olyan információról szerez tudomást, amely a kortársak előtt részben vagy egészen rejtve maradt. Ez az archívumok buvárlása nyomán fokozatosan feltáruló történeti titok, mely minden kutatót, aki hosszabb időt tölt efféle foglalatossággal, kivételes élménnyel ajándékozta meg. Továbbá: a kortársak a folyamatok kellős közepén állva még nem tudhatták, hogy minnek mi (lesz) a „történelmi” jelentősége, hogy miből lesz egyáltalán történelmi tény és mit „jelent” az majd valójában.

A kétféle, tehát a történelmi és a kortársak által belátható horizont egymáshoz illeszkedéséről korábban mondtak alapján tűnnek ismerősnek a német Alltagsgeschichte történelmszociológusai által hirdetett szemléleti elvek. „A történelem fő célja... a létező hagyomány - bármennyire is kritikus - el-sajátítása, egy olyan hagyományé, amelyről feltételezhető, hogy a történelem és tárgya egyaránt részese. Az ilyen eljárásnak és legitimitásának azonban rögtön csődöt kell mondanania, mielőtt a történelem úgy fordul a történelemben lévő 'idegen' mozzanathoz, hogy már nincs szó 'hatástörténeti összefüggésről'...”¹³

A tapasztalat- és hagyományösszefüggés folyamatosságának az ápolása helyett a német és az olasz mikro-történelem, kellő kutatói érzékenység birtokában, ezért az ismert dolgok elidegenítésére törekednek. Hagyjuk most nyitva a kérdést: reális-e a feltételezés, hogy a történelem saját megismerési horizontja úgy olvad össze a múlt hagyományként továbbélő horizontjával, hogy az előbbi érdemben nem befolyásolja a múltbeli (a forrásokban adott) „értelemösszefüggéseket”.¹⁴ Mindannak a tudatában, amit korábban a múlt többféle közvetítettségével kapcsolatban kifejtettünk, legalábbis kétséges, hogy megőrizhető a „mindenféle retrospektív visszavetéstől mentes” történelem látásmód hamvas ártatlansága. Adott esemény korabeli értelmezéseinek és az eseményre vonatkozó (idővel bővülő) primér forrásoknak, illetve a történetírói ábrázolásnak az egymáshoz való viszonya ugyanis, amint azt Lackó Mihály egy esettanulmány keretében bizonyította,¹⁵ a hermeneutika szempontjából felettébb bonyolult eset.

A történelem és a fikció határmegyéi

A hermeneutika és nyomdokában a mikro-történet így válaszol tehát arra a kérdésre, hogy milyen feladatot teljesít a történelem a múlt elbeszélése során. Más válasszal szolgál a *narratológia*, amely úgy mond poetizálja a történetírást. Kiindulópontul a *nyelvi-nyelvészeti fordulat* (linguistic turn) fogalma szolgál. Ezen elgondolás szerint a valóság megismeréséhez eszközként használt nyelv nem semleges, nem igazán áttetsző médium; annak megválasztásával, a poétikai eszközök használatával ugyanis eldőlt, hogy milyen irányban halad megismerésünk. Lyotard maga is utalt erre a *nyelvjátékok* Wittgensteintől származó fogalmát használva. Ám már jóval korábban Peter Winch felvetette a megértő társadalomtudomány (szociológia) lehetőségét; az általa körvonalazott tudomány keretében a társadalmi viszonyokat olyan fogalmakból vezetnék le, sajátos értelmüket abból a nyelvhasználatból magyaráznák, melyeket e viszonyokról és cselekvésekről a résztvevők maguk alakítottak ki.¹⁶

Avégéig, hogy pontosan értjük miről szól a nyelvi fordulat nyomán kibontakozott diskurzus a történetírás ún. *fikcionalitásáról*, a posztmodern historiográfia talán legismertebb, mindenképpen leghírhedtebb felvetéséről, Hayden White-hoz kell fordulnunk. 1973-ban megjelent nagyhatású művében, a *Metatörténelemben* White kifejti, miszerint a történetírói munkákban alkalmazott retorikának, kompozíciós irodalmi eszközöknek és epikus formáknak nem egyszerűen stílárja a jelentősége.¹⁷ A történelem a múltról szólva beszámolóját egy megkomponált történet keretében adja elő; szüksége van tehát a célnak legjobban megfelelő nyelvre és irodalmi formára, hiszen csak az így megalkotott narráció képes a múltat történelemmé avatni.

A múlt eme reprezentációjára, természetesen, többféle-képpen sor kerülhet, mind közül azonban kizárólag a narratív reprezentáció felel meg a történetírás követelményének. Az elbeszélő múlt a már „lezárt”, „befejezett” világot kelti új életre, amely éppen a történelem narráció révén kerülheti el a teljes felbomlást, hogy darabjaira hulljon és a feledés homályába vesszen. A történetírás, állítja White, olyan poétikai-nyelvi eszközökkel létrehozott mentális konstrukció, amely azért keltheti a valóság benyomását, mert mondanivalóval (jelentéssel) látja el a narrációban előadott múltbeli események láncolatát. A jelentés, amely a történet formáját és tartalmát egyaránt megszabja, a morális lét egyfajta rendjéből fakad. Oly módon lesz tehát történelem a narratív nyomán, hogy a múltban egyszer vagy ismétlődően megtörtént események történelem-reprezentációja a múlt valóságát a maga teljességében, belső koherenciájában, ugyanakkor végső befejezettségében idézi meg. Vagyis, White szerint, a történetírói reprezentáció az események kusza sokaságából, kaotikus rendetlenségéből nem közvetlenül, hanem az *események* (a múlt) *tényekké* (történelemmé) alakításával születik. Az önmagában minden különösebb értelem nélküli múlt erkölcsi jelentésre pedig oly módon tesz szert, hogy a történelem kiaknázza a narráció nyelvi, retorikai és kompozíciós technikáiban rejlő lehetőségeket. „Ebben a tekintetben a történetírás nem kevésbé a fikció formája, mint a regény a történelmi ábrázolásé.”¹⁸

A történetírás vagyis a *természetes* narráció éppúgy konstruál tehát, mint a *mesterséges* narráció (a fiktv elbeszélés), ám éppen ebben rejlik, hogy a reprezentációnak ez a formája más, helyesebben több, mint az annales vagy a krónika. Bár az utóbbiak közelebb állnak a múlt pőre eseményeihez, viszont teljesen hiányzik belőlük a történelemnek tulajdonított értelem, melyet a történelem narratívája a múltból tanulságként leszűr.¹⁹ S mi dönti el, hogy milyen értelmet, jelentést vagy jelentőséget tulajdonítunk az elbeszéltni kívánt múltnak? White szerint ez kifejezetten a metaforikus nyelvi kifejezőeszközök, valamint a cselekményszövés (emplotment) narratív technikáinak a megválasztásából fakad, így ennek az utóbbinak az elemzése tárja fel számunkra egy-egy történeti munka „mondanivalóját”.

Nem vállalkozom White *történeti topológia* néven kidolgozott reprezentáció elméletének a részletes bemutatására, ám érdemes némi időt szentelni a referencia kérdésének, amely kulcsfontosságú a történetírás posztmodern elmélete szempontjából.

Minek alapján dönthető el és eldönthető-e egyáltalán, hogy melyik történetírói narráció az igaz, és vajon mit reprezentál a beszámoló; a tárgyalt szolgáló valóságot, vagy pusztán az elbeszélő mentális állapotát? Azaz: van-e a nyelvi konstrukcióként tekintett történetírói műveknek külső referenciája, vagy netán a történetek csak önmagukra vonatkoznak? Az utóbbi az *önreferencialitás* elve. Végül, számon kérhető-e a történetírói reprezentáción a történeti igazság, vagy elég, ha megfelel a narratív igazság követelményének? Ez azt jelenti, hogy az elbeszélés igaz (hihető), mert feléptését tekintve koherens és a benne előadott események relevánsak a történet szempontjából. Az önreferencialitás, természetesen, nem feltételezi, hogy a valóság és mentális reprezentációja hiánytalanul megfelelnek egymásnak.

A történeti topológia első megfogalmazása során (1973) White határozottan azt vallotta, hogy mivel a jelentés a történeti diskurzus narratív struktúrájához tartozik, az önreferencialitás élvez elsőbbséget. S mivel ezért sokan szemére vetették episztemológiai és erkölcsi relativizmusát, utóbb hajlott valamilyen kompromisszumos álláspont elfoglalására aközött, amit a posztstrukturalizmus, s amit a „normál” történészek vallanak e kérdésben. Az előbbi értelmében a szavak és a dolgok közvetlenül nem vonatkoztathatók egymásra;²⁰ a „normál” történetírói fel fogás szerint viszont a források, persze a kellő történetírói kritika eredményeképpen magát a múltat tárják elénk.²¹ Továbbra is homályban maradt viszont, hogy White már a forrásanyag feldolgozási szakaszára nézve, vagy csak az írás folyamatát tekintve ítéli meghatározó erejűnek a metaforákban kifejeződő előzetes *általános elképzeléseket*, melyek alapján a historikus tárgyat, formát és mondánivalót választ történeti narratívája számára.

Elméletét tovább finomítva utóbb azt vetette föl, hogy a történetírói narráció referenciája kettős jellegű: létezik egy külső érvényességi referenciája, amely a múltbeli eseményekkel kapcsolatos igazságosságot, a *mimézist* kéri rajta számon a realizmus jegyében. Az önreferencialitás síkján ugyanakkor a történeti beszámoló igaz vagy hamis volta legfőbb a narratív igazság szempontjából dönthető el.²²

S vajon hogyan viszonyul egymáshoz a kétféle referencialitás? White szerint együtt jelenik meg a kettő a történetírói narrációban. Habár a történész nem arról számol be, amit a múlt nyomai után kutatva *megtalált*, hanem arról, amit kutatása eredményeként a nyomok alapján *magá elé képzelt*, mégis: a történetírói reprezentáció nem valamifajta önkényesen fabrikált és merőben fantáziaszülte képzelgés. Hiszen a történész mégiscsak a múlt eseményeinek fennmaradt nyomaiból indul ki, amikor történelmi tényeket konstruál, ráadásul mindezt standard szakmai szabályok alkalmazásával végzi: csak azok betartása esetén születethet ugyanis érvényes történetírói narráció. Az említett két szakmai kritérium tudomásul, sőt komolyan vétele szab tehát korlátokat a történetírói fikcionalitásnak, amely így több is, kevesebb is a történelmi témájú epikánál, amilyen például a történelmi regény.

De végül is tudománynak tekinthető-e egyáltalán a történetírás, ha munkamódszerében ekkora szerephez jut a képzelőerő, az irodalomra jellemző fikcionalitás, ha ennyi bizonytalanság övezi a kérdést, hogy melyik általa elbeszélte történet a múlt helyes reprezentációja? Ez minden bizonnyal a legfontosabb azon idegesítő kérdések sorából, melyet White reprezentáció elmélete felvet. A tudományos státusára mindig is kényes „normál” történész, ha egyáltalán tud White és más történetfilozófusok gondolatairól, többnyire már magát a kérdéscsővetést is elhárítja magától, hogy nyomban a nihilizmus bélyegét ragassza a történeti topológia elméletére.

De valóban olyan hajmeresztően eretnek White elgondolása a narratív igazság elsőbbségéről, legalábbis annak kivételes jelentőségéről a történetírói reprezentáció terén? S tényleg arra szólítja fel White a gyakorló történészeket, hogy mondjanak le tudományos ambícióikról, majd ismerjék be: mindaz, amit művelnek merő publicisztika vagy irodalmi fikció gyártás? S ezzel vége is a történetírás szakmai komolyságának? Hiszen, ahogy a posztmodern historiográfia egyik hazai kritikus nemrég fogalmazott, a történész ezek után: „Megfeleldezhet a szakirodalomról, szelektálhat a forrásokból, nem kell kéziratokkal meg effélékkel bíbelődni. Elég az élénk fantázia, néhány kapós téma, máris lehet allegorizálni.”²³

Valóban ilyen következményekkel kell számolnia a gyakorló történésznek, ha számot vet például vele, hogy: „Bár a történészek és a regényírók különböző események iránt érdeklődhetnek, (de) saját beszédmódjuk formái és frásuk céljai gyakran azonosak.” Ráadásul, folytatja White, „az alkotás során használt technikák és stratégiák is lényegi azonosságot mutathatnak, bármennyire különbözőznek tűnhetnek is szövegük pusztá felszínén, vagy beszédstílusuk, dikciójuk szintjén.”²⁴ Valóban olyannyira elválíik egymástól történelem és fikció, hogy kapcsolatuknak már a pusztá boncolgatása is kárhózas dolog, mert rosszhírbe hozza a tudományt? Úgy gondolom, nem így áll a dolog. Ezt a meggyőződésemet szeretném a későbbiekben néhány érveléssel alátámasztani.

A „nyelvi protokoll” és a perspektíva megválasztása

A tudomány (a szakszerű történetírás) és a fikció lehetséges érintkezései pontjai közül első helyre kívánkozni a tény, miszerint a 18. század végéig a történetírást kifejezetten irodalmi műfajnak tekintették. Igaz, a történetírás ép-

pen akkor vált tudománnyá, amikor kiszakadt a fikciók előállításának a világból. Ám bármilyen őszinte volt ez a célkitűzés a céhes szakmai keretekbe szerveződő hivatásos történetmondók körében, senki sem ringathatja magát közülük abban az illúzióban, hogy „lehetséges a tények értékes leírása, a magyarázatokat vagy elemzéseket megelőzően”.²⁵ S ebből a szempontból mindegy, hogy a történész továbbra is ragaszkodik a köznapi nyelv (az irodalmi kifejezésforma) használatához, vagy inkább standard (tudományos) nyelvhasználat kialakítására törekszik (amint ez a történetírás szcientizálása során történni szokott).

Történelem és fikció érintkezését bizonyítja máshonnan nézve az, hogy a tisztán irodalmi fikció sem teljesen mentes a külső referencialitás követelményétől. Igaz, az irodalmi mű nem azért kelti az olvasóban a valóságosság élményét, mert „tényei” a történész tényeihez hasonló módon utalnak az elbeszélésen túli valóság eseményeire; ám hatásuk egyik titka éppen az, hogy a valóság bennük megkonstruált képe nem nagyon üt el az emberi tapasztalat tartományától. Ezt pedig, egyebek között, az biztosítja, hogy miként Eco a történelmi regényről szólva megjegyzi: e műfaj „egyik alapvető fikciósabálya, hogy bármennyi képzelte személy szerepeljen is benne, minden egyéb többé vagy kevésbé meg kell hogy feleljen annak, ami az illető kor világában történt”.²⁶

Végül, ha belegondolunk, hogy milyen elvek szerint jár el az, aki véleményt alkot és mond egy történelmi szakmunkáról midőn szakkritikát, opponenési vagy lektori jelentést ír róla, esetleg csak olvasói véleményét nyilvánítja, rá kell jönnünk: értékelési kritériumainak java része tisztán „esztétikai” természetű. A befogadó (értékelő) meggyőzőnek találja a történelmi ábrázolást, ha a benne szereplő tények igazak, mert hitelességüket alátámasztja a forráskritika helyes és gondosan alkalmazott módszere (ez a külső referencialitás premisszája). Ám, ha még minden tény igaz lenne is (aminek kicsi a valószínűsége),²⁷ az sem feltétlenül kezeskedik róla, hogy a tényekből a cselekményesítés során felépített elbeszélés maradéktalanul egybevág a történet tárgyáról bennünk élő képpel, vagy a szerző képes velünk elhítenni egy ilyen (tehát a miénktől eltérő) történet igazságát. Miért? A „hiba” egyik lehetséges forrása, hogy nincs nyitunkra az a mód, ahogyan az elbeszélő a tényeket rendszerezi, ahogy White terminológiáját alkalmazva - mozgásba hozza őket a cselekményesítés során. Továbbá: a szerző tárgyhoz fűződő egyéni viszonyából adódóan a munka valami olyat sugall, ami számunkra legalábbis furcsa, vagy szokatlan, sőt egyenesen elfogadhatatlan. És itt nem pusztán a tények igaz vagy hamis voltáról, nem is rendszerezési elveikről, hanem kifejezetten arról van szó, hogy milyen előzetes „nyelvi protokoll” birtokában veszi birtokába a történész a múlt ábrázolni kívánt valóságát. A metaforikus kifejtés ez esetben a tárgy olyan valamiként történő pusztán „meghatározása”, melyről ebben a formában értelmes történelmi diskurzus kezdeményezhető.²⁸

Az utóbbi jelentőségét bizonyítandó illusztrációképpen hadd utaljak két példára. Révész Sándor Aczél Györgyről írt, bár talán nem mindenben tudományos biográfiájának széles körű recepciójából merítem első példámat. A kritikusok közül számosan kifogásolták, hogy a szerző túlzott empátiával viseltetik könyvének hőse iránt. Érdekes, hogy ennek bizonyosságául többnyire vagy olykor nem ténybeli verbális kijelentésekre, sőt nem is a történet „meseszövevére”, hanem inkább a „nyelvi protokoll” megválasztására hivatkoztak. Nádas Péter például arra alapozta kritikáját, hogy Révész olyan „élesen megformált drámai ellentétek közé taszítja az olvasót”, amely a „puha diktatúra jelbeszédének megfelelő látszatellentéteket” tünteti fel valóság gyanánt. S ezzel Nádas szerint a látszólagosságnak azt a rendjét tette magáévá, amely a valóság Aczél-féle értelmezésének felel meg.²⁹

Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a bíráló a tudományosságot is számon kérte a szerzőn: „A legkönnyebben hozzáférhető anyagok részleteit rendezte egymás mellé, függetlenül magát a kronológiától, nem ellenőrizte forrásainak hitelességét, nem rekonstruálta, hanem mintha fikciót írta, konstruálta” – írta.³⁰

Hasonló módon vitatta a művet az a bíráló, aki szerint a burkolt apológiának „perspektívahiba” a forrása, mivel a szerző zömmel olyan forrásokat használt (kortársak emlékezéseit), melyek túl közelről láttatták és így fentről (pl. intézményi kontextusban) nem láttathatták a történet hőseit. Ez is egyik oka annak, hogy a szerző végül „elfogadni látszik az Aczél-beszéd fontos tételeit”.³¹

Másik példánk a narráció befejezési módjának a fontosságáról nevezetesen arról szól, hogy az időbeli perspektíva megválasztása milyen egymástól eltérő magyarázatokkal szolgálhat ugyanarról az eseményről. Egy a múlt század közepének eszméletörténetét tárgyaló szakmunkáról írt bírálólatban olvasható a következő gondolatmenet: „nehéz a megfelelő perspektívát megtalálni a magyar konföderációs terveknek... az értékeléséhez... (A) kor embere számára egyáltalán nem lehetett még világos, hogyan fog lezajlani... az olasz és a német egység ügye... Ha (viszont) az 1867-es kiegyezést választjuk kiindulópontnak, az emigráció tevékenysége s ezzel együtt nemzetiségi programja is legfeljebb jelentéktelen epizódnak, ha nem teljes zsákutcának látszik... Ha pedig a mából tekintünk vissza, egyrészt még erőteljesebben illúzióknak látszanak e múlt századi törekvések... Ugyanakkor viszont... még szükségesebbnek látszik az itt élő népek együttműködése”. A szerző végül megállapítja: „még ma is, majd százötven év távlatából is hiányzik a végleges, lezárt perspektíva - a folyamat ma is tart”.³² A történész, úgy tűnik, már akkor kialakítja a véleményét ábrázolásának tárgyáról, amikor adott perspektívába állítja a múltat, s meghatározott ponton vet véget a ma is tartó történelem elbeszélésének.

Miről szól tehát a történelem? A választ napjaink történetelméleti kérdésfeltevései fényében mind bizonytalannabbul fogalmazhatjuk meg oly módon, hogy természetesen a múlttól. S vajon kétségbe kell-e esni, ha úgy találjuk, hogy történeteink nem az egyedül igaz beszámoló a valóságról? Olyan kérdések ezek, melyekkel őszintén szembe kell néznie minden historikusnak, aki tudni szeretné, hogy milyen világban él.

1. Jean-Francois Lyotard: A posztmodern állapot. In: A posztmodern állapot. Bp., 1993. 8–9.
2. Michel Foucault: Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977. Pantheon, New York, 1980. különösen 109–134; Uő: A diskurzus rendje. Holmi, 1991/7. 868–899.
3. Hayden White: Droysen's Historik: historical writing as a bourgeois science. In: Uő: The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1987. 83–104.
4. Keith Jenkins: Re-thinking History. Routledge, London, 1991. különösen 5–27.
5. A specializáció, illetve a dezintegráció okairól és formáiról bővebben, Gyáni Gábor: Fin de siècle történetírás. Magyar Tudomány, megjelenés folyamatban.
6. Ankersmit: Historiography and postmodernism. History and Theory, XXVIII, 2, (1989) 137.
7. Georges Duby - Guy Lardreau: Párbeszéd a történelemről. Bp., 1993. 63.
8. Gyáni Gábor: A modern város történetének antropológiai szemlélete. In: Történeti Tanulmányok III. KLTE, Debrecen, 1994. 164.
9. Ő állítja saját magáról. „Bennem nincs nagy hajlandóság az elméletalkotásra: a mesterségem művelem, sokat nem elmélkedem róla.” Uo. 34.
10. Vö. Bernard Lepetit: Építészet, földrajz, történelem: a lépték használatai. Aetas, 1995/4. 142–159; Jacques Revel: Mikroszintű vizsgálat és társadalmi jelenségek konstruálása. Aetas, 1996/4. 217–238.
11. Az analitikus és a dialektikus hermeneutika fogalmairól l. Frederick A. Olafson: Hermeneutics: „analytical” and „dialectical”. History and Theory, Beiheft 25, (1986) 28–43.
12. Hans-Georg Gadamer: Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja. Bp., 1984. 239.
13. Hans Medick: „Misszionáriusok a csónakban?” Néprajzi megismerésmódok kihívása a társadalomtörténettel szemben. In: Vári András, vál.: Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben. Bp., 1988. 76–77.
14. Vö. „Vissza kell... utasítani minden instrumentálisan felhasznált magyarázó elméletet... (mivel a) kérdésfeltevések és a hipotézisek ebben az esetben nem a forrásokban adott értelemösszefüggésekből, hanem az elméletből erednek”. Richard van Dülmen: A történeti antropológia a német társadalomtörténetírásban. In: Vári András, szerk.: A német társadalomtörténet új útjai. Tanulmányok. Bp., 1990. 100.
15. Lackó Mihály: Széchenyi elájul. 2000, 1997. május, 4–53.
16. Peter Winch: A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához. Bp., 1988. A mű 1958-ban jelent meg először. Értékeléséhez l. Orthmayr Imre: Az eszméiben élő társadalom. BUKSZ, 1989. december, 35–43.
17. Hayden White: Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1973.
18. Uő: A ténybeli ábrázolás fikciói. Műhely, 1997/4. 62.
19. Uő: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In: Uő: A történelem terhe. Bp., 1997. 141.
20. Derek Attridge et al eds.: Post-structuralism and the Question of History. Cambridge, 1987.
21. Ennek az álláspontnak újabb markáns megfogalmazása, Arthur Marwick: Two approaches to historical study: the metaphysical (including 'postmodernism') and the historical. Journal of Contemporary History, 30, 1, (January 1995) különösen 18–23. A megbírált válasza, Hayden White: Response to Arthur Marwick. Uo. 30, 2, (April 1995) 233–246.
22. Vö. Wulf Kansteiner: Hayden White's critique of the writing of history. History and Theory, XXXII, 3, (1993) különösen 282.
23. Farkas Zoltán: Cui prodest... A posztmodern történetírásról. Aetas, 1996/4. 87.
24. Hayden White: A ténybeli ábrázolás fikciói, 62.
25. Uo. 68.
26. Umberto Eco: Hat séta a fikció erdejében. Bp., 1995. 149.
27. A szakkritika feladata, hogy eldöntse, mely tények a hamisak.
28. Hayden White: A történelem terhe, 97.
29. Nádás Péter: Az eivarázolt párbeszéd. Nappali Ház, 1997/2. 6., 30. Uo. 12.
31. Kovács András bírálata. BUKSZ, 1997. ősz. 353.
32. Deák Ágnes bírálata, BUKSZ, 1997. nyár. 22–228.

Megjelent a HELYZET KÖNYVEK

új kötete:

Bíró A. Zoltán

HÉTKÖZNAPI HUMORVILÁG

Tréfás nyelvi kapcsolatok antropológiai megközelítésben

A székely „csaváros ész” kérdésköréhez

Kiadja a KAM. Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csikszereda

Gondolatok a könyvtárról

MÁSODIK, BEFEJEZŐ RÉSZ

MISKOLCZY AMBRUS

Külföldi szerzők művei

Ha érték és szemét aránya a francia nyelvű vagy franciából fordított könyvek között a legkedvezőbb. Az egyik póluson a humanitárius eszmények hordozói: Gandhi és Romain Rolland (bár Rolland Gandhi-válogatását Hitler nyilván nem olvasta,¹ a másik póluson pedig E. Drumont „Az elzsidósodott Franciaország” című antiszemita könyve. Ezt talán tanulmányozta, de a fordítást kijavító ceruzajegyzetek egy előző tulajdonos (az ajándékozó?) kezétől eredhetnek, mivel a Führer sohasem tanult meg franciául.² G. Saint-Bonnet hasonló munkáját fel sem vágta, lehet, hogy elég volt rápillantania a címre: „A zsidó avagy az élősdiség Internacionáléja”, és rögtön látta, hogy neki nem mondhat újat. Pedig a szerző a dedikációban kilátásba helyezte, hogy Hitlernek is szentel majd egy könyvet.³

A francia vagy francia vonatkozású könyvek dedikációi más szempontból is érdekesek, mindenesetre különböznek a lapos német rutin tiszteletadásoktól és hosszadalmas, kultikus magasztalásoktól. Olykor szinte ironikusak (ha a mű tartalma homlokegyenest ellenkezik a Führer eszméivel), olykor valami szómágiával próbálják elhitetni Hitlerről, hogy alapjában jó. Ilyen például Maïa Charpentier vegetáriánus szakácskönyve, amelynek ajánlása a következő: „A birodalmi kancellárnak, Hitler úrnak, a vegetáriánusnak, tehát: a béke emberének, ezt a könyvet egy jó francia nőtől, aki Egyetemes Békét kíván, amely az emberi haladás egyetlen feltétele.”⁴ Ezt a könyvet fel sem vágták. (A Führer, mint ezt propagandája is hírlelte, valóban vegetáriánus volt, igaz, fóbias alapon, a vértől, a vér fertőzésétől tartva. Ellenben irdatlan mennyiségű csokit és süteményt tudott felfalni.) Charpentier könyvét talán valamiféle összehangolt béke-offenzíva jegyében küldték el a Führernek, mert még ugyanazon esztendőben, 1932-ben Louis Artus „Békét a földön!” címmel olyan regényt adott ki, amelynek díszpéldányára rászedette, hogy „Speciálisan Hitler Adolf úrnak nyomtatták”, és a pacifista előszót is hozzá intézte. A mű főhőseinek neve is jelképes: Jacques Lancelot és Erna Bohr, nem is beszélve a cselekményről. A német tudósok feltalálnak valami csodagázt, de hála Ernának nem vetik be. A háború elmarad. Győz a szeretet és a szerelem.⁵ (Nem valószínű, hogy Artus ismerte Kossak-Raytenau: „Katasztrófa, 1940” című – két évvel korábban kiadott – regényét. Ebben, miután a bolsevizmus összeomlott, Németország gáztámadással győzi le Franciaországot: 1940-ben. Valószínű, hogy a Führer, akinek, mint „a német tisztaság megteremtőjének” ajánlotta művét a szerző, 1937-ben, nem untatta magát e művel, mert a korabeli

reklámlapok ma is eredeti helyükön sárgulnak.⁶ És miért ne hinnénk ez alkalommal magának a Führernek, aki 1942-ben így nyilatkozott: „Sohasem olvasok regényt, és szinte soha tárcát.”⁷ A német-francia háború megjósolt évszámának eltalálását ne tulajdonítsunk túlzott jelentőséget.)

A Hitlert befolyásolni akaró francia vonulat legérdekebb könyvét német szerző, Gustav Gonder adta ki Franciaországban, de németül, a francia-német viszonyról.⁸ A dedikáció nem provokálhatta Hitlert, annál inkább a tartalom. Hiszen a szerző a francia demokrácia és a német gazdasági dinamika szintézisének igényét fejtette ki. Keserű kritikáját adta a sértett német individualizmusnak, és azoknak a gazdasági és mentalitásbeli problémáknak, melyek a demokrácia akadályaként hatottak. Ez persze nem érdekelte a Führert.

A fasiszmus transznacionális jellegére vet némi fényt a kelet- és közép-európai könyvek jelenléte a Hitler-féle könyvtárban. Aligha véletlen, hogy onnan kapta a Führer a legtöbb könyvet, ahol kommunista forradalomra került sor, pontosabban azoktól, akik az antikommunizmus fanatizmusában éltek. Természetes, hogy az oroszok vezetnek. Az egész gyűjtemény leginformatívabb dedikációját is éppen az egyik orosz emigráns, Vlagyimir Orlov emlékiratszerzőségében találjuk,⁹ amely (ez derül ki az ajánlásból) annyira antiszemita volt, hogy még a kiadó is megsokallta, és alaposan megkurtította. Konsztantin Szaharov cári altábornagy nemcsak a szibériai cseh légiókról szóló könyvét küldte meg, hanem levélben is kérte a Führert, hogy adjon alkalmat a találkozásra, hadd mondhassa el előszóban tapasztalatait. A találkozó létrejöhetett, mert egy év múlva a mű újra megjelent, és ezt már dedikálta a szerző.¹¹ Egy hajdani orosz tanító a szabadkőművesekről és a zsidó világalami törekvésekről szóló munkáját küldte meg, amelyből megtudni, hogy az 1848-i magyar forradalom legfontosabb vezetői mind szabadkőművesek voltak.¹² A náci képmutatásra jellemző, hogy a Lehmann kiadó az „altruizmus tudományának” megalapításán fáradozó P. Szorokinnak¹³ „A forradalom szociológiája” könyvét is kiadta, nem véve észre, vagy nem akarván észrevenni, hogy ebben a – a dedikáció szerint: – „vörös veszély leleplezéséhez való hozzájárulás”-ban mindaz, ami a bolsevizmus ellen szól, a nácizmusra is alkalmazható.¹⁴

A vörös veszélyről szól a magyar Kaas Albert könyve is, dedikáció nélkül.¹⁵ De a Führert általában is érdekelte a magyar tanácsköztársaság, Kun Bélát gyakran emlegette, és könyvei között is fennmaradt néhány magyar vonatkozású munka, főleg dilettánsok művei. Van például egy luxuskötésű, de buta kis történet Mátyás királyról, magyarul,¹⁶ és van egy németnyelvű Hannibálról.¹⁷ Hitler talán kézbe vette azt a revizionista értekezést, amely „érzelembéke” helyett gazdasági érdekeken nyugvó békét szorgalmazott.¹⁸ A legkevesebb örömet bizonyára a berlini olimpiai magyar szerepéről szóló könyvecske látványa okozhatta a Führernek, részben a magyar csapat jó eredménye, részben pedig a zsidósármazású magyar bajnokok magas aránya miatt.¹⁹

Az egyetlen kelet-európai szerző, aki „a náci forradalommal” foglalkozott, bolgár.²⁰ Érdekes módon nem találunk román szerzőtől semmit, pedig a román Vasgárda mozgalma a Kárpát-Duna-Balkán térség legerősebb fasiszta mozgalma volt. Román vonatkozású könyv csak egy maradt meg, az is album: a romániai német háborús temetőkről.²¹ Bár az erdélyi szászok a német hagyományörzés miatt fontos helyet foglaltak el a náci mitológiában, és bár Heinrich Zillich Brassótról szóló könyve az SS-képzés kötelező irodalmának listáján is szerepelt, Hitler könyvtárában csak egy erdélyi szász szerző műve maradt fenn.²² A tervezett neogermán kolonizációban oly fontosnak tekintett bánási svábok életéről pedig egyetlenegy helytörténeti füzet tanúskodik.²³

Nácik

Nem akartuk ezzel a kelet-európai kitérével elterelni a figyelmet a könyvtár törzssanyagát kitevő könyvekről. Ezek a náci mitológia papír-piramisának építőkövei. Alapja a háborús irodalom, javarészt frontkatonák emlékezései az értelmetlenségről, amelynek értelmet akartak adni. Közülük csak Jünger művét ceruzázta végig Hitler. Van az anyagban számos háborús album is. Az egyikből még az általa olyannyira utált Horthy fényképe is elé kerülhetett.²⁴ Egy másikat pedig hajdani parancsnoka dedikálta neki, mint egykori „derék hadifutárának”, még 1932 karácsonyán.²⁵

Hitler számára, tudjuk, később is fontos maradt a háború emléke. A diadalittas parvenü nem mulasztja el 1940-ben, hogy felkeresse az első világháborús csatatereket,²⁶ és természetesen meglátogassa Párizst, hogy Napóleon szarkofágjánál végre elmondhassa: „Ez volt életem legnagyobb és legszebb pillanata.”²⁷ A III. Birodalom ekkor legyőzhetetlennek látszott. Vajon gondolt-e Hitler arra, aki kiagyalta a „III. Birodalom” kifejezést: Arthur Moeller van den Bruckra?²⁸

A náci mitológia piramisának alapjait az ő könyvei alkotják. Ha Hitler az építész a III. Birodalomnak, ő a próféta, mégpedig misztikus próféta.²⁹ Hans Kohn hívja föl a figyelmet arra, hogy Moeller van den Bruck legjelentősebb művének címe: *Das Dritte Reich*, tulajdonképpen nem fordítható „Harmadik Birodalomnak”. Birodalom volt már több is, de Reich csak egy.³⁰ „A német nacionalizmus a végső birodalom harcosa. Ez mindig csak ígéret. És soha nem teljesül. A tőkéletes, amely csak a tőkéletlenségben valósul meg.” A Birodalom misztikus utópia, valamiféle mentisvár az egyre zordabbra forduló világban. Mert: „Korunk német nacionalistája, mint né-

met, még mindig misztikus, mint közéleti ember, szkeptikus. Felismerte, hogy az önmagukat... nyugatinak nevező népek civilizációja... hanyatlak. E hanyatló... világban, próbálja megmenteni, ami német: a kétezeresztendő birodalmat. Az állat győz az emberben. Afrika sőtétlik fel Európában. A kincseskamra kapujában nekünk kell őrt állnunk.”³¹

Fajgyűlölőbb másik műve: az ízléses kiadásban megjelent „Armin” című könyvecske. Akkor mint egy kiskaté, és tartalmilag is megelőlegezi a majdani SS-katekizmusok idétlen teremtéstörténetét, de SS-ek számára túl jó stílusban. Moeller van den Bruck olykor szinte emlékeztet Mickiewicz szláv messianizmusára és miszticizmusára – csak hogy ebből a biblikus történetből hiányzik Isten. Így kezdődik: „Győzedelmesen szállt alá a jégkorszak gleccsermezőiről az árják ősnépe. Nagy volt, és hatalmas lett, és tiszta a hordalékos táj veszélyeiben és iszonyatában.” Természetesen uralkodó nép az árja. Indiába vándorolt, ahol a „sárga tömeg” fölött uralkodott, és aztán „a fekete rabszolgabandá”-t hódította meg ez a fehér nemesség. „Míg a többi faj érzéki kultúrát teremtett, az árják szellemi kultúrát hoztak magukkal.” Tehát nem teremtettek, mert ez náluk majdnem adottság. „Harcból jöttek elő. A Szellemhez érkeztek. Harc teszi az életet értékessé és emberhez méltóvá: ezt érezték ők. A szellem teszi az embert és az emberi életet Istenhez méltóvá: ezt ismerték fel ők.” Harc és szellem, ez a két pólus, amelyek között hullámlázik az árja történelem – hangsúlyozza a szerző, aki óhatatlanul valamiféle reinkarnációt kellett, hogy kiagyalyon, ha magyarázatot akart adni a kultúrák felemelkedésére és kimúlására s mindeközben az árja örökkévalóságra. Az indiai harci nemesség papi kasztvá változott, miközben a nép tönkrement. Az irániak emelkedtek fel, majd a harmadik nagy árja kultúra: a hellén és a latin. „A görögök gondolkodtak, alkottak, építkeztek, és a rómaiak harcoltak érettek”. A legharciasabb árja nép természetesen a germán. „A természet – úgy tűnik – erre nevelte őket”. És aztán jött Armin, kinek „neve szimbólum”. Ő maga „a sors”. „Ha feladta volna a harcot, és nem mert volna cselekedni, ma nem lennénk.” Mert a germánok is a gallok sorsára jutottak volna. Arminnak köszönhetően „a világ legegységibb népe született meg itt. A szükségben és a veszélyben mindig újabb személyiségek emelkedtek ki,” ámde a tömeg ezeket mindig visszahúzta. „Egyetlen nép sem termelt ki annyi zsenit mint ez. De valamiképpen mindig a saját népükkel ellentétbe kerülve kellett zseniálisnak lenniük.” A legjobb gondolkodásában ezért kerül előtérbe az én. „És csak a legnagyobbaknak, az atyáknak, az erő-embereknek sikerül a néphez visszatérni, és, egy-egy pillanatra, egyéneket és tömegeket megbékíteni. Azt a mély iszonyatot, amely minden német dolog sorsszerűségének felismerésével jár, mind azoknak át kellett élniük, akik a németégből egyetlen egészet akartak csinálni. Armin volt az első, aki ezt megélte.” Csak rövid ideig hordhatta a királyi köntöst. „A germánok nem tudtak választani a szabadság és a nem-szabadság közül.” Armin csak két évig uralkodott. Hátulról ledőfték. Ellenben: „Bármely jövőbe csakis ezen a holttesten keresztül vezet az utunk.”

Arthur Moeller van den Bruck az ún. „konzervatív forradalom” legrangosabb képviselőjének számít, Oswald Spenglerrel és Ernst Jüngerrel együtt. A II. világháború utáni lelkiismeretvizsgálat idején ebben az irányzatban a náciizmus előkészítőjét látták, még akkor is, ha tagjai elha-

tárolták magukat tőle. Talán helyesebb inkább fasisztáknak, mint nácioknak tekinteni őket.

Golo Mann magát a konzervatív forradalom kifejezést is önellentmondásnak találta, hiszen jelentése: „megtartó felforgatás”.³² Klemens von Klemperer a német racionális gondolkodás „degenerálódásához” – ahhoz, amit Lukács György az ész trónfosztásának nevezett – kapcsolja.³³ Akkor persze mindez némileg másképpen látszott. A náciok sem fogadták el Spengler pesszimizmusát, azt, hogy Nyugat-Európára a hanyatlás korszaka vár. Ama spengleri tézis ellen, „hogy a történelem valóságán bármely ideológia megtörik”, egyik stréber azonnal könyvet írt, melyet „tisztelttel és szeretettel dedikált” a Führernek.³⁴

Szerb Antal Spenglerben az író tisztelet, aki a *Nyugat alkonya* című hatalmas művében „a történelem egészét műalkotássá formálta, tökéletes szerkezetű épületté alakította az emberiség múltját, ami csak a legnagyobb művészeknek adatik meg: értelmet vitt az értelmetlenségbe”.³⁵ Moeller van den Bruckra is érvényesnek tűnhetik valami ebből az ítéletről. Hiszen ő is felismerte az értelmetlenség értelmét: a pusztulást.

Moeller van den Bruck rasszizmusa kevésbé rögeszmeszerű, mint Dinteré vagy Hitleré. A faj az ő számára is érték, de ezt az eszményt politikailag nem is tartotta megvalósíthatónak. 1922-ben találkozott Hitlerrel, aki valamiféle szellemi atyát keresett benne: „Önben minden megvan, ami belőlem hiányzik. Ön adja Németország megújulásához a szellemi eszközöket – mondta Hitler. Moeller viszont nem volt elragadtatva Hitlertől: „Ez a fickó nem ért semmit” – mondta.³⁶

Moeller 1925-ben, „miután népe számára nem látott kiutat”, kiugrott az ablakon és szörnyet halt,³⁷ és így, akarva-nem akarva figyelmeztetett arra, hogy eszméi merre vezetnek a politika tévútjain. Hitler ezután kevés okot találhatott arra, hogy a „próféta” műveit fellapozza. Moeller azt is kiérdekelte, hogy személyét Rosenberg is elhallgassa,³⁸ hiába volt egyik kiigazolója volt annak, amit H. R. Trevor-Roper „bestiális északi nonszensz”-nek nevezett.³⁹

Hitler nem volt homoszexuális, és az olyasmit, mint a lipcei SA legények faji sajátosságait fotókon a maga meztelenségében is bemutató füzetkét, valószínűleg félredobta, mint a Röhm-hárem utálatos dokumentumát.⁴⁰ A nőkhöz való viszonyát valami érzélgős galantéria jellemezte. Megvetette a nőket, de hatott rá vonzerejük. Megvétőzta, hogy a Pártból kizárják a bubifrizurás hölgyeket. A női egyenruhát is ellenezte. Könyvtárában a „politikai tántik” – így nevezve azokat a nőket, akik mindenáron tanácsokkal akarták ellátni – műveiből is megmaradt egy-két példány.⁴¹

Az egyik ilyen tánti Mathilde asszony volt, az öreg katonának, Ludendorffnak második felesége. Őnagysága 1923-ban, „A halhatatlanság akarásának győzelme” című könyvének dedikációjában ilyesféle intelmekkel állt elő, egyébként önmagát idézve, a lapszámot is feltüntetve, ha netán kézírását nem tudnák elolvasni:

„V. Ének »A szent titok« (58. l.)
Ne felejtse, te ifjú, te áldott lélek,
Ha valaha is elhagyod a másvilágot,
Akkor te tökéletes Isten vagy,
Ameddig élsz.”

VII. Ének »A lét rovásírása« (73. l.)

Járd be az ország tartományait

És hirdesd a szegényeknek, a hataloméhségtől alávetett nemnek

A lét igazi rovásírásos jegyeit!

Hirdess a szegény, halálosan beteg népnek

Az anya vigasztaló szavát.

Soha sem akar az élő élet leigázni,

Csak a fecsegő holt igaz le fecsegő holtat!

Élő vagy te, én népem,

Ezért Isten vagy és szabad!”

Prózában is éppen ilyen egyszerre fennkölték és zavarosak ezek a tanok. Az SS „német istenhit” nevű vallásának a forrásvidéke ez. Bormann párttitkár néptárs is ilyesmihez csatlakozott, amikor német istenhívőnek vallotta magát. Persze ő nem írt, mint Mathilde asszony „a lelkiismeret viszonylagosságáról”, amely a „népek és az egyes emberek erkölcsi fejlődésének hatalmas akadálya”. Főleg azért, mert az emberek nem hallják meg a bennük megszólaló „Isten szavát”. A tízparancsolat – hangzik a zseniális kinyilatkoztatás – zavaros. Vele szemben „a mi életerkölcünk az érzés zsenialitásának beteljesítéséhez új utakat mutat, a gyűlölet és szeretet új kőtábláit adja elénk, mert így szól: szereteted és gyűlöletedet vezessék a zsenialitás parancsolatai...” Hogy ez pontosan mit jelent, nemsokára kiderül: „Az ilyen szeretet és gyűlölet megtiltja a válogatás nélküli altruista és egoista tetteket.”⁴²

Egy másik „politikai tánti” a „németkeresztények” irányzatát képviselte. A „németkeresztény” Guida Diehl – ugyancsak neki, méghozzá „az együtt való harc jegyében” neki ajánlott – s éppen Mathilde Ludendorff ellen irányuló brosráját szintén megleljük a könyvtárban. Hitler persze nem fogadhatta el a németkeresztények ama tételét, hogy a judaizmus és a kereszténység halálos ellenségek. Tudnia kellett, milyen ingoványos területre vihet annak feszegetése, hogy éppen az ősgermánság példája mutatja a német népnek a „Krisztushitre való eleve elrendeltséget”.⁴³ S hogy az ő szerepe a Krisztuséhoz hasonló: „Hitler megtanított minket, hogy Istent jobban lássuk!”⁴⁴ S mit kellett jobban látni? Azt, hogy az „Isten birodalmában nincs etika és dogmatika”.⁴⁵

Hitler persze fikarcnyit sem törődött a figyelmeztetésképpen neki megküldött, valóban keresztény szellemiségű könyvekkel,⁴⁶ és nyilván a náci papok munkáit sem forgatta.⁴⁷ A funkcionáriusok műveit keresgélve: Goebbelstől semmit nem találunk. Göringtől maradt valami, de ajánlás és *ex libris* nélkül.⁴⁸ Az viszont jó taktikai érzékre vallott, hogy Göring megküldte a Führernek az őt, mint hűségese szolgát dicsőítő munkácskát.⁴⁹ Rosenbergtől is csak egy mű van, az 1918-i novemberi forradalom vezetői és vélt vezetői ellen írt pamfletgyűjtemény, és azt is – hűségét kiemelve – az a Gregor Strasser ajánlotta, akivel Hitler az elsők között számol majd le a „hosszú kések éjszakáján”.⁵⁰ Hasonló a Gottfried Feder esete is. Könyvével 1924 karácsonyán lepte meg barátját. A műhöz a megajándékozott maga írt előszót, hangoztatva, hogy e könyvvel „mozgalmunk irodalma elnyerte katekizmusát”.⁵¹

A legjobban a földművelési miniszter Walter Darré példája érzékeltethetné ideológia és gyakorlat eltérését és koherenciáját. Hitler könyvei között nincsenek meg a művei. Közülük az egyik, mint mindjárt látjuk, nem véletlenül hiányzik. Az állattenyésztésben szerzett tapasztalatait talán egyetlen náci vezér sem próbálta olyan következetesen al-

kalmazni a társadalompolitikában, mint ez a hajdani lótenyésztő. „Új nemesség a vérből és a földből” című munkájában úgy osztályozta a nőket, mint fajnevesítésre, ill. kijelölt állatokat. A sertést ugyanekkor valamiféle nemzeti állatként mutatta fel, a disznóhús-evést pedig a faj magasabbrendűség mércéjének tekintette. Szerinte a sémi nomádok az életformájuk miatt nem fogyasztották, szemben a megtelepedett északi emberekkel. Könyvet írt „Sertésgyilkosság” címmel, amely szerint azért köszöntött be az első világháborús írség, mert 1915-ben a nemzetközi zsidóság politikai világszemléletének jegyében a zsidó professorok lemészárolták a 25 milliós sertésállományt több mint egyharmadát. Ugyanakkor a szerzőben volt annyi karriertudat, hogy a vegetáriánus Führernek e művéből nem küldött, legalábbis Hitler neve nem szerepelt a megajándékozottak listáján.⁵² Hitler egyébként szívesen hallgatta Darré eszelős tervezetéseit.⁵³ A törvényhozásban sok vonatkozásban az ő javaslatai érvényesültek, amikor „a parasztság fenntartására vonatkozó törvény” előírta családifák összeállítását, hogy a párválasztásnál a felek „genetikai értékét” ellenőrizni lehessen.⁵⁴ És ami fontosabb, a paraszti birtok kiterjedésének minimumát is rögzítették, az örökösödést gyakorlatilag csak az elsőszülött javára téve lehetővé.⁵⁵

Darré nem vette meg a paraszti fajmisztikát sem,⁵⁶ sőt ideológiai halandzsával élve, betiltotta azt is, amit ma biogazdálkodásnak nevezünk. Az volt ellenük a vád, hogy Rudolf Steiner ezoterikus antropozófiájának a hívei. A náciak már régóta gyűlölték Steinert, mert elítélte az a fekete mágiát és teozófiát, amely a náci „német istenhit”-hez kapcsolódott.⁵⁷ 1922-ben alig úszta meg verés nélkül egyik müncheni előadását, mert a nemzeti határok megszüntetéséről beszélt.⁵⁸ Egyébként Wilson is elmarasztalta Közép-Európa szétzúzása miatt, és a Bismarck, valamint Andrássy Gyula által kialakított szövetségi politikát tartotta ideálisnak. Az erről szóló műve Hitlernek is megvolt, aki *ex libris*-ét is beleragasztotta.⁵⁹ Arra semmi okunk nincs, hogy Steiner ezoterikus szemléletét a náciizmussal rokonítsuk.⁶⁰ A biogazdálkodás betiltásának története sem tartalmaz ilyen okot.

Steiner természetesen a műtrágyázás ellen lépett fel. A műtrágyázás elleni propaganda pedig a műtrágyagyártásra épülő német hadigazdálkodást zavarta volna. Darré ezért, s nem elvi okokból nem engedélyezett semmiféle vitát. Az első katonai sikerek után azonban úgy érezte, lassan vissza lehet térni az elvekhez. Mint 1941 júniusának elején W. Frick belügyminiszternek kertelés nélkül megírta: a műtrágyázás „azzal a veszéllyel jár, hogy a mezőgazdaságot szákutcába viszi”, mert a „német táj elpusztításához vezet”. Ezért próbálkozni kell a biogazdálkodással is, mert egyik lehetőség a káros folyamatok megállítására. Az eddigi eredményeket jónak tartotta. Rosenberggel megállapodott, hogy az ideológus a kérdés Steinerhez kapcsolódó részét vizsgálja meg, ő pedig a mezőgazdaságot. Ezt a levelet Darré még harminc náci vezetőnek is megküldte. A biogazdálkodást pedig már korábban átnevezte „biodinamikus gazdasági mód”-ról „élettvény-mezőgazdaság”-nak. Csakhogy Bormann párttitkár néptárs közelebb állt a vegyipari érdekekhez. 1941 júniusának végén közölte a Führer parancsát: a műtrágyázás elleni további propaganda eltérhetetlen, Steiner világnézeti tanításai elfogadhatatlanok. A biogazdálkodás folytatóit letartóztatták.⁶¹

A Führert nem hatotta meg a parasztmisztika. Aligha merült el mélyebben az északi faj sajátosságait és hiedelmeit taglaló könyvekben. Még akkor sem, ha esetleg neki ajánlotta a szerző vagy a kiadó,⁶² ha netán még a címdoldalra is rányomtaták, hogy neki szól a mű,⁶³ vagy éppen Himmler küldte.⁶⁴ Nem is igazán Hitler volt a moelleri birodalom vezére, hanem a Reichsführer: Himmler. A náci államon belül, amelyet magánbirodalmak halmazának is lehet tekinteni,⁶⁵ ő építette ki a legnagyobb birodalmat: az SS-t. Ennek keretén belül működött az áltudományos obszkurantizmus leghatalmasabb intézete: az Ahnenerbe, amelynek műhelyeiben a népmesekutatástól az örökléstanig mindennel foglalkoztak.⁶⁶ Himmler főpapként és főmesterként trónolt a teuton külsőségeket művelő szeánszokon. Albert Speer szerint Hitler kinevette az SS-ideológiáját.⁶⁷ Himmlernek elnézte – mint Bormann naplója szól: – „a babona” művelését. Hiszen a birodalmi vezér kapta a legfontosabb feladatot: a koncentrációs táborok felállítását és üzemeltetését. E feladat végrehajtásában pedig nagyon is támaszkodtak a tudomány eredményeire. Himmler tudományos szenvedélyének morbiditását mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy 1943 áprilisában az Auschwitzba hurcolt cigányok ellátásán némileg éppen fajtudományi megfontolásokból akart javítani. Bormann párttitkár néptárs 1942. március 12-i leveléből kitűnik, hogy – nyilván Himmler jóváhagyásával – felvetődött a cigánykérdés felülvizsgálatának igénye. A fajilag alacsonyabbrendűnek nyilvánított és halálra ítélt – romák sorsán nem akartak változtatni, ám az ún. tisztafajú cigányoknak még a Wehrmachtban való szolgálatot is engedélyezték volna, és előírták volna „a nyelv, a rítusok és a szokások” ápolását. „A külön magatartást az igazolná – írta Bormann Himmlernek – hogy a tisztafajú cigányok általában nem viselkednek társadalomellenes módon, és kultúrszaikban értékes germán népszokásokat őriznek, amelyeket tudományosan kutatni kell.”⁶⁸

Tudományos szenvedélyében Himmler megengedhette magának még azt is, hogy asztrológusokat tartson. Hitler Hess szökeése után elég keményen fellépett az asztrológusok ellen. Részben azért, mert megzavarodott helyettese kedvelte őket, és hallgatott rájuk, részben azért, mert az asztrológia az ő objektivitása mellett egy másikat képviselt, és nem ismert faji különbségeket. Himmler mégis odavehette magához az üldözött asztrológusokat, még azt is, aki megjósolta a július 20-i merényletet, és a Führer sikerelenségét olvasta ki a csillagokból. „A hűséges Heinrich”-nek ez némileg kapóra jött, amikor eljátszott azzal a gondolattal, hogy miként menthetné a bőrét, ha kell: árulással.⁶⁹

Ugyanakkor bizonyos határokon nem lehetett túllépni, bizonyos formákat be kellett tartani. A Tagore-könyv ajánlásában kifejezetten ingerelhette Hitlert, hogy a rúnákból való idézet után az neki mint „kedves Armanentestvéremnek” szólt.⁷⁰ Az Armanen ugyanis az okkult obszkurantizmus egyik prófétájának, Guido von Listnek az elmeszüleménye. Magasabbrendű ős-árja. Olyan mint a másik próféta Lanz von Liebenfels magasabbrendű embere, akinek ideológiája az antiszemitizmus, és győzelemre viszi a „faji forradalom” ügyét. (Lanz von Liebenfels „filológiai” okfejtése szerint az antiszemitizmus majomellenesség, mert a simia=Affe, azaz majom.)

Hitler már a századelő Bécsében megismerhette List és Lanz von Liebenfels eszméit. Hiszen itt vert magának ta-

nyát az okkult szubkultúra. Ez is a szecesszió világához tartozott. A társadalmi hierarchia csúcán: a tehetetlen polgár, aki a művészetben valóítja meg önmagát. A dosztojevskiji nagyvárosi alvilágban a tehetetlen, de hatalomra törő vagy hatalomról álmódó kispolgári fél-egzisztenciák mágikus álmódásokban élték ki magukat. Itt jelent meg Lanz von Liebenfels lapja, a még a 30-as években is még virágzó „Ostara. Folyóirat a szókék számára”. Nincs bizonyított arra, hogy Hitler ezt olvastatta volna,⁷¹ még akkor sem, ha a szerkesztő szerint ő „a mi egyik tanítványunk”.⁷² Könyvtárában csak Lanz „szoltárfordításait” találjuk meg.⁷³ Ezekben a „fordító” úgy mond a „hagyományhoz” tartotta magát, amikor egy-egy latin kezdősort után a fajtisztaságról szóló rigmusait felsorakoztatta. Ha a Führer e művet fellapozta, kifejezetten bosszankodhatott. Hiszen akaratlanul, de éppen a fajelméletet tette a náci előtt is nevetségessé. Nevetségessé tette az áltudományt. Johannes Hering, a Párt okkultizmus-szakértője a következőképpen fogalmazta meg a helyes álláspontot: „nemzeti szocialista szempontból, azaz józan tudományos szempontból az ő – mármint Lanz von Liebenfels – tanításának sok elemét természetesen el kell vetni, ahogy Guido von List fantáziálásait is... Nekünk tiszta akarat-embereknek kell lennünk...”⁷⁴

Hitler maga persze foglalkozhatott az okkultizmussal, hiszen ugyebár „az ember mágikus kapcsolatban áll a világ-mindenséggel”.⁷⁵ Hatott rá az okkult obskurantizmus világa. Könyvtárában még idevágó 18. századi kéziratos is találunk (a kincskeresés technikájáról).⁷⁶ Gyakran nők ajánlékozták és dedikálták a Führernek e könyveket, például Abdruschin Grál-üzenetét, ezt a hatszázoldalas gnosztikus halandzsát.⁷⁷ Nehezen is követhető, amíg megtudjuk, hogy miért éppen Immanuel az új megváltó. Okkultizmusára jellemző, hogy az okkultizmustól elhatárolja magát. De óhatatlanul a Führerre gondol az olvasó, amikor megtudja, hogy „aki az igazságot keresi vagy hozza nem személyesen adja át magát, hanem azt hoz, amit mond.”⁷⁸

Az alkimista kompendium utánnyomása zagyvaságként hathatott.⁷⁹ Például az ahogy leírja, miként lehet porból állatot előállítani. De vajon az a bejegyzés a dedikáció alatt, amely két külön megjelölt oldal okfejtését foglalja össze, nem vonatkozatható-e a Führerre: „Aki magában és az egész természetből felismeri Istent, az tudja az igazságot.” És nem olvashatta-e ezek után a Führer egyetértéssel annak kifejtését, hogy a csöcselék és a teológus miért nem tudják Istent megismerni. Hasonló együttérzéssel pillantott bele a ma is népszerű ezoterikus szerző Bô Yin Râ „Az imádság” című – ugyancsak neki dedikált – művébe,⁸⁰ amely szintén azt fejtegette, hogy a istenség az emberben lakozik, és az imádságban csak azt lehet kérni, „ami már az őslét akaratából kifolyóan már megvan az örökkévalóságban”. Valószínűleg maga a szerző (ő dedikálta a könyvét) jelölte meg ezt a mondatot: „Azok képesek a jövőt alakítani, akik valóban tudnak »imádkozni«.”⁸¹

Ha a hitleri szóközben az okkult és ezoterikus irodalommal közös elemeket találunk, aligha kell feltételeznünk ezeknek az idézett olvasmányoknak a hatását. Inkább e művek szerzőivel való együttgondolkodást sejtetnek a közös elemek. Hitlernek nem volt szüksége az okkultizmus szakértőinek siserahadára. Egy Führer mégsem lehet egy Abdruschin inasa. Többen is próbálták Hitlernek az okkult világhoz való kapcsolatait feltárni, de sikertelenül. Az ilyen szerzők inkább saját fantáziájuk foglyainak, mintsem a hitleri képzeletvilág elemzőinek bizonyultak.⁸²

De vajon nem maga az egész hitleri szemlélet-e az, ami okkult? Ennek vizsgálatához a legjobb források Hitler saját művei.

Hitler művei

Ernst Nolte a fasizmus fenomenológiájának elemzésében nagy teret is szentel⁸³ Hitler első könyvének, amelyet Dietrich Eckarttal közösen írt. Beszélgetés ez a könyv, amelyben ő beszél többit. (Akadt, aki az egészet a költő-újságról Eckart elmeszüléményének tartotta,⁸⁴ de e vélemény határozott elutasításra talált.)⁸⁵ A mű címe persze nyilván Eckarté: „A bolsevizmus Mózesről Leninig. Beszélgetés Adolf Hitler és én között.”⁸⁶ Hitler külpolitikai eszmefuttatásainak kötetét, amely a *Mein Kampf* után készült, mindenesetre megtévesztően adják ki úgy, mint a szerző második könyvét.⁸⁷

Az Eckarttal való beszélgetés fontos mű: önfelelt, de semmiképp nem öncélú fecsegés. A korabeli náci alvilág – a dosztojevskiji podpol – beszédkultúrájának és eszmevilágának dokumentuma. Olyasmit is elmondott Hitler, amiről később hallgatott. Így volt az első művet feledtető *Mein Kampf* is. Megbánta nem egy megnyilatkozását,⁸⁸ és a külpolitikáról szóló következő könyvét már nem is tette közzé. Érezte, fegyvert adna ellenfelei kezébe. És valóban: angolra a *Mein Kampf*ot már azért fordították le, hogy lássák, kivel van dolguk, és az amerikai elmeorvosok fontos forrása lett a hitleri mű, amikor a biztonsági szolgálat számára kellett elemzéseket készíteniük.

Eckart és Hitler beszélgetése, a Mester és a Tanítvány színréplése. Ismerjük, amikor a Mester valósággal gyönyörködik tanítványában. Eckart is így tett, magyar tv-zsargonkifejezéssel élve: aládkédezt. És ámult, amikor Ő válaszolt. Minden oka megvolt rá. Ez volt az ő önmegvalósulása.

A *Mein Kampf* a – másutt is „felejthetetlen”-nek minősített – költő magasztalásával zárul. Hitler senkit nem méltat e műben ilyen meleg szavakkal. Csakugyan Eckart fedezte fel Hitlert, és ő vitta magával a Thule nevű obskurus társaságba. A Thule-tagok, köztük a majdani führerhelyettes, Rudolf Hess is, a bajor miniszterelnök, Kurt Eisner meggyilkolásán törték a fejüket,⁸⁹ márcsak azért is, mert zsidó származású volt. A Thule jelszava: őrizd meg véred tisztaságát!⁹⁰

Hitler az időt még csupán tájékozódott. 1918 végén és 1919 elején Münchenben a szociáldemokrata kormány mellett agitált, amelynek vezetőjét, Kurt Eisnert végül egy állítólag félig-meddig zsidó származású tiszt lőtte le, éppen, mert gyanús származása miatt nem fogadták be az ellenforradalmi ligába, és gyilkos tetteivel akart bizonyítani. A gyászmenetben – egy minap felfedezett filmhíradó szerint – ott látjuk – a forradalmi katonatanácsok vörös karszalagjával – Hitlert is.⁹¹ Eckart valóban próféta volt. A térítés kövételében sikerült. Nem sokára – 1920 februárjában – már együtt állították össze a náci párt 25 pontos programját. Eckart támogatásával vehette át Hitler a párt vezetését is. Sokak szerint Hitlernek ő volt az egyetlen barátja. Albert Speer, aki a nürnbergi perben úgy nyilatkozott, hogy ha a Führernek volt barátja, akkor ő maga volt az,⁹² így értékelte az Eckart–Hitler-kapcsolatot: „Ami Hitler számára a világnézet eszmecseréjén Dietrich Eckart volt, az lett Troost professzor az építészet terén”. Troosttal együtt tervezték – már volt szó róla – a Barna Házat.⁹³ A

bolszevizmus Mózesről Leninig” című dialógus valóban erre a viszonyra emlékeztet.

Az első hitleri mű legfontosabb mozzanata: a megvilágosodás élményének kinyilatkoztatása. „Ez az! « –kiált fel. »Olyan egyenes úton járunk, mint az erdei irtás! A csillagász másképpen dolgozik. [...] Csak számol és számol [...] Mit tesz azonban a történelem kutatója? A halmazból magyarázza a rendhagyó jelenséget, a kiemelkedő államférfiak létéből. Hogy valahol egy titkos erő hathat, amely mindent egy bizonyos irányba visz, arra nem gondol. Ez a titkos erő azonban itt van. Amióta a történelem történelem, itt van. Hogy minek hívják, jól tudod. Ez a zsidó.»” Az olvasó, aki eddig úgy tudta, hogy Mózes adta át az emberiségnek a tízparancsolatot, most a Rossz prófétáját, az első bolsheviket láthatta meg benne. Mert „ő” a Bibliát idézgetve azt fejtette ki, hogy a zsidók, amikor elhagyták Egyiptomot, galád módon lázadtak fel az egyiptomi vezető réteg ellen, és „épp úgy mint nálunk”, humanitárius frázisokkal, mint ma „a világ proletárjai egyesüljete” jelszava, megnyerték „a csöcselüket”. Aztán – ugyancsak a Biblia alapján – következnek a zsidók gaztettei, Józsuá gyilkosságai stb. Hitler némileg jó taktikusnak bizonyult, amikor Jézus Krisztust nem árjázta le, mint később szűkebb körben,⁹⁴ de azt hangsúlyozta, hogy a zsidók nem tartották zsidónak, és éppen a zsidó törvény ellen lépett fel. Így aztán „mi hátsógondolat nélkül képviseljük nemzetünk keresztény alapjait”, Szent Pál ellenében. Paulus „a görögökhöz, a rómaiakhoz megy. Saját kereszténységét viszi. Olyat, amely kifordítja sarkaiból a római világbirodalmat. Minden ember egyenlő! Testvériség! Pacifizmus! Nincs már semmiféle méltóság! És győzött a zsidó.” A reformáció is a romlási folyamat része. Hitler Luthert – természetesen – megdicsérette, de csak antiszemitizmusa miatt. A reformáció gyümölcsei mind férgek: a puritánok, az újrakeresztelők, a komoly bibliakutatók: mindegyikben ott lapul a zsidó féreg.” Mi a teendő? Eckart a zsinagógák és a zsidó iskolák felégetését javasolta. Hitler „reménytelenül” leinti a Mestert: „Az égetés nekünk átkozottul keveset segítené. Így van ez! Ha nem lett volna egy zsinagóga sem, egy zsidó iskola sem, ha az Ószövetség sem készült volna el, a zsidó szellem akkor is jelen lenne és hatna. Kezdetből fogva itt van, és nincs zsidó, aki ne testesítené meg.”⁹⁵

Ami azonnal feltűnik az olvasónak: az az égetés. „Ha van titka Adolf Hitlernek, akkor ez a legkorábbi és talán a legvilágosabb hely, mely ezt feltárja.” Még Rosenberg sem jutott el akkor ideig,⁹⁶ bár ő fedezte fel a náciizmus számára a „Cion bölcséinek jegyzőkönyv”-t. Egyelőre csak Dinter népszerűsítette hatékonyan a vérmítoszt, azt hogy a zsidó szellem biológiai tény. Hitler még csak most tette meg az első lépést ebbe az irányba.

Következő lépése a *Mein*

Kampf. Jelentőségét azzal szokták bagatellizálni, hogy maguk a náci vezetők sem nagyon böngésztek. Speer megnyilatkozásaira is szoktak hivatkozni. Az udvari építész úgy emlékezett, hogy ő maga is feladta a mű tanulmányozását.⁹⁷ Sőt, 1966-ban már azt mondta, hogy nem is ismerte.⁹⁸ Az 1936-i Hitler albumban azonban senki sem idézi annyit a *Mein Kampf*-ot mint ő.⁹⁹ Lehet azért idézett ennyit Speer, mert akkor még nem volt nagy tollforgató és nem volt olyan fantáziája mint Goebbelsnek, aki úgy jellemez-

te vezérét, hogy egyben – az az érzésünk – megteremtette őt, persze a kellő tisztelettel.¹⁰⁰ De valószínű, hogy az emlékiratíró Speer, aki nagyszerű stilszta lett, sem vette elő a művet. Mintha nem akart volna minden vonatkozásban saját múltjával szembesülni. Hiszen, ha elővette volna, akkor óhatatlanul nyilatkoznia kellett volna a mű jellegéről és stílusáról. A német szöveg egyébként olykor zavaróan nehézkes, főleg a szóismételek miatt. Lion Feuchtwanger szerint 164 000 merénylet a német nyelvtan ellen.¹⁰¹ Az angol fordítás már közérthető. A francia elegáns, de a nácioknak nem tetszett, mert nem találták elég hűnek, amikor összevetették az eredetivel. És amit még jobban nehezményeztek az a szerzői jóváhagyás nélküli közlés volt.¹⁰² A francia kiadás ugyanis mozgósítani akart Hitler ellen, már 1934-ben. A ma pult alatt árult román fordítás (1993) azért sikerült jól, mert a franciát követi, míg magyar ikerestvére (1996) némi huncutsággal született, mert a nehéz és bonyolult részeket leegyszerűsítette a fordító. Jellemző azonban, hogy még nem készült kritikai kiadás. Ha lesz, akkor a Hitler könyvanyagában fennmaradt 1930-i példányt nagyonis figyelembe kell venni.

A *Mein Kampf* ezen példánya mindenekelőtt azért egyedi, mert nemcsak a szerző *ex librise* látható benne, hanem mindenekelőtt azért, mert valaki alaposan aláhúzta és az oldalszálon jelölte, amit fontosnak tarthatott. A kötetet az olvasás után foglalhatták díszes bőrkötésbe, mert azt a néhány rövid észrevételt, amelyet valaki vagy valakik az oldalszélre vetettek, kicsit megvágták a könyvkötő műhelyben. Lehet, maga Hitler volt, aki a lapszélre írt. Csakhogy mindhárom bejegyzés ductusa más. De tudjuk, Hitler kézírásának is állandóan változott a ductusa. Rádásul, amikor aláhúzott olykor a színeket is váltogatta, a barnát a kékkel. Írásszakértőre volna szükség. De ismét felvetődik a kérdés ki merne belefirkálni ilyen *ex librise* könyvbe, és méghozzá kérdőjeleket is tenni? Például lássuk az elsőt. A nyomtatott szöveg arról szól, hogy az egyes fajok maguk is fajtisztaságra törekednek. Majd a tézist az empíria verifikálja: „A róka mindig róka, a liba liba, a tigris tigris stb., és a különbség legfeljebb az egyes példányok erejének, ravaszágának, ügyességének, kitartásának stb. mértékében jelentkezik. De nincs olyan róka, amely a libákkal szemben emberi érzésekkel viseltetne, ahogy nincs macska sem, mely az egér iránt baráti vonzalmat érezne.” Az olvasói észrevétel: „Vajon az ember róka?”

Két kérdőjelet látunk a lapszálon emellett a fejtegetés mellett, mely szerint „a zsidó” soha nem volt „saját kultúra birtokában”, mindig csak másoktól vett át. Majd, miután a nyomtatott szöveg azt fejtegeti, ha az is a látszat, hogy a zsidó népnél az önfenntartás ösztöne nem kisebb mint más népnél, vagy ha azt a benyomást kelti, hogy szellemiek tekintetében hasonló a többi fajhoz, hiányzik belőle a kultúrnép elengedhetetlen idealizmusa, ceruzával a következő kérdést írta az olvasó: „és nálunk?” Aztán a lapszálon ama kijelentésnél, hogy a zsidó nép önfeláldozásra való akarata nem megy túl a mezelen önfenntartási ösztönnél, azt olvashatjuk „Ellenkezőleg!” Végül, nem kevésbé vitatkozó az utolsó bejegyzés: „Megnézni az Ószövetséget!”. Ez ahhoz a kijelentéshez kapcsolódik, amely szerint „a zsidó” vallása nem ismeri a túlvilágot, „árja felfogású vallás” nála elképzelhetetlen.

Ha Hitler tette ezeket a kis észrevételeket, akkor valamiféle belső dialógusnak lehetünk tanúi. A Führer újragondolta eszméit? Részben igen. Láttuk, sajnálkozott a hajdani mű leplezetlen nyíltsága miatt. Különben is: „A poli-

tika Hitler számára célszerűség dolga volt. A *Mein Kampf*-ot sem tartotta kivételnek, szerinte nagy része nem találó, nem kellett volna olyan korán megírnia, és e megjegyzés miatt feladtam sikertelen kísérleteimet, hogy elolvassam a könyvet” – írja Speer, aki a hitleri megnyilatkozást nyilván hűen adta vissza.¹⁰³ De önrevizióról szó sincs. Legfeljebb némi kételyei támadtak, részletkérdésekben „finomított”. Újabb, javított kiadásra – politikai okokból – aligha gondolhatott. Ám – úgy látszik – „a zsidó” megítélésében rejlő lehetséges ellentmondás igenis foglalkoztatta.

A *Mein Kampf* olvasója elsősorban a különböző politikai tanácsokat és helyzetjellemzéseket jelölte meg. Például az olvasás művészetére vonatkozott. Viszont, ahol valóban kételyek vetődhettek fel az előadottak hitelével kapcsolatban, ott nem találunk semmi jelet. Ez éppen az ifjú Hitler bécsi tartózkodása alatti belső harcának leírása. A Führer ugyanis tudatosan megmásította saját múltját, amikor elbeszélte, miként vált – mint ő maga vallotta – „gyenge világpolgárból fanatikus antiszemitává”.

Hitler élete „legnehezebb változása”-ként értékelte azt, hogy „fanatikus antiszemitává” lett. Azt állította, hogy amikor Bécsbe jött elutasította Lueger keresztényszocialista mozgalmát és annak antiszemitizmusát. Mindkettőt »reakciós«-nak tartotta. „A legnehezebb változás”, „a legnagyobb belső lelki harcba került, értelem és érzélem között hónapokig dúló harcban a győzelem az értelem oldalára kezdett pártolni. Két év múlva az érzés követte az értelmet, hogy ettől kezdve ennek leghívebb őre és óvója legyen.” A bécsi utcákon előtároló látvány „felbecsülhetetlen szolgálatot tett”. Amikor a Belvárosban meglátott életében először egy kaftános zsidót, felöltött az első kérdés: „Ez is egy zsidó?” Majd a második: „Ez is német vajon?” Utolsó filléreire is antiszemita brosúrákat vásárolt, amelyek nem segítettek a kérdés eldöntésében. Annál inkább az utcán látott arcok és az élet: mindenütt zsidók. A sajtó, a művészet, a színház, a mozi az ő kezükben. Ők állnak a szociáldemokrácia élén. Értelhetlenül gyűlölik „saját nemzetiségüket”, „beszennyezik a múltját és sárba tiporják a nagy embereket”. „Ez természetellenes volt.” A természet – mint megtudjuk – arisztokratikus elvet követ, benne „az erő és akarat örök előjoga” érvényesül.

„A zsidó” Hitler számára szimbólum és metafora; a modernitásé, a demokráciáé. Ami ebből az emlékezésből igaz, az a belső vívódás lehet. Nem kétséges: így mérlegelt, csak nem az 1910-es években, hanem sokkal később. Okkal kifogásolták, hogy úgy mutatta be magát mint valami kozmopolitát, aki nem is nagyon tudta, mi az antiszemitizmus, akinek apja ilyesmiről otthon nem beszélt. Márpedig feltételezhető, hogy apja olykor szidta a zsidókat.¹⁰⁴ Igaz, apjához negatívan viszonyult. Amikor a *Mein Kampf*-ot a boldog család már-már meszeszerű leírásával kezdi, akkor engedményt tett a kispolgári közfzlésnek. Valójában az apa és a tekintély ellen lázadott az ifjú Hitler, annál is inkább, mert apja nem egyszer megalázta – bálványozásig szeretett – anyját. Amikor pedig ún. lelki harcát esetelte Hitler, szintén a szokványos antiszemita érveket és fóbiákat sorakoztatta fel. Bölcsen hallgatott azokról a zsidókról, akik segítettek, mindenekelőtt a magyar Joseph Neumannról, aki képeit értékesítette, vagy anyjának orvosáról, akit később futni is hagyott. Dehát a szerzőnk meggyőzni, mozgósítani akart. Ezért a megvilágosodás élményét elindító fordulat: a kaftános zsidó látványa. És a Führernek be kellett bizonyítania, hogy milyen régi világnézetének – mint ő írta – „gránitzilárdságú alapja”. A megvilágosodás utóla-

gos konstrukció. A *Mein Kampf* előadása némileg Szent Pál megtérését mímeli a náci ateizmus jellegzetes primitívtségével. A bécsi „damaszkuszi úton” feltűnő kaftános alak a morbid kinyilatkoztatás központi figurája. És miként Szent Pál a nagy jelenés után három napig elvesztette látását, Hitler is egy gáztámadás után napokig nem látott, ami a hisztéria jellegzetes tünetének bizonyult, mint erre először a ma méltatlanul nem idézett Oscar Vogt professzor felhívta a figyelmet.

A hitleri „világnézet genezise lassú fejlődésnek tekinthető a szokványostól a rendkívülig” – írja a korai évek egyik avatott szakértője.¹⁰⁵ A vérdogma – hogy „a zsidó” a maga testi valójában: vér, következésképpen a vérel fertőző, és a szellemi fertőzésnek is biológiai alapja lehet – a *Mein Kampf* ban már a maga radikális egyszerűségében és tisztaságában jelenik meg.¹⁰⁶ Eszerint „a zsidó” ugyanis fertőző mételey: megrontja a lelket és a testet. Elcsábítja a német nőket stb. A zsidó maga a természet rendjének tagadása révén maga a „nem-természet”. Következésképpen megsemmisítendő... A *Mein Kampf* ban még csak arról írt, hogy a háború megnyeréséhez elég lett volna tizenötezer zsidót idejében elgázostani.¹⁰⁷

Münchenben alakította ki a Führer a maga fajelméletét. Egyik hajdani „harcostársa” szerint „Hitler semmi új fogalommal nem járult hozzá ama eszmék komplexumához, amelyet nemzeti szocializmusnak neveznek. Ezek mind a levegőben voltak, mielőtt Hitler megszületett volna. Ő nem tett mást, mint azokat az eszméket a tömegek nyelvére fordította le.”¹⁰⁸ Ebben a „fordításban” az antiszemita brosúrairodalom, az okkult szubkultúra kétségkívül jelen van, akár Dinter regénye. Csakhogy ennek a káosznak a meghaladva megőrzés technikájával adott formát a Führer. Túllépett mestere Dietrich Eckart ún. ezoterikus antiszemitizmusán,¹⁰⁹ amely valamiféle titokzatossággal misztifikálta önmagát. „Semmi a világon nem marad sötétségben, ha valaki világosságot derít a zsidók titkára” – írta Eckart.¹¹⁰ A zsidók úgy rosszak, ahogy a természet. „Semmi kétség – fejtegette a morfinista költő – hogy Mefisztó, miként Chamberlain megállapítja, a természetet testesíti meg, hiszen az állathoz hasonlóan (ahogy a *Faust*ban is elhangzik) maga az önérdék, a brutalitás, az alattomoság, nincs benne semmi szegény és bánat, egyszerűen lélek nélküli; éppen olyan kevésbé vitatható, hogy a maga természetben gyökerező módján a zsidó lélet jelképezi. »Romlottnak és lelketlennek« nevezte Wilhelm Busch a zsidót, és éppen ilyenként jelenik meg a kutató szem előtt a természet”.¹¹¹ Hitler úgy fejtette meg a „titkot”, hogy éppen természetellenesnek és nem-természetnek minősítette „a zsidót”. Ezzel részben ahhoz a konzervatív hagyományhoz kapcsolódott, amely a természetes rendre hivatkozott a forradalmak ellenében. De sokkal inkább Nietzsche alkalma. Nietzsche minősítette a kereszténységét természetellenesnek és embergyalázónak, Krisztus helyett Dionüszoszt emelve eszményé. Ez nem egyszerűen az ész, hanem az erkölcs trónfosztása. Mindketten – a filozófus és a politikus – azt a ravasz taktikát követték, hogy megmondták, mit akarnak, tudva, nem hisznek el nekik mindent.¹¹² Hogy Hitler „fanatikus antiszemita”-nak nevezte magát, még hajdani érzelmeinek tett engedmény. Ez alkalommal a tömegek nyelvén szólt. Mert: „Zsidógyűlölet nélkül ma nem lenne Hitler” – írta Irene Harand – a katolikus antifaszizmus méltatlanul kevésbé ismert, szép és törekénységében is erős alakja – a maga *Sein Kampf* című válaszában.¹¹³ Viszont az is igaz, hogy „Hitler Adolf kezében változott a

német forradalom zsidóellenes forradalomá.¹¹⁴ Hitler jellemző módon csak „a zsidó”-t tudta meghatározni – úgy mond – „pontosan”. Az árját nem. Az önmeghatározás alapvetően a tagadásban rejlett. Az állítás a vér tisztaságának megőrzése. Mivel ez elérhetetlen eszmény, következésképpen a történelem csak romlás lehetett, és a megtisztulás a bűnösök felelősségre vonása és megsemmisítése.

Hitler úgy érezte, ő írta a legjobb náci könyvet, vezérhez méltót. Vezéri magatartása ezen a könyvön nyugszik. Az egyszerű ember megnyilatkozik, ha kell, amikor eljön az ideje: a börtönben, ahol eszméiért szenved. Az ilyen valomásnak még irodalmi hagyománya is van. Hitler művét is szubjektivitása, vallomások jellege emeli a náci szellemi táj fölé. Jó a forogatókönyv: saját megvilágosodása, ami gyógyulás, s ekként a nemzet gyógyulását előlegezi. A vér teológiája írásban abszurd, szóban komikus. Nyilvános beszédeiben nem is részletezte. 1923-ban miután leróta tiszteletét Wagner sírjánál, a nagy zeneszerző menyének jelezte is: „A Parsifalból vallást csinállok.”¹¹⁵

Rauschningnak el is mondta: „A király a megrontott vér gyógyíthatatlan betegségében szenved. A tiszta embert, akit nem vezettek be, elfogja a kísértés, hogy Klingsor mágikus kertjében a korrupt civilizáció örömeinek és kicsapongásainak adja át magát, ahelyett hogy csatlakozna a lovagok elitjéhez, mely őrzi az élet, a tiszta vér titkát.” A Führer úgy nyilatkozott, hogy élete valamennyi állomásánál Wagnerhez tér vissza. A következtetés: „Csak egy új nemesség tudja számunkra megalapozni az új civilizációt.” A Parsifalnak pedig az tanulsága, hogy kiválasztódás és megújulás állandó harc legyen. A lovag harcot akar, a tömeg békét. „A tömegek mégis romlásra és önpusztításra vannak ítélve. A mi forradalmi világunk fordulópontján a

tömegek alkotják a süllyedő civilizációt és annak halódó képviselői. Hadd haljanak meg királyaikkal, mint Amfortas.”¹¹⁶

A *Mein Kampf*-ban elhallgatta ezt a Parsifal-történetet. Talán a neveltségétől félt, talán attól, hogy a kritikának támpontot adna. A lényeg a maga kinyilatkoztatászerűségében azért benne van. Benne van az is, hogy a faji fertőzés az emberiség eredendő bűne,¹¹⁷ mint Rauschningnak mondta: „Valamennyien szenvedünk a kevert, megrontott vér betegségétől.”¹¹⁸ Egyik mélylélektani magyarázat szerint Hitler jellegzetes infantilis komplexusát vetítette a világra, és pedig anyja szexuális életét lealacsonyítottan tartotta, betegségét, a rákot is olyan fertőzésnek látta, amelyet meg lehetne, vagy meg lehetett volna gyógyítani, és mivel számára már csak az ország és nép élő organizmusa lehetett az anya, azt akarta meggyógyítani a vértisztaság dogmájának alkalmazásával.¹¹⁹ Ezt a magyarázatot részben kiegészíti, részben viszonylagosabbá teszi az, ha tudjuk, hogy a vérdogma mennyire közkezen forgott. Valószínű, hogy nagyrészt az első világháborús lövészárokszenvedések megideologizálásának a terméke. Rosenbergre pedig lehet azért is neheztelt a Führer, mert ezt vallásként próbálta tételesen kidolgozni,¹²⁰ és ezzel nemcsak felesleges hitvitákat válthatott ki, hanem végül az ő eredetiségét is megkérdőjelezi.

A teológia útvesztői nyilván tásztották a Führert. A vérvallás teológiáját egy nem is dolgozta ki. A vérdogma azonban mindennapi életét is

Ö V A L A T T

Magyarok a Szovjetúnióban és itthon

RÁKOSI SZUSZLOVNAK

Kedves Elvtárs!

1.) A koreai elvtársak az elveszett magyar hadikórház pótlására egy új, 500 emberre számított kórházat kérnek tőlünk. Mi a kórházat összeállítottuk és gyógyszerekkel, húskonzervekkel, cukorral, textilanyagokkal és bakancsokkal együtt kb. 200 tonna súlyban 1-2 napon belül útnak indítjuk. Ezzel kapcsolatban a koreai követ elvtárs felvetette nálunk, hogy a szörnyű pusztítások miatt a koreai népnek minden téren, elsősorban élelemben és ruházatközlési anyagokban az eddiginél hasonlíthatatlanul nagyobb segítségre van szüksége. Mi is ezen a véleményen vagyunk, és a magunk részéről a maximális segítséget óhajtjuk megadni. Szükségesnek tartjuk azonban ehhez, hogy a népi demokráciák képviselői tárgyalják meg a segítség méreteit, és osszák fel egymás közt ezt a feladatot. Ha a szovjet elvtár-

sak ezel egyetértenek, akkor valamilyen formában, – esetleg valamelyik népi demokráciánál működő koreai követ kezdeményezésére – gyorsan össze lehetne hívni egy ilyen bizottságot, mely a segély kérdését kezébe venné. Az ilyen bizottságban elengedhetetlen a Szovjetúnió képviselőjének vagy megfigyelőjének jelenléte, többek között azért is, mert a segély jelentékeny része szovjet vasutakon bonyolódik le, és mert a tömegélelmicikkek (pl. liszt vagy rizs) szállítása esetleg többre kerül, mint maga az áru.

Tekintettel arra, hogy a koreai külügyminiszter hasonló sürgős kérelemmel fordult a mi koreai követünkhöz, kérem, hogy ezt a kérdést megfelelő helyen szfveskedjék felvetni.

2.) December első felében a Szovjetúnióból visszakaptunk kb. 8.000 hadifoglyot. Ezeknek több mint 3/4 része a legkülönbözőbb háborús bűnös, volt SS-katona, csendőr, a szovjet lakosság ellen kegyetlenségeket elkövető, stb. Több, mint 6.000-t azonnal koncentrációs táborba vittünk közülük. Ügyüknek kivizsgálása számunkra szinte lehetetlen, mert kivétel nélkül 5 1/2 évtől 8 évig szovjet fogságban voltak, és bűnözésük jelentékeny részét szovjet területen követték el. Ügyük a szovjet hadifoglyótáborokban kivizsgálásra került, és az erre vonatkozó dokumentumok a szovjet hatóságoknál vannak. A jelen viszonyok között 6.000 fasisztát lehetetlen szabadonengedni, viszont 5 1/2 - 8 évi fogság után megfelelő vizsgálat nélkül nehéz őket fogvatartani, annál is inkább, mert hozzátartozóik egy része már jelentkezett. Mi most azt kérjük, hogy bocsássák rendelkezésünkre azokat a szovjettha-

Közéletesi Standeisky Éva

meghatározta. Miután élete nagy szerelme, Angela Raubal – máig is tisztázatlan körülmények között – öngyilkosságot követett el, még szigorúbb vegetáriánus lett, mert a húsban lévő vértől rettegett. Ugyanakkor állítólag attól is félt, hogy benne is van zsidó vér. Jónéhány cikk jelent meg – úgymond – fél- vagy negyedszidó származásáról. A szakirodalomban is felbukkan ez a félelem-komplexus, mivel Hans Frank a nürnbergi perben úgy vallott, hogy Hitler még titkos vizsgálatot is indított ezen ügyben. A Hitler-folklor legáltalánosabb tézise szerint az atyai nagyapa lett volna zsidó. Ennek alaptalanságát meggyőzően tisztázta a szakirodalom. Érdekes módon nem bukkant fel a Frank-féle ötlet reális alapja. Mert kivizsgálás valóban volt. De nem zsidó ősokeket kerestek, hanem az egyik rokon zsarolni akarta a Führert azzal, hogy több elmebeteg is van a családban. Ezeket a családi fényképeket és leveleket gyűjtötte be a Gestapo.¹²¹ Frank talán erről hallhatott valamit. És az emlékezet csalóka játéka lett az eredménye ez a nagy leleplezés, vagy lehet egyszerűen csak kitalálta, hogy a zsidókat is a Holocaust bűnrészesévé tegye, és az egészet egy negyedszidó művének állítsa be. A vérdogma vonzásában Hitlerrel a Grál-mítosz negatív formában, az emberítés pragmatizmusában jelent meg. Nem a krisztusi tiszta vért akarta megtalálni, hanem a fertőzöt akarta megsemmisíteni.

Hitler műveiről is talán elmondható, hogy szerzőjük „monomán autodidaktaként jelenik meg, aki kora nézeteit saját gondolati rendszerré olvasta össze, melynek alapsémája valami primitív darwinizmus. Kétségkívül nagyon intelligens ember volt, gyors felfogású. Ez magyarázza, miért követték olyan sokan. Gondolkodásának zártságában sokak számára lehetett valami imponáló. De bármiféle erkölcsi vagy etikus magatartás hiányzott belőle.”¹²² Ami figyelem-

re méltó, az inkább az, ahogy Hitler a maga vallomások üzeneteiben saját pusztulását is megjósolta. A sorok közé rejtette saját önpusztítása jóslatát. Mert a tudatalattiban is dolgozó emberi logika azt sugallhatta, hogy mindkét természetjelleme ellene kell hogy forduljon: „a zsidó” és „az új ember” egyaránt.

„A zsidó”-t azáltal, hogy kívül helyezte a természetet, természetet kívüli hatalommá tette, maga fölé emelte, miközben állandóan szidalmazta, és megpróbálta leszállítani. A logika sántított, a szimbolizáció tökéletes. „A zsidó” lesz az egész világ, amelyet meg akar semmisíteni. „A zsidó” az ellentétek egysége: hiszen egyszerre kapitalista és kommunista. A paranoiásnak végül – bizonyos értelemben – mindig igaza van. Megszervezi a világot maga ellen. Ebben nem győzhet. Amikor pedig megszemélyesíti a világot mozgató rosszat, nem veszi észre, hogy az ő maga. Nem akarva is önmagát vetíti a megsemmisítendő szimbólumra. Hangsúlyozza is Jung, hogy „a nyugtalan vándor szerepét Ahasvér középkori figurája vette át, ez nem zsidó, hanem keresztény monda, tehát a kereszténység nem fogadta be a vándor motívumot, hanem a zsidókra vetítette, mint általában a tudatalattiba szorult tartalmakat a másikban leljük fel.”¹²³

Ránki György Hitlernek éppen leggyűlöltebb ellenfeléről, Churchillről adott jellemzését tartotta a legtalálóbb önjellemzésnek: „Az egész történelem legvéresebb kezű dilettánsa... Mint katona, nyomorúságos politikus, és mint politikus, ugyanolyan nyomorúságos katona... egyetlen képessége van, de ebben egyedülálló: ájtatos képpel hazudni.”¹²⁴ Igaz, senki ilyen következetesen nem tartotta magát hazugságaihoz mint Hitler, aki mint államférfi ebben a végsőkig való kitartásban látta a „káos” ellenszerét is. De a legtalálóbb önjellemzés alighanem az, amelyet „a

tóságoknál elfekvő iratokat, amelyek alapján a több, mint 6.000 ellenséges elemmel szemben lefolytathatjuk a megfelelő eljárást.

3.) A szárazság következtében nagyon feszült a takarmányellátás. Az állatok egy részét a parasztok kenyérral etetik, melyet jegy nélkül vásárolnak, részben a búzát használják fel az állatok takarmányozására. Ugyanakkor a háborús hírek következtében a burzsoázia – és példájára a dolgozók egyrésze – olyan mértékben kezdi felvásárolni az ugyancsak jegy nélkül kapható cukrot és lisztet, hogy megvan az a veszély, hogy az így felfokozott keresletet csak tartalékaink felhasználásával tudnánk kielégíteni. Ezért január első felében változtatunk az eddigi közellátási módon, mégpedig úgy, hogy az élelmiszereket változatlanul szabad forgalomban hagyjuk, de az árakat jelentősen felemeljük, ugyanakkor cukorban, lisztben, esetleg kenyérben, zsírban és húsban kb. olyan mennyiséget, mint amennyit 1948-1949. év folyamán jegyre adtunk, az eddigi árakon, a jegyrendszerhez hasonló utalványokon adnánk ki. Ez bizonyos fokig visszatérést jelent a megszüntetett jegyrendszerhez, viszont biztosítja élelmiszer-tartalékaink megővését, sőt részben megemelését.

4.) Amennyiben a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája legközelebbi ülését végleg január 25.-re tűzték volna ki, úgy szíveskedjék bennünket erről értesíteni.

Meleg kommunista üdvözléssel
Budapest, 1950. december 13.

Rákosi Mátyás

RÁKOSI ELVTÁRSNAK

Rendkívül titkos!
Készült: 3 példányban.

MEGKÜLDVE:
RÁKOSI MÁTYÁS ELVT.
NAGY IMRE ELVT.
GERŐ ERNŐ ELVT.

Részlet

Szkladán Ágoston moszkvai nagykövet elvtárs 1953. szeptember 19.-én kelt, Berei elvtársához írt leveléből.

Domány Pál elvtárs, a külkereskedelmi kirendeltség beosztottja feljegyzést intézett hozzám augusztus végén, amelyben elmondta a Makajevkában lévő közállapotokat, és azt kérte tőlem, hogy tegyek lépéseket ottlevő elvtársaink érdekében. Én nem tartottam helyesnek még nemhivatalos formában sem megemlíteni szovjet szerveknek az esetet, mert tudom, hogy a szovjet kormány mindent elkövet az ilyenirányú bajok likvidálására. Tekintettel azonban arra, hogy az volt az érzésem, hogy ezek az elvtársak eltűnőzök a je-

zsidó"-ról adott Mesterének, ama kérdésre, hogy mi „a zsidó” célja: „A világ megsemmisítése. Azt hiszi, az egész világot maga alá kell gyűrnie, mint ezt magának bebeszéli, hogy a földi paradicsomot meg tudja valósítani. Csak legyen abban a helyzetben, elhiteti magával, és biztosan meg is próbálja. De már az általa alkalmazott eszközökről látni, hogy titokban másra törekszik. Működésben azt képzei, hogy az emberiséget felemeli, kétségbeesésbe, őrületbe, romlásba kergeti. Ha nem parancsolnak neki megálljt, megsemmisíti. Erre állt rá, erre törekszik, bár homályosan sejti, hogy ezzel önmagát is megsemmisíti. Nem tud kiszállni, ezt kell tegye. Az az érzés, hogy léte feltétlenül függ áldozata lététől, számomra gyűlölete fő okának tűnik. Valakit minden erővel megsemmisíteni akar, ugyanakkor azt sejteni, hogy ez saját bukásához vezet, ez, ha úgy tetszik: Lucifer tragédiája.”

Milyen is ez a valóságos Lucifer? Az okkult világában: „Lucifer – Abdruschin szerint – minden vélemény ellenére büszke és szép, földöntúli módon szép; komor fenség jellemzi, világos, nagy, kék szemű, és szemei – vaskifejezésű arcából – a hiányzó szeretetet tanúsítják.”¹²⁵ Olyan ez, mint Hitler a bélyegeken és fényképeken, amint éppen gyermekeket ölel magához.

Művészeti albumok, katalógusok

Hjalmar Schacht, aki 1934-től 1937-ig birodalmi gazdasági miniszterként tevékenykedett, a nürnbergi perben úgy nyilatkozott, hogy Hitler „végtelenül sokat olvasott, nagy tudást halmozott fel, és ezekkel az ismeretekkel vitában és előadásban virtuóz módon zsonglörködött.”¹²⁶ A nürnbergi pártnapokon tartott kultúrbeszédeiben azonban a mai

olvasó aligha fedez fel bármiféle zsonglörködést. Neveket említ a szónok, de még idézet sem fordul elő, pedig sokan emlékeznek arra, hogy egyébként mi mindent tudott emlékezetéből elővarázsolni. Ugyanakkor az idézetek kerülése bölcs taktikára is vallhat, hiszen esetleg az idézet stílusa kiemelkedhet az övéből, értelmezési vitára ingerelheti a hallgatót, és viszonylagossá teheti a főherri kinyilatkoztatást. Ma egyszerűen monomániás zagyaságnak hatnak ezek a beszédek, mint a korábban idézett részekből is kitűnik. Thomas Mannak mégis igaza volt, amikor Hitler művészi magatartását elemezte, gondosan kerülve a művész szót, hogy még ironikusabb legyen: „Testvér... Kellemtelen és szégyelni való testvér; az idegeinkre megy, szerfölött kínos rokonság.”¹²⁷

Az olvasó Führenek a mítosza részben az iránta való rokonszenvnek terméke, részben a felelősségáthárítás reflexének eredménye. Azok akik kiszolgálták, már azért is piedesztálra emelték, hogy magukat mentse. A Führeprinzip túlélte a Vezért. A romantikus én önkeresése a Vezérben ért véget. Az önbecsülés is azt kívánta, hogy Ő tökéletes legyen. Még az olvasásban is.

Pedig 1933 után a Führe már egyre kevésbé érhető rá olvasni. Bár, láttuk, egy-egy könyvben alaposan aláhúzza, ami felkeltette érdeklődését. Sőt, az ilyen könyvek számának aránya 1933 után még nagyobb is, mint előtte. De azért jellemző az 1938-i „A Führe Weimarban” című album. Az egyetlen kulturális vonatkozás: Hitler az Aida ünnepi előadásán.¹²⁸ Goethe házat nem fényképezték le, bár a Führe a nürnbergi pártkongresszus kulturnapján gyakran hivatkozott rá. Az album a gyűlésekről és a menetelésekről ad képet. A Führe most már dolgozott. Elsősorban építkezett.

lentéseiket, és azt éreztem, hogy az ottlevő elvtársak sorában szükség van politikai munkára, leküldtem Boldizsár és Domány elvtársakat a helyszínre, hogy személyesen vizsgálják ki az ügyet. Útjukról az itt mellékelte feljegyzést készítették, amiből kitűnik, hogy ott nemcsak a közállapotokkal van baj, hanem más bajok is vannak. Ezen az alapon Zsofinyecz elvtárs kohó- és gépipari miniszter hozzájárulásával a külkereskedelmi kirendeltség kérte, hogy helyezték ezeket más helyre, hogy tanulmányaikat nyugodtan folytathassák. A dolgok kivizsgálása után úgy látom, hogy ez a lépés helyes volt.

Feljegyzés

Rendkívül titkos!

Az augusztus 26.-án kelt feljegyzés és Szkladán Ágoston nagykövet elvtárral folytatott megbeszélések alapján a moszkvai kereskedelmi kirendeltség megbízásából és Zsofinyecz Mihály kohó- és gépipari miniszter elvtárs tudomásával alulírottak: Boldizsár Gábor és Domány Pál 1953. szeptember 12.-én elutaztunk Makajevkába, hogy vizsgálat tárgyává tegyük a magyar kohászdelegáció részéről elhangzott és fentidézett feljegyzésben ismertetett panaszok megalapozottságát. – 1953. szeptember 18.-ig tartó kiküldetésünk alatt a következőket állapítottuk meg:

1) A város közbiztonságáról szóló panaszok teljesen indokoltak, és az e téren fenálló visszasságokat úgy a gyár tanulmányi felelőse, mint a gyár üzemi párttitkára és a kirovi kerület pártbizottságának titkára elismerték azzal a megszorítással, hogy a halálos kimenetelű atrocitások mindenkor a garázda elemek egymásközi viszálykodásából származnak, míg a polgári lakossággal szemben csupán fenyegetésre, vagy könnyebb testi sértésre szorítkoznak. Delegátusaink három gyilkosság áldozatait látták, ezek közül egyiket alulírottak is hazautazásuk előestéjén. – A lopásokból eredő károkat nevezett szervek meg kívánták téríteni, de ezeket köszönetünk kifejezése mellett elhárítottuk. Kértük, hogy kohász delegátusainkat a biztonság érdekében osszák be egy műszakba, és költöztessék őket egy épületbe. Ennek teljesítésére ígéretet kaptunk.

2) A város területén és a Kirov-műben is sok rosvortmúltú és megbízhatatlan egyén települt le, illetőleg jutott munkához, közöttük több kárpátukrajnai származású kulák és bűnöző. – Ezek tudomást szerezve a magyar delegáció jelenlétéről, több ízben igyekeztek delegátusaink közelébe férkőzni, és körükben szovjetellenes propagandát terjeszteni. A delegáció tagjai két hónap alatt hét ilyen esetet jegyeztek meg, amikor magyar nyelvű egyének a kolhozrendszer ellen, demokráciánk fejlődése ellen, a szovjet sajtó ellen izgattak, és egy esetben propagandájuk kudarcat látva, delegátusunkat (Szabó János) fenyegetéssel igyekeztek hallgatásra bírni. Ez utóbbi esetben a de-

Hitler első építész-mérnöke, Troost halála után Albert Speerben talált rá arra, aki az ő eszméit kivitelezze. Önfeledten terveztek együtt. Az ifjú építész akkor nem is értette, hogy apja miért borzadt el, amikor a görög formákat idéző náci gigantománia terveire pillantott. „Teljesen örültek vagytok” – mondta, és görcsös remegés fogta el, amikor a Führernek bemutatják, aki dicsérte a fiút.¹²⁹ Ez „a fiú” pedig akkor csak örült, hogy építhet, és mindent, amit csak kér, azonnal meg is kapja. A monumentalitás mániája kiemelte őt is a gazdasági válság nyomasztó világából.

Hitler, a nagy építőmester, többször hangoztatta, hogy senki sem tett még annyit a német művészekért mint ő. Csak Georges Clemenceau érdekelte még ilyen nagy mértékben a művészet.¹³⁰ Ugyanakkor Hitler saját festői munkásságáról inkább hallgatott, de ízlését kíméletlenül érvényesítette. Először kivárt. Hagyta hadd csapjanak össze az irányzatok. Goebbels például a modernitást támogatta, mert fel akarta használni és talán tetszett is neki. Speer például a Nemzeti Galériától kölcsönzött néhány Nolde képet Goebbels új lakásának díszítésére, de amikor a Führer ezeket meglátta, és a legelősebben elítélte azonnal elvitette.¹³¹ Ez a művészet sorsáról is árulkodik. Emil Noldét, aki azért maga is némileg rasszista volt,¹³² éppen Paul és Gerda Troost jelentette fel Goebbelsnél, figyelmeztetve, hogy „Nolde és elvtársai” a zsidó forradalom és a weimari állam teremtményei, a Führer esküdt ellenségei, és ami történik, mármint, hogy kiállíthatnak (még 1934-ben) az a Führer elárulása, „a művészek elkeseredéséhez és kétségbeeséséhez” vezet, továbbá „a nép művészeti-érzékeny részének a becsapása”.¹³³ Goebbels azonban, ha a feljelentést el is fektette, Hitler állásfoglalása után nem tehetett semmit, hűségesen szolgált tovább.

Noldének megtiltották a festést, és a Gestapo rendszeresen ellenőrizte ecsetjeit, hogy nem érzik-e rajtuk a friss olaj szaga. Ekkor tért át az akvarellekre, hiszen a nyomokat könnyebben el lehetett tüntetni.¹³⁴ Saját olajfestményeiből az „elfajzott művészet” 1937-i kiállításán láthatott viszont néhányat Nolde.

A Führer tervezett és szemlélődött. Az olvasás persze egyre inkább a nehezére esett. A jelentéseket is külön nagybetűs frógéppel készített számára. Szemüveg helyett pedig hatalmas nagyfőt használta.¹³⁵ Persze azért, ha valami fontos került a kezébe, feltette szemüvegét. Így akkor is, amikor Sven Hedin: „Amerika a kontinensek harcában” című könyve jutott el hozzá, amely ugyan nem maradt meg a könyvtárban, de annak rendje és módja szerint megköszönte a dedikációt, Rooseveltre hátrítva a háború felelősségét.¹³⁶ Egyébként szemüveges fényképeit nem engedték a nyilvánosság elé.¹³⁷

Hitler szívesebben nézegette rohamosan gyarapodó kép-gyűjteményét. Valósággal úszott a boldogságban, amikor megvásárolhatta Makartnak a „A firenzei pestis”-t megjelenítő képét, amelyet a műélvezetre szorított környezete inkább visolyogva méregetett.¹³⁸ És jellemző, hogy még 1945 elején is a berlini bunkerben Linz makettjét nézegette. Német Budapestré akarta tenni gyermek- és kamaszkora városát.¹³⁹ Hatalmas képtárat tervezett és negyedmillió könyvtárat.¹⁴⁰ És még a végnapokban is, amikor Carlyle Nagy Frigyesét olvasgatta,¹⁴¹ úgy nyilatkozott, hogy ha nem volna biztos a város fel- és újjáépítésében, akkor főbe lőné magát.¹⁴² Végrendeletében képeit a majdani linzi Führermuseumra hagyta. Ennek egyébként négyszer annyi műtárgya lett volna, mint a Louvre-nak, amelyet Hitler még ki akart fosztani.

mokráciaellenes propaganda a rádióban rendszeresen hallgatott „Amerika Hangjára” támaszkodott.

3) A gyár munkaszelleme és fegyelme olyan alacsony szinten van, hogy nem alkalmas példamutatásra. Egyes üzemek tervteljesítése 65-70% körül mozog, és delegátusaink ismételt látogatás munkamegtagadás és tettelegesség eseteit. Az említett pártfunkcionáriusok és gyári szervek elismerték, hogy egyes üzemvezetők alatt a munkafegyelem meglazult, és ezt követően meghonosodott a tettelegesség, mint a fegyelem helyreállításának eszköze. Ezek közül az üzemvezetők közül többet leváltottak, de az említett visszasságokat nem sikerült teljesen kiküszöbölni. Az új vezetőség még nem tudott úrrá lenni a tervleamaradások felett, jóllehet a műszaki adottságok megvannak.

4) Az oktatók és gyári dolgozók viszonya delegátusainkhoz általában barátságos, de voltak esetek, amikor ellenségesen léptek fel velük szemben. Ilyen volt a martini étkezdeben lezajlott jelenet, amikor dolgozóink megebédelve nem adták át elég gyorsan helyeiket az utánuk következőknek – megdobálták őket. Kirívó esetként kell megemlíteni, hogy Pataki József sztahanovista főolvasztárunkat a Martin-mű főnöksége felkérte egy olvasztás vezetésére; a kemence szovjet olvasztára az engedelmisséget megtagadta, arra való hivatkozással, hogy nem hajlandó magyarnak alávetni magát.

5) Műszaki szempontból a tanulmányokkal szemben több észrevétel merült fel, amely indokoltá teszi, hogy ko-

házsaink más helyen kiegészítő tanulmányokat folytassanak.

Fentieket összefoglalva úgy ítéljük meg a helyzetet, hogy a város és a gyári hatóságok nem tudják garantálni delegátusaink testi épségét és anyagi biztonságát, nem tudják biztosítani azt a példamutatást, amely döntő tényezője dolgozóink továbbképzésének, nem tudják biztosítani dolgozóink megkívánt műszaki fejlődését, és nem tudják őket hatékonyan megvédeni az ellenséges propagandától. Ennek értelmében javasoljuk delegátusaink haladéktalan visszahívását jelenlegi munkahelyükről azzal, hogy az illetékes szakminisztérium, a Szovjetunió Kohóipari Minisztériuma jelöljön ki számukra más, bevált tanulmányi helyet, mint pl. Zaporozsje, vagy Dnyepetrovcszk. – Mint-hogy tapasztalásunk szerint a nevezett Minisztérium az ilyen kérdésekben merev magatartást szokott tanúsítani, kérjük Szkladán nagykövet elvtárs segítségét abban, hogy a Kohóipari Minisztérium felé közölt kérelmünk diplomáciai vonalon is alátámasztást nyerjen. A felhozott műszaki szempontok ezt lehetővé teszik anélkül, hogy lépésünk a Szovjetunió belügyeibe való beavatkozás színezetét keltené.

Moszkva, 1953. szeptember 19.

Boldizsár s. k.
Domány s. k.

Nem tudni, mivel okozott több kárt Hitler, a műalkotások rablásával vagy pártfogolásával. A náci művészeti élet legnagyobb eseménye az évente megrendezett müncheni kiállítás volt, a Német Művészet Házában. A képanyag tematikájának érzékeltetésére az 1937-i kiállításra vonatkozó felmérést jelezzük, hozzátéve, hogy ezek az arányok keveset módosulhattak. A festmények tematikai megoszlása a következő: tájkép 40%, nők, férfiak, sportolók, ifjak 20%, portrék 15,5%, állatok 10%, dolgozó parasztok 7%, kézművesek, munkások 0,5%, funkcionáriusok 1,5%, építkezések 1,7%.¹⁴³

Hitler valóban őszintén pártolta ezt a náci művészetet, ha talán ennek kortárs képviselőit nem is becsülte sokra. Mindenesetre nagy mecénásuk volt. Ha átlapozzuk az 1938-tól 1944-ig neki vásárlásra felkínált vagy az általa megvásárolt műtárgyak képeit tartalmazó albumokat, akkor már az ő látásmódján keresztül tárul fel a giccs és az anakronizmus éme különös művészete.¹⁴⁴ Ami a festmények stílusát illeti, nehéz meghatározni. A legjobb terminus a náci realizmus lenne. Igaz, a náci művészek és ideológusok nem használták a realizmus kifejezést, részben azért, mert a szocialisták kisajátították, részben azért, mert ők az örökkévalóságnak kellett, hogy alkossanak, ez pedig stílus fölött áll. Nem igaz, hogy a népi ízlést kell szolgálnia a művészetnek, éppen fordítva: azt kell megszabnia.¹⁴⁵ Mint az ifjúsági vezető, Baldur von Schirach hangsúlyozta: „A művészet nem a valóság, hanem az igazság szolgálatában áll... Az a művész nem értette meg a Führert, aki azt hiszi, hogy az idő számára fest, annak ízlését szolgálja.” A náci festészet – hangzik az idevágó egyik legalaposabb monográfia értéktétele – „nem a valóságot tükrözi, hanem a tudatot bénítja”.¹⁴⁶ Hieratikus jellege miatt. A három dimenziós látásmódot a mozdulatlan szolgálatába állítja. Még a megörökíteni akart történések dinamikáját is megmerevíteti, miközben hivatalosan a fő igény: az alakok és a tárgyak életszerűsége lehetett. Olykor egy kis impresszionista, expresszionista, netán kubista modernitás segített: éles megvilágítás, a tér elemekre bontása. Enciklopédizmus jellemzi az ízlést. Csendélettől a csatajelenetig „mindent” megtalálunk. A tematika hozzávetőlegesen: kétharmad tájkép és életkép. Emellett mintegy 10% portré, és természetesen aktok. A portrékon minden korosztály képviselve: a viharozott arctól az életerős nőig. Kevés a görög mitológia, germán is alig. A középkort – minden Wagner-kultusz ellenére – évente egy páncélos lovas képviseli és egy-egy életkép, például Szent Genováva őzikével. Talán tévedésből 1941-ben egy *Sámson és Delíla* is bekerült a gyűjteménybe. Feszület is csak egyszer villan fel a háttérből egy falusi csoportképen. Az első világháborús csataképek sem jellemzők. Annál inkább kiemelendő, hogy évente egy hadifutár előfordul. Tudjuk, Hitler maga is hadifutár volt.

Mindig vásárolt egy-két olyan képet, amelyet akár fényképnek is nézhetnénk. Ez arra is utalhat, hogy ő maga hajdan Bécsben és Münchenben levelezőlapokat másolt. Más önéletrajzi elemet nem fedezhetni fel. Ha csak nem fordított formában; mert bár vegetáriánus volt, azért egy-egy állatképet is találni, például legyilkolt és döglött madarakat. 1938-ban betört az új háború is a náci festészetbe. Romok, tankok és főleg tengeralattjárók lesznek a fő téma. A tájképek mellett először építkezéseket ábrázoló képeket láthatunk, majd megjelennek a gyárak. A paraszti munka dicséretéhez az ipari termelésé járul. De jellemző, hogy 1943-ban nincs háborús kép, igaz, ennek az albumnak csak egy része maradt meg.

Külön tanulmány tárgya lehetne a Führer magánképtárát megjelenítő album, mely családi albumként kezdődik.¹⁴⁷ Apja az első, akit gyűlölt, a második anyja, akit imádott, de a sorrendet – mint antifeministának is – be kellett tartani. A harmadik élete nagy szerelme: a rejtélyes módon öngyilkos Geli Raubal. Sőt róla két festményt találunk. De van Memling is, még hozzá: Éva, holland csendélet, olasz városkép, kedvenc festőjének, Franz von Stucknak több műve. Természetesen Bismarck és Nagy Frigyes, sőt még Hindenburg is civilben, na meg leghűségesebb sófőjének és hasonmásának a festménye, Julius Schrecké, akiről az a hír járta, hogy Hitler-ellenes merénylet áldozata lett.¹⁴⁸ Egy ritka idéten, valami nem túl nagy szakértelemmel rendelkező úrifrizőr keze alól kikerült alak páncélos lovagi szímben.

Ennek a páncélosnak a jelenléte szinte rejtély. Miért nem lovon ülő délcegebb figurát választott? Egyszer őt is megfestették páncélos lovasnak, azt a hamis látszatot keltve, mintha az éppen általa elmarasztalt teutománia híve lenne. A lovas figura alighanem azért nem tetszett neki, mert esetleg nemcsak arra emlékeztette, hogy ő gyalogos volt, hanem Don Quijote alakját is felidézte. Márpedig ennek történetét Hitler olvasta. 1942 februárjának egyik hosszú éjszakáján a következőket minősítette univerzális műveknek: Robinson, Gulliver, Tamás bátya kunyhója, a lista élén Don Quijote állt. „Cervantes könyve a legkiválóbb paródia, amely megőrökt egy kímülésre ítélt társadalmat.”¹⁴⁹ Az anakronizmus látszatát is kerülte. Kiszolgálói is nyilván igyekeztek igazodni. (Jellemző, hogy az 1943-i kiállítás modern frizurás kisportolt férfiak-szobráról sem gondolták, hogy Parsifal, ha nem lenne aláírva.)¹⁵⁰

A Führer ezen a több mint hetvenképes gyűjteményére a 19. századi romantikus és úgymond realista tájképfestészet nyomja rá bélyegét. Egészében a biedermaier kispolgár képzeletvilága ez, olyané, aki közben meggazdagodott és bevásárolt (ajándékba is kapott néhány értékes képet, mint tudjuk Mussolinótól egy Tiziant, Bárdossy Lászlótól egy kis Makartot). Olyan kispolgár képzeletvilága ez, aki végigharcolta az I. világháborút, és mély lelki sebekkel találta meg az „eszmét”, amelynek szolgálatába állt.

Irtalában szeretett volna festőként vándorolni. Bár megtehetné volna! Ha Hitler nem utasítja el másodsor is a bécsi művészeti akadémián, sok minden másképpen alakulhatott volna. 1937-i nagy kultúrbeszédében felsajkítja, hogy milyen festő lett volna. Amikor elmarasztalta a modern másolókat, azért mert nem „a tisztességeset” másolják, hanem a „képtelenséget”. És főleg akkor kerül elő az önéletrajzi mozzanat, amikor így fakadt ki: „Ez a tollnok-ugatás a becsületes és szolid átlag ellen a legnagyobb oka volt annak, hogy a valóban nagy és ezáltal az emberiséget előrevivő művészek lassan eltűntek. Tagadhatatlan, hogy amilyen mértékben a XIX. század átnő a XX. századba és a művészeti irodalom gyarapodik, úgy kezdett el csökkenni a valóban nagy művészek száma!”

Amikor Jung szenvedélyes érdeklődéssel vizsgálta közelről Hitler arcát és a Mussolinival hasonlított össze, megdöbben a Führer kifejezéstelensége miatt. Az egész

ember robot benyomását keltette a pszichológusban, aki szerint: „Ő hangosbeszélő, amely felerősíti a germán lélek suttogását, amíg minden német fül meg nem hallja. Ő az első, aki minden németnek megmondja, amit az gondol a maga tudatalattijában a német sorsról, különösen ahogy az a világháborús vereség óta alakult. A német lélek egyik jellemzője a jellegzetes német kisebbségi érzés, a kisebb testvér komplexusa, aki mindig kicsit később ér oda az ünnepi lakomára. Hitler hatalma nem politikai, hanem mágikus.” A Führer – Jung szerint – olyan mint egy őstamentumi próféta, sőt maga a messiás, aki a mohamedanizmushoz hasonló vallást akar alapítani a keresztény egyházak ellenében. Hitler valamiféle „szellemi edény, fél-isten, vagy annál is több: mítosz”. „Ő nem ember, hanem egy közösség. Ő nem egyén, hanem nemzet.”¹⁵¹ Hitler kritikája így óhatatlanul Hitler apológiája.

Jung náciizmussal szembeni magatartásában talált is kivétneivelőt az utókor. A faji törvények tombolásakor alig ha volt szerencsés a zsidó és a keresztény lélekelemzés különbözőségéről értekezni. Maga Jung is érezhette ezt. 1936-i „Wotan” és 1945-i „Katasztrófa után” című cikkei között elég éles a szemléletbeli különbség.

1936-ban úgy látta Jung, hogy Hitlerben maga Wotan támad fel, aki a germán istenhez hasonlóan hatalmába keríti az embereket. Nem külső rontással, mert Wotan „germán ősadottság”, „archetípus”, „a német nép egyik alapvető sajátosságának felülmúlhatatlan megszemélyesítője”. Így: „Éppen azért tesz mély benyomást a német jelenségre, hogy Egyvalaki, aki nyíltan megszállt, az egész népet oly módon keríti hatalmába, hogy mindent mozgásba hoz, elindít, óhatatlanul még veszélyes lejtőre is visz.” Ezért: „Mi kívülről korunk németjét túlságosan felelőssé tehető cselekvőként ítéljük meg, holott talán helyesebb lenne, legalább szenvedő alannak is tekinteni.”¹⁵²

1945-ben Hitler jungi diagnózisa: *pseudologia phantastica*. Ez a hisztériának egyik formája, hordozója elhiszi saját hazugságait. Wotan tehát eltűnt a jungi magyarázat szintjéről. „Úgy tűnik fel nekem, hogy az utóbbi 12 év története egy hisztérikus betegségének története.”¹⁵³ Jung számára a fő kérdés: a kollektív felelősség és az attól való egyéni lélektani megszabadulás. Ez a pszichoterápia ma is tart.

Jung állásfoglalásai bizonyára egy nagy szellem vívódásait tükrözik, azt, ahogy egyén és közösség viszonyának kérdéseire választ keresett. Mégis, Jung Hitler-elmélete, ha leegyszerűsítjük, mint – interjújában – ő maga is tette, nem más, mint a médium-tézis. Eszerint Hitler médium. Mások szócsove. Hogy e tézis újabb keletű változatát idézzük, „a médiumban olyan energiák közlekednek, amelyeknek nem érte horderejét és irányát. Olyan zenére táncol, amelyet nem ő szerzett.”¹⁵⁴ Az ezoterikus fasizmus ismerője és gyakorlója, Julius Evola, ezt a magyarázatot csak annyiban igazította ki, hogy tagadta azokat a nézeteket, melyek szerint Führer tagja lett volna valamiféle titkos társaságnak.¹⁵⁵

Nem véletlen, hogy e kor nagy könyvei az emberi ösztönvilág és a civilizáció konfliktusáról szólnak. Henri Bergson „Az erkölcs és a vallás két forrása” mintegy megelőlegezi azt, amit Freud részletesen fejt ki *A rossz közérzet a kultúrában* című művében. A bergsoni *élan vital* Freudnál ösztön. Freud nem írt Hitlerről, és a náciizmusról sem. De amikor az emberi világ működésének magyarázatában Erősz és Thanatosz, az életösztön és a halálösztön lépnek elő mindent meghatározó erőkké, akkor a legtöb-

bet mondta el saját koráról. Jellemző, hogy amikor Stefan Zweiggal elbeszélgetett a hitleri világ borzalmairól, „mint embert mélyen megrázta, ami történt, de mint gondolkodó nem csodálkozott”. Úgy látta, hogy „véleménye, miszerint az emberi lélekben meghúzódó barbár vonás, az elemi pusztító ösztön kiirthatatlan, a legborzalmasabb módon igazolódott”.¹⁵⁶ E beszélgetés során mintha nem ötlött volna fel Freudban Romain Rolland hozzá intézett levele, amelyen nagyon elgondolkozott. A francia fró azon írásához fűzött néhány észrevételt, amelyben „a vallást mint illúziót [és neurózist] taglalja”.¹⁵⁷ „Ő – mármint Romain Rolland, írja Freud – azt válaszolta, hogy a vallásról alkotott ítélettel teljesen egyetértene, viszont sajnálta, hogy nem méltattam a vallásosság voltaképpeni forrását. Ezt különös érzésnek tartja, mely sohasem hagyja el, úgy találta, hogy sokan mások is ugyanezt vallják, feltételezhetően emberek milliói. Ez az érzés, amelyet ő az »örökkévalóság« sejtelmének nevezne, határtalan, korlát nélküli, mintegy »óceáni« érzés. Ez az érzés tisztán szubjektív tény, semmilyen hittétel, a személyes fennmaradás semmilyen biztosítéka nem kapcsolódik hozzá, azonban ez a forrása a vallásos energiának, amelyet a különböző templomok [helyesen: egyházak] és vallási rendszerek megragadnak, és meghatározott csatornába vezetve bizonyára fel is használnak. Csak ennek az óceáni érzésnek az alapján nevezheti valaki magát vallásosnak akkor is, ha minden hitet és illúziót elutasít”. Freud ezt az érzést magában nem tudta felfedezni.¹⁵⁸

De vajon Hitler örökkévalóság-igénye nem valamiféle óceáni érzés, pontosabban annak apálya? Vagy inkább annak karikatúrája, hiszen számára az egyén a fajban élt tovább; annak örökkévalósága jegyében járt el, hogy a végén – szociáldarwinista képzeletéhez híven – már szinte az általa istentett fajnak is a bukását igenelje, mert a létharcban ellenfeleinél gyengébbnek bizonyult, és a gyengének – szerinte – pusztulnia kell... Így ez a hatalmas óceáni ár-ápály a semmi felé próbált magával ragadni mindent, ami útjába került. Ugyanakkor Hitler a halálösztön klasszikus példája lehet, mint ezt Freud nyomán többen is fejtegették, a fasizmust mint kollektív frusztrációt vizsgálva.¹⁵⁹ Erich Fromm arra a következtetésre is jutott, hogy nem volt semmiféle különleges tehetsége sem. „Különleges volt az a társadalmi-gazdasági helyzet, amely kiemelkedését lehetővé tette. Hitlerek százai élnek közöttünk, amelyek rögtön előlépnének, mihelyst útne a történelmi óra.”¹⁶⁰ Egvélőre azonban még senki sem tudta az univerzum negatív energiáit ilyen hatékonyan egyesíteni.

Nem nagy vigasz, hogy Hitler könyvtárában a szerzők között olykor nála is hitványabb alakokat találunk. Tallózásunk a könyvtárban éppen azt jelzi, hogy az ide temetett gondolatok is miként épültek be – a Mein Kampf kifejezésével élve – a hitleri világszemlélet „gránit alapjára”-ba, olykor az ötletgazda – például: Dinter, Feder – feláldozásával. Ami a náci szerzők világszemléletén túl közös, az a sorsuk: végtelenül szerencsétlenek, boldogtalanok és szármalmasak, olykor nevetségessé voltak, és ezt démoni pózaikkal, majd bűneikkel leplezték. Bűneiket világnézetükkel igazolták. Ennek a „világnézetnek” központi alakja csak a Führer lehetett. Parancsa felhívás a bűnre és feloldozás a bűn alól. Hitler – olvasmányai-

ból is összeálló – gránit-világnézete olyan teher, amely ma is nyomasztóan nehezedik az emberiségre. A kérdés: hogyan történhetett? – nem befejezett műltra vonatkozik. Vajon Freud keserű intése és kérdése ma nem aktuális-e? „Az emberek a természeti erők feletti uralmukban odáig jutottak, hogy segítségükkel könnyű egymást az utolsó emberig kiirtaniuk. Innen származik jó része jelenlegi nyugtalanságunknak, boldogtalanságunknak, szorongó hangulatunknak.

És most azt kell várnunk, hogy a két »mennyei hatalom« mássika, az örök erősz megerősíteti magát, hogy éppoly halhatatlan ellenfelét legyőzze a harcban. De ki láthatja előre az eredményt, a végkifejletet?¹⁶¹ Ma vajon többen vagy kevesebben várják Erősz diadalát? Vagy Erősz és Thanatosz netalán egyazon entitás két arca lenne?

De hátha az a bizonyos „óceáni” érzés, mégis létezik, és netán jó irányba lendül...

J E G Y Z E T E K

1. Mahatma Gandhi: *Jung Indien. Aufsätze aus den Jahren 1919 bis 1922.* Auswahl von Romain Rolland und Madelaine Rolland. Einleitung von John Haymes Holmes. München – Leipzig, 1924.; Romain Rolland: *Mahatma Gandhi*. München – Leipzig, 1923.
2. Eduard Drumont: *Das verjudete Frankreich. Versuch einer Tagesgeschichte. I-II.* Berlin, 1886., 1887.
3. Georges Saint-Bonnet: *Le Juif ou l'internationale du parasitisme.* Paris, 1932. A Adolf Hitler / A qui je dois consacrer / un très prochain livre / Hommage sincère / G. Saint-Bonnet.
4. Maïa Charpentier: *La bonne cuisine végétarienne. 500 recettes pratiques.* Paris, 1934. Au chancelier du Reich à / Monsieur Hitler végétarien, donc / par destination, homme de paix, ce / livre d'une bonne française désirant / la Paix Universelle seule condition / du progrès humain. / Maïa Charpentier
5. Louis Artus: *Paix sur la terre!* Paris, 1932.
6. Kossak-Raytenau: *Katastrophe, 1940.* Oldenburg I.O. 1930. Adolf Hitler, / dem / Schöpfer / Deutschen Reinheit, / Deutscher / Freiheit, / dem / Schöpfer und / Kanzler / des / Dritten Reiches / der / Deutschen / in / Dankbarkeit / Kossak-Raytenau / im / April 1937
7. Pickert: i.m. 194.
8. Gustav Gonder: *Armes Deutschland armes Frankreich. Eine Kritik zur deutsch-französischen Annäherung.* Metz, 1930. Herrn Reichskanzler / Adolf Hitler / in Verehrung gewidmet / Gustav Gonder / Saarbrücken, den 20. X. 33.
9. Vladimir Orloff: *Mörder – Fälscher – Provokateure. Lebenskämpfe im unterirdischen Rußland.* Aus dem Russischem übersetzt und frei bearbeitet. Berlin, Brückenverlag, 1929. Herrn Adolf Hitler / Mörder – Fälscher – Provokateure – / – dass sind hauptsächlich Juden / die ich auf 860 Seiten geschil-dert habe. / Leider hat der Verlag mein / Buch „frei bearbeitet“ – und / 267 Seiten tragen außer Namen / kein Jüdischer Spur. / Dem Führer der Partei an / dessen Kämpfe und Siege ich leider, / als / Gast des Landes, nicht Teil- / nehmen kann. / 1/XII 29. Sandau / a.d. Elbe / Wladimir Orloff
10. Konstantin Sakharow: *Die tschechischen Legionen in Siberien.* Berlin, 1930.
11. Konstantin Sakharow: *Die tschechischen Legionen in Siberien.* Berlin, 1931. D558. S24 1931 Adolf Hitler / gewidmet vom Verfasser / Konstantin Sakharow
12. Gregor Schwartz-Bostunisch: *Die Freimaurerei. Ihr Ursprung, ihre Geheimnisse, ihr Wirken.* Weimar, 1928. Unserem hochverehrten Führer / Herrn Adolf Hitler / in treuer Gefolgschaft / der Verfasser / Gregor Schwartz-Bostunisch / u. Frau Frikker / 21. X. 31.
13. Erich Müller-Gangloff: *Horizonte der Nachmoderne.* Stuttgart, 1964. 232.
14. Pitirim Sorokin: *Die Soziologie der Revolution.* München, 1928. Ein Beitrag zur Erhöhung / der roten Gefahr / J. F. Lehmann
15. Kaas Albert: *Der Bolschewismus in Ungarn.* München, 1930.
16. Jávorkay – Hehs Aladár: *Kormányzó fia. (Történet)* Bp. 1931. 19 l. Seines Hochwohlgeboren / dem Herrn Adolf Hitler / dem Apostol des „Grossen Gedankens“ / in tiefstes Ehrfurcht / gewidmet von / Aladár von Hehs / Schriftsteller / Bpest, 15. VIII. 932.
17. Béla von Kary: *Nach Rom! (Hannibals Aufstieg, Liebe und Niedergang).* Karcag, é.n. Zueignung / dem Führer und Reichskanzler / Adolf Hitler / in Hochverehrung und Bewunderung! / Budapest im Juli 1936 / der Autor: / Béla von Kary
18. Géza Lukács: *Der Neuaufbau auf Grundlage der friedlichen Revision der Friedensverträge.* Salzburg – Graz – Wien – Leipzig – Berlin, 1936. Dem Führer und Kanzler / des Deutschen Reiches / Seiner Exzellenz Herrn / Adolf Hitler / Verehrungsvollst
19. Piday Jenő: *A berlini olimpia. Ahogy mi láttuk...* Bp. 1936. Seiner Exzellenz / Adolf Hitler / dem Führer und / Kanzler / des Deutschen Reiches / mit vorzüglichster Hochachtung / gewidmet / Eugen v. Piday
20. Kr. Krestew: *Das revolutionäre Deutschland 1918 – 1933.* Sofia, 1939. Dem Führer des deutschen Volkes / Adolf Hitler / mit dem Ausdruck aufrichtigster / Verehrung eines wahrheitsliebenden / Berichterstetter / Berlin, den 11 Januar 1939. / K. Krestew
21. Karl Stauss: *Kriegergräber in Rumänien.* Hermannstadt, 1931.
22. Anna Schuller-Schullerus: *Heimaterde.* Hermannstadt, 1938. Dem geehrten Führer, Adolf Hitler, / der so viele liebe deutsche „Erde“ heim brachte, / zum 50. Geburtstage, / in tiefer Verehrung / Hermannstadt im April 1939 / Anna Schuller
23. Männer: *Odenwälder im Banat.* Mennheim a. d.B. 1934. Dem Führer und Reichskanzler / Herrn Adolf Hitler / ergebenst überreicht vom Verfasser
24. *Im Felde unbesiegt. Erlebnisse im Weltkrieg erzählt von Mitkämpfern. III.* Szerk. Hugo Kerchnawe. München, 1923.
25. *Vier Jahre Westfront. Geschichte des Regiments List R.J.R.* 16. Szerk. Fridolin Solleder München, 1932. Seinem tapfern Meldeläufer / dem hochverdienten ehem. Geseiten / Herrn Ad. Hitler / zur Erinnerung an ernste aber große Zeiten / gewidmet von / M. v. Baligand / Weihnachten 1931 Oberst
26. John Lukacs: *Az európai világháború 1939-1941.* Bp. 1995. 125.
27. Heinrich Hoffmann: *Hitler wie ich ihn sah.* München, 1974. 188.
28. Peter Alter: *Nationalism.* London – New York, 1991. 52.
29. Klemens von Klemperer: *Germany's New Conservatism.* Princeton, 1968. 194.
30. Hans Kohn: *The Mind of Germany.* New York, 1960. 331.
31. Moeller van den Bruck: *Das Dritte Reich.* Berlin, 1923. 261.
32. Golo Mann: *Deutsche Geschichte des neunzehnten und zwanzigsten Jahrhunderts.* Frankfurt am Main, 1959. 715.
33. Klemperer: *Germany's New Conservatism,* 231.
34. Arthur Zweiniger: *Spengler im Dritten Reich. Eine Antwort auf Oswald Spenglers „Jahre der Entscheidung“.* Oldenbourg i. O.,

- 1933 Meinem Führer / Adolf Hitler / in Verehrung und Liebe / Arthur Zweiniger / 23. XI. 33. Dresden
35. Szerb Antal: *A világtörténelm története*. Bp. 1962. 908.
36. Rudolf Pechel: *Deutscher Widerstand*. Zürich, 1947. 279.
37. Otto Strasser: *Mein Kampf. Eine politische Autobiographie*. Frankfurt a. Mein, Heine, 1969.
38. Klemperer: i.m. 193.
39. R. Trevor - Roper: *The Last Days of Hitler*. New York, 1962. 65.
40. Peter Sachse: *SA-Männer von Leipzig. Ein Beitrag zur Rassenkunde Deutschlands*. Leipzig, 1934.
41. Hoffmann: *Hitler*, 117., 123.
42. Mathilde von Kemnitz: *Triumph des Unsterblichkeitswillens*. München, 1922. 3., 370-371.
43. Guida Diehl: *Die Erlösung vom Wahn. Wider Dr. Mathilde Ludendorff und ihr Buch „Erlösung vom Jesu Christo“*. Eisenach, 1931. 74. Unserem sehr verehrten / lieben Führer / Adolf Hitler als Zeichen treuen / Mitkampfes / Guida Diehl / Aug. 31.
44. Gertrud Kahl-Furthmann: *Religiöse Erneuerung*. Bietigheim, 1937. 73., 76.
45. Johannes Müller: *Die Verwirklichung des Reiches Gottes. Die Reden Jesu verdeutscht und vergegenwärtigt*. IV. München, 1933. 15.
46. Stanley Jones: *Christus auf der Bergkanzel*. Ford. H. Fellmann, Bremen, 1933.; E.G. White: *Das Leben Jesu unseres Heilandes*. Hamburg - Wien - Zürich. Advent Verlag, 1934.
47. Martin Wagner: *Die Religion der Freude*. H.n. 1930
48. Hermann Göring: *Aufbau einer Nation*. Berlin, 1934.
49. Martin H. Sommerfeldt: *Göring, was fällt Ihnen ein!* Berlin, 1932. Meinem Führer / in Treue und Verehrung / Hermann Göring / 9. November 1932
50. Alfred Rosenberg: *Dreissig Novemberköpfe*. Berlin, 1927. Adolf Hitler / in treuer Gefolgschaft! / 18. XI. 27 / Gregor Strasser
51. Gottfried Feder: *Der deutsche Staat auf nationaler und sozialer Grundlage*. München, 1924. Adolf Hitler gewidmet / Weihnachten 1924 Gottfr. Feder
52. NARA, Captured German Documents Microfilmed in Berlin, T 580. Nachlass Darré, Reel 249
53. Rauschnig: *Hitler*, 41.
54. Walther Darré: *Um Blut und Boden. Reden und Aufsätze*. München, 1940.
55. Darré: *Neuadel*, 229.
56. Richard Walther Darré: *Das Bauerntum als Lebensquelle der Nordischen Rasse*. München, 1937.
57. Louis Pauwels - Jacques Bergier: *Le matin des magiciens*. Paris, 1960. 287.
58. Colin Wilson: *Rudolf Steiner. The Man and His Vision*. Wellingborough, 1985. 151.
59. *Rudolf Steiner während des Weltkrieges*. Szerk. Roman Boos. Domach, 1933.
60. Giorgio Galli: *Hitler e il nazismo magico*. Milano, Rizoli, 1989. 40.
61. NARA, Captured German Documents Microfilmed in Berlin, T 580. Nachlass Darré, Reel 231.
62. Ernst Bertram: *Das Normenbuch*. Leipzig, 1925. Adolf Hitler / dem Kanzler und Führer des / deutschen Volkes in tiefer / Dankbarkeit und Verehrung / München, am Tage der deutschen Kunst / 15. Oktober 1933 / Ernst Bertram. Richard Claußen: *Unter Sternen zu den Sternen*. Berlin - Leipzig, 1934. Dem Führer / des deutschen Volkes / in Ehrfurcht überreicht. / Richard Claußen. / Schleswig, den 11. August 1934. Rudolph John Gorsleben: *Hoch-Zeit der Menschheit*. Leipzig, 1933.; Ludwig Ferdinand Clauss: *Die Nordische Seele*. München, 1932. Als Beitrag aus Seelenkunde / unseres Volkes / treulichst angeeignet / J.F. Lehman
63. Hans Wolfgang Behm: *Die kosmischen Mächte und wir. Der Schicksalsweg unserer Erde*. Berlin, 1936.
64. Schrötter, W. *Wüst: Tod und Unsterblichkeit im Weltbild indogermanischer Denker*. Berlin, 1938. Dem Führer / zum Julfest 1938 / H. Himmler
65. Trevor-Roper: i.m. 64.
66. Michael H. Kater: *Das „Ahnenerbe“ der SS 1935-1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*. Stuttgart, 1974.
67. Trevor-Roper: i.m. 83.
68. LC DCM, German Captured Documents, Himmler File, Box 404. Folder 91. (84)
69. Wilhelm Wulff: *Zodiac and Swastika*. New York, 1973. 115.
70. Herrn Adolf Hitler / meinem lieben Armanen- / bruder B. Steininger
71. Mosse: *The Crisis*, 295.
72. Gerald Suster: *Hitler: The Occult Messiah*. New York, 1981. 36.
73. J[örg] Lanz von Liebenfels: *Das Buch der Psalmen deutsch, das Gebetbuch der Ariosophen, Rassenmysterien und Anisemiten*. Düsseldorf, 1926. Vom Verleger dem deutschen / Führer ergebenst / überreicht / Essen, 24. 4. 27. / zur Gautagung / d. N.S.D.A.P. Herbert Krichtsein
74. NARA, Captured German Documents Microfilmed in Berlin, (Hoover Institution): NSDAP Hauptarchiv T 581, No. 1229. Reel 52. Johannes Hering: *Dr. Jörg Linz von Liebenfels und sein Orden des neuen Tempels*
75. Rauschnig: *Hitler*, 248.
76. Benedict Bonafoscari: *Seegenreiche Gottes-Gaben Edler Mineralischen-Schätze und andere Kostbarkeiten an mancherley hierinnen mehrertheils auf aigner Erfahr und Uebung beschribnen Orthen Teutschlants mit Muehe und Fleis in meinem sehr hohen Alter zusamen getragen sothann aber meinem lieben Vetter Abraham Musculus zu sein und seiner 4 Söhne Unterricht und nutzbarren Gebrauch freundschaftlich verehret im Jahr Christi unsers Heyllandes Anno 1656 von mir Benedict Bonafoscari in Venedig*.
77. Abdruschin: *Im Lichte der Wahrheit. Gralsbotschaft von Abdruschin*. Grosse Ausgabe. München, „Der Ruf“. 1931. Dem Führer / des deutschen Reiches / Adolf Hitler 20. 4. z. 19. 8. 34 / In Treue und Dankbarkeit / Paula Hauer, Magdeburg Möchten Segensströme / für Führer / und Volklich hieraus ergeben.
78. Abdruschin: *Im Lichte der Wahrheit*. 122.
79. *Annulus Platonis (Asrea catena Homeri) oder physikalisch-chemische Erklärung der Natur nach ihrer Entstehung, Erhaltung und Zerstörung von einer Gesellschaft ächter Naturforscher aufs neue verbessert und mit vielen wichtigen Anmerkungen herausgegeben von Anton Joseph Kirchwegger*. Zweite Auflage. Wort- und originaltreu nach der seltenen Rosenkreuzer-Ausgabe von 1781. "Man beachte, wie die Menschen haften / und sich mühen und doch nur in ver- / gessenen Gräbern enden, während hier / und da eine wahrhaft große Seele / sich selbst vergiftet und durch ihre / Selbstlosigkeit unsterblich wird." / R. V. Emerson Heil die Adolf! / Renkam [?] / Wer nur Gott in sich und aus / aller Natur außer sich erkennt, / der weiß die Wahrheit.
80. Bó Yin Rá: *Das Gebet*. Leipzig, 1926. Aus meinem / Besitz / heim 20. April 1936 / an / Adolf Hitler
81. Bó Yin Rá: i.m. 37., 101.
82. Nicholas Goodrick-Clarke: *The Occult Roots of Nazism*. New York, 1992.; Ken Anderson: *Hitler and the Occult*. New York, 1995.
83. Nolte: *Der Faschismus*, 404-409.
84. Konrad Heiden: *Der Fuehrer*. Boston, 1944. 280.; Margarete Plewnia: *Auf dem Weg zu Hitler. Der »völkische« Publizist Dietrich Eckart*. Bremen, 1970. 101-110.
85. Maser: *Adolf Hitler*, 188.
86. Dietrich Eckart: *Der Bolschewismus von Moses bis Lenin. Zwiegespräch zwischen Adolf Hitler und mir*. München, 1924.
87. *Hitlers Zweites Buch. Ein Dokument aus dem Jahr 1928*. Szerk. Gerhard L. Weinberg, Hans Rothfels. Stuttgart, 1961.
88. [Otto Wagener:] *Hitler - Memoirs of a Confidant*. Szerk. Henry Ashby Turner, Jr. New Haven - London, 1978. 273.
89. Heiden: *Der Fuehrer*, 20.
90. Henry Grosshans: *Hitler and the Artists*. New York - London, 1983. 57.
91. Guido Knopp: *Ne flýjünk Hitlertől!* Bp. 1997. 134-135.

92. Petra Tauscher: *Nekrophilie und Faschismus. Erich Fromms Beitrag zur soziobiographischen Deutung Adolf Hitlers und weitere sozialpsychologische Interpretationen*. Frankfurt am Main, 1985. 71.
93. Albert Speer: *Die Bauten des Führers. Adolf Hitler Bilder aus dem Leben des Führers*. Altona-Bahrenfeld, 1936. 74.
94. Pickert: i.m. 154.
95. Dietrich Eckart: *Der Bolschewismus von Moses bis Lenin. Zwiegespräch zwischen Adolf Hitler und mir*. München, 1924. A Kongressusi Könyvtárban sajnos csak az eredetiről készített frögéppel írt másolatot használhattam.
96. Nolte: *Der Faschismus*, 408.
97. Speer: *Erinnerungen*, 136.
98. Maser: *Adolf Hitler. Legende*, 186.
99. Speer: *Die Bauten, Adolf Hitler Bilder aus dem Leben des Führers*.
100. Joseph Goebbels: *Unser Hitler*. U.o.
101. Dietrich Strothmann: *Nationalsozialistische Literaturpolitik*. Bonn, 1960. 383.
102. LC CMD, German Captured Documents, Miscellany, Reel 499.
103. Speer: *Erinnerungen*, 136.
104. Werner Maser: *Hitler's Mein Kampf. Entstehung, Aufbau, Stil, Änderungen, Quellen, Quellenwert, kommentierte Auszüge*. München – Esslingen, 1966. 141.
105. Eberhard Jäckel: *Hitler's World View*. Cambridge (Mass.) – London, 1981. 120.
106. Richard A. Koenigsberger: *Hitler's Ideology. A Study in Psychoanalytic Sociology*. New York, 1975.
107. Eberhard Jäckel: *David Irving's Hitler. A Faulty History Dissected*. Port Angeles, 1993. 23.
108. Ludecke: i. m. 695.
109. Klaus Backes: *Hitler und die bildenden Künste. Kulturverständnis und Kunstpolitik im Dritten Reich*. Köln, 1988. 28.
110. Berend T. Iván: *Válságos évtizedek. Közép-és Kelet-Európa a két világháború között*. Bp. 1983. 190-191.
111. Dietrich Eckart: *Das ist der Jude! Laienpredigt über Juden- und Christentum*. München, [1921] 3.
112. Sandvoss: *Hitler und Nietzsche*. Göttingen, 1969. 198.
113. Irene Harand: *„Sein Kampf“ . Antwort an Hitler*. Wien, 1935. 342.
114. Mosse: *The Crisis*, 294.
115. Grosshans: *Hitler*, 20.
116. Rauschnig: *Hitler Speaks*, 227-228.
117. Koenigsberger: *Hitler's Ideology*, 28.
118. Rauschnig: *Hitler Speaks*, 227.
119. Koenigsberger: *Hitler's Ideology*, 53.
120. James Biser Whisker: *The Social, Political and Religious Thought of Alfred Rosenberg*. Washington, 1982. 82-89.; Andreas Molau: *Alfred Rosenberg. Der Ideologe des Nationalsozialismus*. Koblenz, 1993. 95-99.
121. LC CMD, German Captured Documents, Rehse Collection, Reel 163.
122. Rainer Zitelmann: *Hitler. Selbstverständnis eines Revolutionärs*. Hamburg – New York, 1987. Aretin K.O.v. előszava: VIII. l.
123. Jung: *Aufsätze*, 5.
124. *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939-1944.I.* Szerk. Ránki György. Bp. 1983. 100.
125. Abdruschin: i.m. 292.
126. Maser: *Adolf Hitler. Legende*, 199.
127. Mann: i. m. 849.
128. *Der Führer in Weimar. 1925-1938*. Weimar, 1938. 46.
129. Speer: *Erinnerungen*, 148.
130. Grosshans: *Hitler*, 19.
131. Speer: *Erinnerungen*, 40-41.
132. Robert Pois: *Emil Nolde*. Washington, 1982. 187-188.
133. LC CMD, German Captured Documents Paul Ludwig and Gerdy Troost Papers Reel 447
134. Jonathan Petropoulos: *Art as Politics in the Third Reich*. Chapel Hill – London, 1996. 95.
135. Henry Picker – Heinrich Hoffmann: *Hitlers Tischgespräche im Bild*. München – Berlin, 1980. 25.
136. Werner Maser: *Hitlers Briefe und Notizen*. Düsseldorf – Wien, 1973. 201.
137. Hans Bernd Gisevius: *Adolf Hitler. Versuch einer Deutung*. München, 1963.
138. Zoller: *Hitler Privat*, 51.
139. Speer: *Erinnerungen*, 113.
140. Ernst Kubin: *Sonderauftrag Linz. Die Kunstsammlung Adolf Hitler*. Wien, 1989. 13.
141. Trevor-Roper: *The Last Days*, 159., 293.
142. Petropoulos: *Art*, 310.
143. Hinz: *Die Malerei*, 44.
144. LC Prints and Photographs Division, 11395 F „Haus der Deutschen Kunst (Neuer Glaspalast)“ Anstalt des öffentlichen Rechts in München Ankäufe des Führers aus der „Großen Deutschen Kunstausstellung 1938“ (Duplikat für das Haus der Deutschen Kunst); 11396 F [1939] „Haus der Deutschen Kunst (Neuer Glaspalast)“ Anstalt des öffentlichen Rechts in München. Ankäufe des Führers aus der „Großen Deutschen Kunstausstellung 1939“ (Duplikat für das Haus der Deutschen Kunst); 11397 F „Haus der Deutschen Kunst (Neuer Glaspalast)“ Anstalt des öffentlichen Rechts in München. Ankäufe des Führers aus der „Großen Deutschen Kunstausstellung 1940“ (Triplikat für das Haus der Deutschen Kunst) 2.vol.; 11398 F [1941] „Haus der Deutschen Kunst (Neuer Glaspalast)“ Anstalt des öffentlichen Rechts in München. Ankäufe des Führers aus der „Großen Deutschen Kunstausstellung 1941“ (Duplikat für das Haus der Deutschen Kunst); F „Große Deutsche Kunstausstellung 1941“ Werke, die dem Führer zum Ankauf angeboten wurden.; 11399 F Vom Führer für sich persönlich aus der „Großen Deutschen Kunstausstellung 1943“ angekaufte Werke.
145. Harold James: *A German Identity 1770-1990*. London, 1989. 145.
146. Hinz: *Die Malerei*, 74.
147. LC Prints and Photographs Division, 11373 H Katalog der Privat-Galerie Adolf Hitlers
148. Ludecke: i.m. 468.
149. Grosshans: *Hitler*, 19.
150. *Große Deutsche Kunstausstellung im Haus der Deutschen Kunst zu München Juni bis auf weiteres 1943*. München, 1943. 119.
151. Knickerbocker: *Is tomorrow Hitler's?* 46-48.
152. G. Jung: *Aufsätze zur Zeitgeschichte*. Zürich, 1946. 13., 23.
153. Jung: i.m. 93., 101.
154. Pauwels – Bergier: *Le matin des magiciens*, 357.
155. Julius Evola: *Hitler e le società segrete. Il Conciliatore* 1971. 15 ottobre. Id.: Galli: i.m. 85.
156. Zweig: i.m. 16. fejezet, 17.
157. Sigmund Freud: *Gesammelte Werke*. XIV. London, 1955. 422.
158. Sigmund Freud: *Esszék*. Bp. 1982. 329-330.
159. Erich Fromm: *Escape from Freedom*. New York, 1941.; Wilhelm Reich: *The Mass Psychology of Fascism*. New York, 1946.
160. Fromm: *Anatomie der menschlichen Destruktivität*. Hamburg, 1981. 486.
161. Freud: *Esszék*, 405

Erdélyi korteskörutak

AVAGY MIT TAKAR A NEMZETI TALÁLKOZÁSOK CEREMÓNIAJA

BIRÓ A. ZOLTÁN

Távoli népeket kutató antropológusok gyakran számolnak be olyan törzsekről, amelyek a hozzájuk érkező idegent nem kenyérrel és sóval, hanem új identitással kínálják. Nem fejet hajtanak az érkező előtt, hanem nevet adnak neki, személyiségjegyet kínáló tulajdonsággal ruházzák fel, feleség vagy család adományozásával a helyi közösség tagjává teszik. Saját érdekeik alapján, a szó szoros értelmében véve, bekebelezik, figyelmen kívül hagyva, hogy ki volt és mit akart. Amennyiben az idegen mégis ragaszkodik ahhoz, hogy saját magáról beszéljen, az őt befogadók körében, akkor elmondhatja viszonzásos utazása történetét, vagy az utazás egyes emberpróbáló epizódjait. Korábbi történeteire, otthon hagyott világra a vendéglátók nem kíváncsiak, sokkal fontosabb, hogy jól játssza azt a szerepet, jól jelenítse meg azt az identitást, amit a vendéglátók – az ott tartózkodás idejére – neki tulajdonítanak.

A „terepmunkára” induló politikus, vezető közéleti személyiség gyakran kerül olyan helyzetbe, hogy a róla kialakított pozitív képnek, elvárásnak kell megfelelnie, esetleg éppen a negatív képet megcáfolnia. Ha a szóban forgó személy rutinos közéleti szereplő, ez nem is okoz gondot, hiszen az otthonos terepen mindig hamar felismeri, hogy a fogadó közönség a híveiből vagy ellenségeiből verbuválódott-e. Mindkét helyzetre van viselkedési stratégiája, a megjátszás pedig már nem igazán nehéz feladat.

Igen ám, de mi van olyankor, ha nem ismerős a közéleti szereplésre kiválasztott szerep? Amikor a politikusnak mint érkező idegennak fogalma sincs arról, hogy az őt fogadók között a támogatók vagy az ellenfelek vannak-e többségben? S amikor nem tudhatja, hogy a fogadó közösség egyáltalán alakított-e róla valamilyen képet, s ha igen, akkor milyen? Ilyenkor mintegy ösztönösen a „személyi varázs” eszköztárához nyúl. Magáról beszél, a hivatalnok arc helyett mindenáron az emberi arcát szeretné megmutatni, anekdotázik, a személyes élettörténet epizódjait veszi elő. Közben egyre bizonytalanabb lesz, mert a tartózkodó udvarias mosolyokon jól láthatja, hogy nem ezt várják tőle. Valami furcsa ambivalenciát érez a levegőben, vendéglátói egy időben kedvesek és gyanúsán tartózkodóak. Mosolyognak és számon kérnek. Kérnek és kioktatnak. Meghajolnak és lemondóan legyintenek. Cinkosak és kárörvendők. S mindezt nyilvánosan teszik, nem egyszer felrúgva a jó modor szabályait.

Olyan helyzet ez, mint a távoli törzshöz érkező idegené. Azzal a nem csekély különbséggel, hogy a fogadó közösség által felkínált identitást nem hozzák az érkező tudomására. Nem nevezik meg őt, nem mondják meg az új nevét, nem mutatják meg pontosan a helyét. De azt elvárják, hogy mindezt ő maga találja ki, fedezze fel, és a fölismert identitás alapján viselkedjen úgy, ahogyan azt a fogadó közösség elvárja tőle.

Erdélyben járva a magyarországi politikus óhatatlanul szembe találja magát az idegen világba érkezés minden lehetséges ambivalenciájával. Olyan terep ez, amely múltjában, szimbólumaiban, beszédmódjaiban ismerős, talán tájaiban és a tájak nemzetiségi főszereplőinek arcvonásaiban is az. Magatartásaiban azonban alapvetően bizonytalan és ismeretlen vidék. Ez nem is csoda, hiszen az a terep a magyarországi politikus számára „magyar terep” ugyan, de nem otthoni terep. Nem jelent közvetlen támogató szavazatokat, nem szól bele a népszerűségi index alakulásába, s nem foglal magába tényleges, kölcsönös előnyöket és lekötelezettségeket jelentő saját klientúrát sem. Azt mondhatná bárki, hogy a politikus magára vessen, ha nyílt vagy burkolt korteskörút keretében ilyen bizonytalan, csuszamlós terepre lép. Ez azonban a helyzet nagyon felületes megítélése lenne. Az erdélyi terep ugyanis – eltérően a távoli törzsi kultúráktól – várja a „vendégek”, a magyarországi politikusok érkezését. A fogadtatás többszintű és mély felemássága pedig olyan jelenség, amely jóval túlmutat a korteskörutak hatékonyságának problematikáján.

A politikust fogadó közösség oldaláról nézve a magyarországi politikus látogatása,

a találkozási helyzet

mindig rendkívüli esemény. A fogadó város elitje nem tesz különbséget a nyilvánosan is meghirdetett kortesút vagy a bizalmasnak tervezett háttértalálkozó között. Minden változatot fontosnak és rendkívülinek tart, s az érkező politikusra minden típusú találkozásban hasonlóképpen tekint. Akár van nyilvános szereplés, akár nincs, az úgynevezett érdembeli találkozó mindig zárt ajtók mögött, válogatott résztvevőkkel történik. A terem ajtaját a szervezés módja tartja zárva az illetéktelenek előtt. A résztvevőket mindig titokban szervezik be, részint a közéleti funkció, de még in-

A szerző társadalomkutató, Csíkszeredában él.

kább a személyes bizalmi kapcsolatok mentén. A találkozó előtti napokban az elithez közeli ismerősök nem szólnak egymásnak a várható találkozóról, mert nem tudhatják, hogy a másoknak vajon szóltak-e „fentről”. Egyébként sem szívesen foglalkoznak újabb résztvevők toborzásával, mert úgy tudják, hogy egy találkozás annál értékesebb, minél kevesebben vannak jelen. A szervezés e sajátos titkosítása révén minden város magyar elitjéből formálódik egy szűkörű csoportból álló „találkozási felület”, amely a találkozási helyzetekben a várost, a vidéket, a „magyarságot” minden érkező neves személyiség előtt képviseli.

A találkozási helyzet Pavlov tanulmányaiba illően hívja elő a feltételes reflexeket. Csak példaként említem, hogy ezekben a helyzetekben az egyébként igen pragmatikus, vállalkozást vezető mérnökember egykettőre sikeresen magára ölti a magyarság gondjaitól súlyosan érintett, szenvedő humán értelmiségi pózát. Senki nem tudja, ő maga sem, hogy miért teszi ezt. Látszólag így kell cselekedni. A humán képzettségű, több évtizedes múltra visszatekintő nemzeti elit „kisebbség-dramatúrgiája” ezekben a találkozási helyzetekben automatikusan ugrik elő, és olajozottan működik. A meglepett magyarországi politikus okkal feltételezi, hogy itt mindig, mindenki, mindenkor ilyen.

A találkozási helyzetekben sikeresen játszott „kisebbség-dramatúrgia” sok tényező dolog, s nagyon helytelen lenne csupán panasz-sorozatokra leszállítani. Van benne büszkeség, és önérték is bőven („mi tudjuk, hogy mi kell nekünk”, „csak mi tudjuk, hogy itt mi a helyzet”, „itt mi tartjuk a frontot”), s nem jelentéktelen mennyiségű számonkérés. Ezért a találkozás ceremóniája a szakrális elemek mellett egész sor profán gesztusnak és szövegnek is helyet ad. Olyan minősítések is elhangzanak a vendégpolitikus irányában, amelyek hangnemből, stílusból, szóhasználatból aligha férnek össze a bemutatkozó kézfogást kísérő hajbókoló gesztussal, vagy az ez alkalomra fölvetett mintás nyakkendővel. A vendég időnként okkal bizonytalanodik el, hiszen sohasem egész világos, hogy egy ilyen találkozási helyzetben neki adni kellene-e (legalább ígéreteket), vagy éppen túrnie (a többé-kevésbé átlátszó kioktatásokat vagy éppen gorombaságokat). A fentiekben már említett ösztönös védekezési módjával, a személyes elemek előtérbe hozásával csak a támadási felületét növeli, s ha idejében nem hagy fel ezzel a gyakorlattal, akkor igazán kínos helyzetekbe is kerülhet.

Jó kérdés az, hogy ezekben a találkozási helyzetekben miért hajt rá minden résztvevő a kisebbségi dramatúrgiára? Miért kattann be minden találkozási helyzetben ugyanaz a magatartás- és szövegrepertoár? A szabályozott kollektív önmotogató kinek milyen mértékben hasznos? Miért függesztik fel – a találkozás idejére – a pragmatizmus és realizmus minden formáját? Jó kérdés, hiszen a hétköznapi életben egészen biztosan nem a találkozási ceremónia szabályai szerint viselkednek és gondolkodnak, nem e dramatúrgia szerint élnek. A magyarázatot – legalább részben – az érkező politikusnak tulajdonított, tételesen ki nem mondott identitásban kereshetjük.

Az érkező magyarországi politikustól elvárt szerep, a találkozási helyzet idejére kitermelt és működtetett lényege az, hogy az érkező személyt – személyes adottságoktól, pártállástól és kormányzati funkciótól függetlenül – egyfajta kormánybiztosi, még pontosabban fogalmazva „nemzetbiztosi” habitusba kényszerítik. Olyan vegyítiszta képviselői szerepbe, amely nincs tekintettel arra, hogy az éppen ide látogató személy kicsoda, mivel foglalkozik, mi érdekli, milyen személyes és családi története van, melyik párthoz tartozik, mekkora egyéni befolyása és kapcsolatrendszere van, milyen ideológiákat vall vagy képvisel.

A vendéglátók szemében a „nemzetbiztosi” szerep sajátos egyéni adottságok és sajátos cselekvési lehetőségek (funkciók) együttesét jelenti. Eleve abból indulnak ki, hogy az érkező politikus birtokolja mindezeket, és identitásának lényegét ezen adottságok birtoklása, illetve ezen funkciók betöltése adja. Aki nem felel meg ennek az identitásnak, az nem „igazi magyar” politikus, illetve olyan mértékben „magyar politikus”, amilyen mértékben megtestesíti és működteti az identitást.

A „nemzetbiztosi” identitás első és legfontosabb összetevője az, hogy a vendég feltétlenül meg akarja hallgatni az erdélyi magyarokat. Nem egy város, egy vidék, egy szakma képviselőit, hanem az erdélyi magyarokat. Ez a meghallgatás nyilván együtt érző, azonosuló meghallgatást jelent, s nem csupán a fölvetett kérdések gépies lejegyzését. Ezért az érkező magyarországi politikus elsősorban nem személy, hanem „intézmény”, a vele való találkozás pedig „a szókimondás helye és ideje”. Szerepének közvetítő, mediatori eleme is van. Ez azt jelenti, hogy „otthon” nem személyi érdekei, adottságai és mérlegelése alapján fog szólni a tapasztaltakról, hanem „hivatásból”. Személyesen is közbenjárhat, de a lényeg a közvetítés, illetve – a találkozási helyzetben – a majdani közvetítés bizonyosságának hathatós, minden jelenlévő számára egyértelműen fölfogható jelzése.

Majd minden mediátor, az érkező magyar politikus is „eszköz” a fogadó közösség számára. Meg kell testesítenie azt a (vélt) magyarországi érdeket, amelyet a kisebbségi elit a mindenkori magyar vezetés részéről a határon túli magyarok ügyében elvár. Mivel ez az érdek explicit módon és egységesen soha nem fogalmazódott meg, kisebbségi oldalról sem, nem véletlen, hogy a fogadó közösség a találkozási helyzetekben sokkal inkább szimbolikus gesztusokat és összekacsintásokat vár, mintsem konkrét cselekvési elképzeléseket. Ha a politikus sikeres akar lenni fogadói körében, akkor a „nemzeti dramatúrgiát” játszókkal szemben a „nemzeti dramatúrgiát” neki is játszania kell.

Az eszköz-szerepből adódik az is, hogy a fogadó közösség jogosnak tartja a számonkérést, adott esetben a vádaskodást is. A találkozási események száma kevés. Ezért a fogadó közösség úgy gondolja, hogy azt maximálisan ki kell használnia. Nem csupán a panaszok és kérdések kimondására, hanem önmaga ambivalens hol hajbókoló, hol renitenskedő szerepének fölmutatására is. A fogadó közösség a mediátor révén önmagáról is üzen, s ezt az üzenetet mindig beleviszi a találkozásba. A vendégpolitikus nem mindig jön rá, hogy ez a renitenskedő, számon kérő vagy éppen elutasító magatartás nem a személyének szól, ha-

nem csupán a nyugvópontra nem jutó „nemzetiség-dramaturgia” része. Ezért a „nemzetbiztosi” szerep alkalmankénti megftélése sok kellemetlen mozzanattal járhat. Céltalanak látszó odamondogatásokra, nyers fogalmazásokra, számonkérésekre, kritikára lehet számítani, miközben folyamatosan jelen van a joviális, azonosulást ígérő/gyakorló magatartások készlete is.

A találkozási események után mindig jelentős

az utólagos átbeszélések

mennyisége és társadalmi szerepe. Most már nem titok a találkozón való részvétel, sőt, helyi szinten presztízszt növel az a mondat, hogy „ott voltam én is”. A résztvevők tettetett csodálkozással veregetik meg jó ismerőseik vállát: „lám, lám, hogy maradhattál ki, elfelejtettek neked szólani”, „kár, hogy nem voltál ott”, „ha tudtam volna, hogy nem hívtak, szóltam volna a szervezőknek, vegyének föl a listára”, „mért nem szóltál, hogy akarsz jönni, alig voltak néhányan”. E kisstílusú közéleti játékok futtatásán túl azonban az utólagos átbeszéléseknek más szerepük is van. A résztvevők egymás közti beszélgetéseikben, illetve a másoknak elmondott történeteikben mindig kiértékelik a találkozási eseményt, s ezek az értékelések döntően negatívak. A vendégpolitikust mindig „lefokozzák” abban az értelemben, hogy hol és milyen mértékben nem felelt meg az általuk elvárt „nemzetbiztosi” szerepnek.

Mivel a sikeres találkozás – 1990 óta még mindig – elsősorban formai és nem tartalmi kérdés, a pragmatikusabb modellt követő magyarországi politikai szereplőknek kevés esélyük van arra, hogy erdélyi „találkozásaikon” sikeresek legyenek, míg a „nemzet-dramaturgia” eszköztárára alapozottak erre sokkal nagyobbak az esélyeik. Az elmondottak természetéből adódik, hogy pártérdekeket nem, vagy alig-alig lehet megjeleníteni, még kevésbé érvényesíteni. Amíg a romániai magyar elit körében a „találkozási felületek” szerkezete át nem alakul, az érkező magyarországi politikus kénytelen-kelletlen egy klasszikus értelemben vett „törzsi” játék foglya. Ki kell töltenie egy szerep-sémát, amelyet a fogadó közösség kitalált számára, miközben meg sem mondják neki, hogy mit kell megjátszania. Ha szerencséje van, eltalálja, ha nincs szerencséje, akkor értetlenül áll az ambivalens helyzet előtt. Nincs olyan szerencsés helyzetben, mint a távoli világ kultúrájába érkező idegen, akit a törzs – archaikus módon?! – őszintén fogad, és rámutatással adja meg az érkezés pillanatában a betöltendő szerep-sémát, és ahhoz rendelt identitást. A mai, látszólag nem archaikus világban a „más” közösségbe való belépésnek immár kockázata, tétje is van. Lehet veszíteni, és még nagyobb veszíteni. Persze a közélet és a politika világába nem ijedünk meg attól, hogy a kisebb veszteséget nyereségnek nevezzük.

Ez azonban már nem a fogadó közösség játéka.

A BOSZORKÁNY KONYHÁN.

A merlin színház dalnokversenyén elhangzott fohászunk meghallgatásra talált. E fohász közzétételével szeretnénk most leróni a hála adóját minden magyarnak, aki „nem volt rest, se kába” közös birtokunk óvni érettünk, és „1%”-ait a 2000 oltárán áldozta fel.

A 2000 Fohásza
a magyarok
„1%”-áért

Csupán egyszázalékodig
Légy hívem, oh magyar!
Fogyó adófillérideid,
Ideadd s mihamar!

Nincs még egy irodalmi lap,
Mely téged így akar,
S egyszázalékodér akár
Jön, ápol s eltakar!

Lásd be, számodra e kívül
Nincs más bankszámlaszám*!
Hát utalj, míg utalhatol -
Muszáj, muszáj, muszáj!

Lehajlunk százalékodér,
A mélybe, oh magyar,
Lapunknak nincsen szebb babér,
Ez koszorúzza majd!

Add hát most százalékaid,
Csak azt ne kérdd, miért.
Vagy érd be ennyivel ma itt:
Nem holmi holmiért!

Sz. Á.

* 10200830-52515602-00000000, ABN-Amro Bank

AZ EUROPAI DIPLOMATIA.

és milyen a valóságban.

DANSE MACABRE.

